

KRITIKY A REFERÁTY

Příspěvek k české redakci církevní slovanštiny*

Na rozdíl od knižní kultury cyrilometodějské, která nepřestala být součástí evropského společenského vědomí prakticky už od dob své aktivní existence na Velké Moravě v druhé polovině 9. století, spadají první kroky v poznávání jejího pokračování na území přemyslovských Čech v 10. a 11. století teprve do počátku století devatenáctého. Zlomový byl tehdy objev A. Ch. Vostokova jedné ruské redakce církevněslovanské památky českého původu, nazvané později *První církevněslovanská* (nebo *staroslověnská*) *legenda o sv. Václavovi*. Na Vostokovův objev pohotově reagovala česká slavistika pracemi Františka Palackého a Pavla Josefa Šafaříka a zahájila tak postupný výzkum této fáze českého církevněslovanského písemnictví. Od té doby bylo pramenně temné 10. století i století jedenácté podrobováno plynulému zkoumání historiografickému, archeologickému a zejména též filologickému, takže obrysy celé této historické linie vyvstávaly stále zřetelněji, hlavně pracemi slavistů ruských a českých. Podstatnou složkou tohoto vývojového obrazu byla a je ovšem více nebo méně hypotetická rekonstrukce založená na neúplném a torzálním, i když stále doplňovaném a upřesňovaném faktografickém materiálu a jeho argumentované interpretaci. Proto dodnes neexistuje o této fázi české knižní vzdělanosti ideální jednota v názoru na detaily jejího průběhu, jejího faktického rozsahu a obsahu i sociálně kulturního dosahu a významu.

Autor recenzované knihy nastiňuje úvodem stručně, ale přehledně a přesně pohled na českou redakci církevní slovanštiny a její literární památky na základě starší literatury předmětu i s připomínkami problémů sporných. Je to spolehlivé a nutné rámcové uvedení do jádra jeho monografie, která zpracovává všechny lexikální jednotky z českocírkevněslovanských textů uvedených v akademickém *Slovníku jazyka staroslověnského*. Jedná se celkem o 1372 heslových slov, rozlišených ve Vepřkově práci podle toho, zda to jsou hapax legomena, dále slova zastoupená víckrát, ale jen v jedné památce, nebo konečně slova doložená ve více památkách českocírkevněslovanského původu.

Autor přitom označuje tato slova jako „lexikální bohemismy“. Vystavuje se tak ovšem jistému terminologickému nedorozumění. Zpravidla se za bohemismus pokládá slovo v jiných slovanských jazycích nedoložené, neexistující, ale vlastní pouze českému jazyku jako takovému (tj. v rovině langue) na rozdíl od jiných (slovanských) jazyků. V autorově pojetí se však tohoto terminologického určení dostává slovům doloženým jen v textu/památce českého původu (jako parole) na rozdíl od jiných církevněslovanských památek. Nemusí tedy jít nutně a mimo pochybnost vždy právě o bohemismus jazykový. Takové „textové bohemismy“ by eventuálně mohly představovat i lexikální jednotky, které nemusely být ve své době specifickými bohemismy jazykovými, nýbrž slovy širšího slovanského (ne-li obecně slovanského) rozšíření, jimž se prostě nedostalo v dosud známých starých církevněslovanských textech jiných než geneticky českých příležitostí k užití. Vepřek je si ovšem jisté terminologické choulostivosti své koncepce vědom a na s. 29-31 podrobuje filologické pojetí svého termínu podrobnějšímu výkladu. Přesto bych zde doporučoval formulace jednak ještě vyhraněnější a jednak v obecném vyznění zase opatrnější.

*/ *Miroslav Vepřek: Česká redakce církevní slovanštiny z hlediska lexikální analýzy. Refugium Velehrad-Roma, Olomouc 2006, 218 s.*

Metodicky je Vepřkova práce založena na citování úplného materiálu, a to v absolutních číslech, popřípadě též s uvedením zastoupení relativního (procentuálního). V celkových přehledech tak cituje soubor zkoumaných lexémů se zkratkami památek, v nichž jsou lexémy doloženy (s. 172-192), výskyt zkoumaných lexémů s podrobnějším konkrétním rozepsáním stavu v jednotlivých památkách (s. 121-148) a přehled lexikálních shod mezi jednotlivými českocírkevněslovanskými památkami (s. 193-196). Stejně tak podrobuje komparaci veškerý svůj materiál ze *Slovníku jazyka staroslověnského* s jeho doložením v církevněslovanském slovníku Miklošičově, rusko-církevněslovanském slovníku Srezněvského a ve dvou velkých slovnících staročeských (i když ty dosud ke konci abecedy přivedeny nebyly). Uvádí soupis všech zkoumaných lexémů, které nejsou u Miklošiče a Srezněvského zastoupeny (s. 101-107), dále těch, které souběžně se slovníky Miklošičovým a Srezněvského jsou zastoupeny i v slovnících staročeských (s. 117-119), a konečně těch, které jsou zastoupeny jen v slovnících staročeských, nikoli však u Miklošiče a Srezněvského (s. 120).

Uvedené slovníky nejsou ovšem jediná lexikografická díla obsahující srovnatelný církevněslovanský materiál. Jejich přehled do roku 1990 podal F. V. Mareš v 2. svazku bibliografického díla *Wörterbücher* (ed. F. J. Hausmann e. a., Berlin-New York) a poté ještě začaly vycházet slovníky další, zejména redakce charvátské (od 1991), bulharské (od 1999) a makedonské (od 2000). Autor je nepochybně zná. Rozhodl-li se pro slovník Miklošičův a Srezněvského a pro oba slovníky staročeské, mělo to nepochybně motiv pracovní, vedený nutností zvládnout dané téma v přijatelném termínu. Musím však říci, že jeho volba, jakkoli omezená, je z hlediska vědecké metody přijatelná. V každém případě se čtenář dozvídá zcela přesně, s čím může počítat a na čem jsou autorovy nálezy, svého druhu vlastně testy, materiálově založeny. Svou připomínku nemíním proto jako výtku, ale jako radu mladému kolegovi do budoucna. Z vlastní životní zkušenosti totiž vím, že téma tak veliké a přitažlivé bude autora provokovat a přitahovat k dalším a dalším návratům a pokusům o zpracování jak některých jednotlivostí, tak i zorného pracovního úhlu nebo celkových závěrů. V té fázi by bylo užitečné, aby do své lexikální komparace pojal i další bibliografické položky (slovníky).

V tabulkách představuje autor souhrnný přehled českocírkevněslovanských památek podle žánrů (s. 22), rozdělení lexémů podle slovních druhů (s. 35), rozdělení substantiv dle rodů a dle „kmenů“ (s. 38) a přehled zastoupených prefixů (s. 59).

Při analýze substantiv podle rodů a kmenů se z autorovy lítosti nad tím, že nelze jednoznačně rozhodnout, která z rodových dublet typu *трътъ* (ž-km. f.) // *трътъ* (o-km. m.) je „náležitá“, jaksi mimoděk vynořuje širší teoretický problém staroslověnské a církevněslovanské „spisovné normy“ vůbec. Rodové rozdíly, i když jen řídké, se ostatně objevují i v současných slovanských jazycích, třeba v češtině *brambor* // *brambora*, *kedluben* // *kedlubna* aj., a jsou tam hodnoceny jako „náležité“. A vezmeme-li v úvahu už z klasické staroslověňštiny i další dublety, zejména morfologické, např. gen. sg. *тѣлесе* // *тѣлеси* // *тѣла* nebo lok. sg. *камѣне* // *камѣни* nebo imperfektum *зъваачѣ* // *зовѣачѣ* aj., co z nich je vlastně náležité? V četných mluvnících a učebnicích staroslověňštiny bývají v morfologické paradigmaticke (v tabulkách deklinačních a konjugačních „vzorů“) uváděny zpravidla tvary etymologicky nejpůvodnější. Mělo by to snad znamenat, že ostatní morfologické dublety, jakkoli v kanonických památkách doložené rovněž, do jazykové normy (nebo standardu) nepatří? A to už nepřipomínám varianty lexikální, s jejichž náležitostí jsme přece jakožto se „synonymy“ už bez dalšího běžně srozumění, např. *vladyka* // *vlas-telinъ* // *voždъ* nebo *godina* // *časъ* aj. Tzv. slovní „synonyma“, třeba už i sama o sobě navzájem dosti sémanticky vzdálená, se mohou v staroslověnských textech nadto objevit z možných, ne vždy specifikovaných stylistických důvodů v různých kodexech jako překladové ekvivalenty týchž předloh řeckých na stejných textových místech, ale i jako

ekvivalenty týchž předloh řeckých na textových místech různých, často jako prostředek tzv. stylistické disimilace textu. V této souvislosti se např. už od dob Jagičových uvádí střídání slov *ποτορυ* // *voda* (za řecké *κατακλυσιος*) v stsl. evangelních kodexech, aby se tak zabránilo opakování téhož staroslověnského slova v blízkém textovém sousedství. V žádném případě však u většiny lexikálních synonym otázka jejich noremní náležitosti nevystává.

Problematika spisovného standardu staroslověnštiny, její jazykové normy nebo úzu ovšem daleko překračuje rozsah církevní slovanštiny české, o níž autor výlučně pojednává, a to ještě pouze na úseku lexikologie. Ale přece jen. Pokud by se vzala v úvahu aspoň církevní slovanština české a ruské redakce s jejich variantami gen. sg., nom. ak. pl. ženských *ja*-kmenů a ak. pl. mužských *jo*-kmenů *-e* (vyslovované na ruské půdě asi jako /a/, na české nejspíš jako /ä/) // *-ě*, co je z nich náležité? Není paralelní existence takových variant v týchž textech znakem právě jejich jazykového standardu, přestože „třetí ja“ je v nich ve srovnání s klasickou staroslověnštinou nedůsledným (a „nenáležitým“?) prostředkem shodným nadnoremně nebo nenoremně s jazykovým územ lokálním? Je tou dílčí normou nebo standardem uvedených redakcí církevní slovanštiny sama jejich „směs“ výrazových prostředků různé geneze, nebo je normou stále ještě staroslověnština kanonických památek, takže prvky lokálního původu jsou v textech různých mladších redakcí nenáležitými „odchylkami“? To by pak bylo nutno chápat třeba v ruské církevní slovanštině promiskuitu tvarů s třetím ja, s instr. sg. *o*-kmenů na *-ь*, s 3. os. sg. na *-ь*, s tvary s plnohlasím atd. skutečně jako nenáležité?

Mé otázky míří ovšem už zcela mimo recenzovanou práci. Chtějí jen, inspirovány jednou její formulací, poukázat na obecnou potřebu řešit teoreticky i v paleoslovenistice citlivé problémy a koncepce, k nimž se např. synchronní bohemistika propracovává už delší dobu na základě analýzy a interpretace pojmů jako jazyková norma (a její kodifikace), standard, spisovnost, správnost, hovorovost, varianty, dublety atp.

Kromě materiálových soupisů a tabulek samých obsahuje posuzovaná monografie většinou autorovy charakteristiky a explikace citovaného materiálu sémantické, filologicky paleografické, lingvisticky kategoriální atp. Přinášejí jeho formální (tj. morfologickou) charakteristiku, dále analýzu z hlediska etymologického a podle památek a konečně zmíněné už srovnání s lexikem církevněslovanským a staročeským. Závěrečný rejstřík církevněslovanských slov s odkazy na stránky knihy, na nichž se každé z nich vyskytuje, umožňuje uživatelům díla bezpečnou kontrolu Vepřkových dílčích výkladů i celkových závěrů.

Ke kladům práce patří přiléhavý styl a jazyková přesnost, jakož i poměrně pečlivé korektury bez rušivých překlepů. Jen mi trochu vadí opakovaná podoba jména Roman Jacobson, ale zejména zcela zkomolené azbučné iniciály (přitom v údajích bibliografických!) jmen Emilie Bláhové jako Иларова a mého jako Аечерка (s. 60).

Po stránce gnozeologicky metodologické je třeba pozitivně hodnotit fakt, že autor formuluje výsledky svých rozborů s vědomím jejich hypotetičnosti opatrně, že se při explikaci jednotlivých, často jen rekonstruovaných nebo potenciálních jevů neuchyluje zjednodušeně k tvrzením apodikticky jednoznačným, přesto však ani nezůstává u formulací neurčitě obojetných. Snaží se vždy argumentovaně naznačit, které z možných výkladů pokládá za přesvědčivější. Jeho závěry celostní a souborné pak vycházejí jako hypotézy vybavené značnou mírou pravděpodobnosti, a tedy i jako poznatky vědecky přijatelné.

Evidentní přínos Vepřkovy monografie vidím v řešení některých otázek dílčích, např. v podrobném diferencovaném popisu lexikálních kompozit nebo v dalších věcných argumentech ve prospěch českého původu některých církevněslovanských památek, zvl. *Života Benediktova* (ale i *Života sv. Víta a Pseudoevangelia Nikodémava*). Podstatný je autorův příspěvek k celkové koncepci českocírkevněslovanského písemnictví na území přemys-

lovských Čech novou argumentací pro uznání kontinuity české písemné etapy s velkomoravskou (o níž se vedla ještě v posledních desetiletích minulého století v české vědě polemická diskuse) a dalším potvrzením toho, že se v Čechách stále ještě prolínaly vlivy latinské a řecké jako doklad plodného kontaktu místní slovanské písemné vzdělanosti s oběma vrcholnými literárními kulturami evropskými a jejich myšlenkovým i výrazovým odkazem.**

Radoslav Večerka

Přínos F. V. Mareše k rozvoji mezinárodní makedonistiky*

Makedonistické zájmy byly nedílnou součástí vědeckého díla významného českého slavisty Františka Václava Mareše (1922-1994), jenž nejprve působil v Praze a od roku 1968 ve Vídni. Jejich rozsah prezentuje sborník *Компаративна фонологија и морфологија на македонскиот јазик*, který představuje v pořadí již čtvrté souborné vydání jeho prací.¹⁾ První tři sborníky reprezentují Marešovu práci na poli historickosrovnávací slovanské fonologie a morfologie a obecně slovanské filologie, toto čtvrté posmrtné vydání jeho prací zveřejňuje leckdy obtížně přístupné studie soustřeďující se na problematiku makedonského jazyka a jeho pozice mezi slovanskými jazyky a jazyky balkánského jazykového svazu. – Marešův zájem o makedonštinu se intenzivně projevoval již od roku 1972, kdy se stal pravidelným účastníkem Mezinárodního semináře makedonského jazyka, literatury a kultury. V roce 1980 byl rovněž jmenován členem Makedonské akademie věd a umění (MANU), posmrtně byla F. V. Marešovi v roce 2007 udělena Medaile ze zásluhy Republiky Makedonie. – Hlavním redaktorem a autorem úvodních statí sborníku je Zdenka Ribarova, druhým redaktorem je Emilija Crvenkovska. Všechny studie byly přeloženy do makedonštiny, pokud už Marešův originál nebyl psán makedonsky. Studie pocházejí z rozmezí let 1963-1990 a jsou rozčleněny do tří okruhů: 1. *Úvod* (1 stať), 2. *Fonologie* (10 statí), 3. *Morfologie* (7 statí), 4. *Ze starých makedonských textů a zápisů* (5 statí). U každé staťe je uveden bibliografický údaj původní publikace. Součástí sborníku je rovněž stručný Marešův životopis a seznam zkratk a citované literatury.

Úvodní stať *1. Местото на македонскиот јазик во словенското јазично семејство* (1988) podává základní hláskoslovnou a tvaroslovnou charakteristiku spisovné makedonštiny. Při určování její pozice mezi slovanskými jazyky Mareš vychází ze svého tetra-*chotomického* dělení slovanských jazyků na severozápadní, severovýchodní, jihozápadní a jihovýchodní skupinu, přičemž dvě sousední skupiny spolu vždy sdílejí společné znaky. Z tohoto pohledu pak makedonština společně s bulharštinou tvoří skupinu jihovýchodní, která je současně součástí balkánského jazykového svazu.

**/ Vyšlo s podporou Střediska pro interdisciplinární výzkum starých jazyků a starších fází jazyků moderních na Filozofické fakultě MU v Brně MSM 0021622435.

* *Франтишек Вацлав Мареш: Компаративна фонологија и морфологија на македонскиот јазик (синхронија и дијахронија)*. Универзитет „Св. Кирил и Методиј“ – Скопје, Меѓународен семинар за македонскиот јазик, литература и култура, Скопје 2008, 288 с.

Oddíl věnovaný makedonské fonologii zahajuje studie 2. *Историски развој на македонскиот вокален систем* (1983), ve které Mareš přistupuje k zevrubné analýze vývoje makedonského vokalizmu od stavu zachyceného soluňskou staroslověňštinou až po současnost. Pro tento účel využívá pojmu *archifoném* zavedeného Jakobsonem²⁾ a rozvinutého Trubeckým,³⁾ který označuje souhrn všech fonémů vzájemně spjatých pouze prostými korelacemi, s výjimkou základních. Z tohoto pohledu vidí Mareš již v soluňské staroslověňštině archifonémy tvořené klasický pětičlenný trojúhelník a za motivaci dalšího vývoje považuje tendenci zjednodušovat složité archifonémy. Konečným výsledkem pak byl skutečný pětičlenný vokální trojúhelník vlastní spisovné makedonštině a centrálním nářečím. Značná část makedonských nářečí má však dnes vokální systém šestičlenný, rozšířený o střední vokál ə (v mak. literatuře psán obvykle „ă“) různého původu. V procesu fonologizace ə sehrál zřejmě svou klíčovou roli vliv balkánského jazykového svazu. – Originálním způsobem zde Mareš vykládá průběh denazalizace makedonských nosovek, neboť jej spojuje se ztrátou vokálního kvantitativu. Nejprve předpokládá monoftongizaci nosovek na \tilde{e} , \tilde{o} , resp. $\tilde{\tilde{o}}$ s přirozeně dlouhým charakterem, následně s výjimkou severních nářečí (kde $\tilde{o} > u$) došlo k delabializaci \tilde{o} v $\tilde{\tilde{e}}$. Pokud stále existovala vokální kvantita, nemohlo dojít k přímé denazalizaci v e a \tilde{e} , protože tyto samohlásky byly stále výlučně krátké, tedy se střídnicemi stalo dlouhé \tilde{a} a a . Avšak v nářečích, kde již vokální délky neexistovaly, nečinil přímý přechod v e a \tilde{a} potíže. Sám Mareš přiznává, že tuto teorii musí ještě dále prověřit výzkumy písemných památek a historická dialektologie.

V následující stati 3. *Балкански појави во македонскиот фонолошки систем* (1988) analyzuje Mareš vliv balkánského jazykového svazu na podobu makedonského vokalizmu a konsonantismu. Mareš rozlišuje balkanismy skutečné, které musí být všeobecně rozšířené v jazycích balkánského svazu (např. splynutí gen. a dat., zánik infinitivu) a balkanismy marginální, které vznikají v místech bezprostředního kontaktu makedonštiny se sousedním neslovanským balkánským jazykem. V případě fonologického systému je skutečným balkanismem rozšíření nového dz a vznik $d\tilde{z}$ a také upevnění vokálu ə vzniklého ze slovanských základů (tento vokál je v balkánských jazycích všeobecně rozšířen). Mezi marginální balkanismy náleží např. vznik hlásek \tilde{u} , θ a \tilde{d} (signál přejetých slov) v nářečí obce Boboščica na jihozápadní periferii na základě kontaktu s řečtinou a albánštinou nebo vznik palatálních velár k' a g' v oblastech, kde nepředstavují původní střidnice. Mareš dále konstatuje, že kvůli balkánskému vlivu nezanikl ani jeden z dřívějších slovanských fonémů, nýbrž byla zejména vyplněna prázdná místa ve stávajícím fonologickém systému, čímž dosáhl větší symetričnosti a tím i stability (např. střední umístění vokálu ə, nové opozice $c \times dz$, $\tilde{c} \times \tilde{d\tilde{z}}$, $v \times f$, $k \times k'$, $g \times g'$); ovšem současně to byl podnět k oslabování asymetrického ch , které ve většině západních nářečí zaniklo.

Stát 4. *Фонолошки иновации во македонскиот јазик и во неговите дијалекти* (1984) je zaměřena především na situaci v makedonských nářečích. Mareš vychází především z údajů Slovanského jazykového atlasu.⁴⁾ Analyzován je rovněž historický vývoj jed-

1/ *Diachronische Phonologie des Ur- und Frühslavischen*. Hrsg. von A. Bergemayer. In: *Schriften über Sprachen und Texte*. Bd. 5. Frankfurt am Main 1999. – *Diachronische Morphologie des Ur- und Frühslavischen*. Hrsg. von A. Bergemayer. In: *Schriften über Sprachen und Texte*. Bd. 5. Frankfurt am Main 2001. – *Cyrlometodějská tradice a slavistika*, sestavili E. Bláhová a J. Vintr. Praha 2000.

2/ Jakobson, R.: *Remarques sur l'évolution phonologique du russe comparée à celle des autres langues slaves*. Prague 1929, s. 11-12.

3/ Trubeckoy, N. S.: *Grundzüge der Phonologie*. Prague 1939, s. 71-75.

4/ *Fonološki opisi srpskohrvatskih/hrvatskosrpskih, slovenačkih i makedonskih govora obuhvaćenih opšteslovenskim lingvističkim atlasom*. Sarajevo 1981, s. 625-828.

notlivých nářečí již od stavu zachyceného soluňskou staroslověňštinou. Jako nové vokály Mareš jmenuje /ǎ, ə, ū, ɾ/. Foném /ǎ/ je zastoupen okrajově, sformoval se buď důsledkem slabičné kontrakce (*tovar > toar > tǎr*), nebo vznikl v západním periferním vevčansko-radoždském nářečí labializací původního /ə/ po retnicích (jinak došlo k posunu v /ǎ/). V případě /ə/ Mareš upozorňuje na fonologickou odlišnost od foneticky shodného /ə/, neboť to v rámci vokálního systému zastupuje vokál redukovaný, zatímco /ə/ je fonémem plnohodnotným. V rámci makedonštiny /ə/ považuje za nový, a to i v těch nářečích, kde je střídnicí praslovanského *ɐ*, neboť došlo k změně jeho pozice z vokálu redukovaného na vokál plnohodnotný. Redukovaný vokál /ə/ vznikl sekundárně v nářečích s redukcí nepřízvučných vokálů. S ohledem na výskyt /ə/ se v makedonském prostoru střetávají dvě protichůdné tendence. Je to jednak obecně slovanská tendence klasického pětičlenného vokálního trojúhelníku, která našla odraz ve většině centrálních nářečí včetně spisovného jazyka, a naproti tomu tendence obecně balkánská, pro kterou je vokál /ə/ vlastní. – Z hlediska konsonantismu fonologizace /f/ a /v/ odpovídá jak obecněslovanské tendenci, tak stavu v balkánském jazykovém svazu. Zánik velary /ch/ se jeví konvergentní s velkou částí srbocharvátských nářečí. Foném /dz/ sice má staroslověňský základ, pod balkánským (hlavně arumunským) vlivem se však sekundárně rozšířil na místo /z/ podle hláskového okolí, opačná slovanská tendence naproti tomu vedla k eliminaci psl. /dz/, takže na značné části makedonského území existuje pouze /dz/ sekundární. K fonologizaci /dž/ vedlo značné množství slov přejatých z turečtiny, u domácích slov je vlastní jen onomatopoiím. Fonémy /k/, g/ považuje Mareš za přímé kontinuanty praslovanského *tj* a *dj*, které našly odraz už v hlaholici, což je v rozporu s názory jiných slavistů, jako např. B. Koneského⁵⁾ nebo K. Mirčeva⁶⁾, kteří počítají až s pozdním rozšířením *k* a *g* pod srbským vlivem (či spíše vlivem srbské blízkých severomakedonských nářečí). Tuto hypotézu potvrzuje fakt, že střídnice *k* a *g* nejsou vůbec doloženy v makedonských církevněslovanských památkách.

Ve stati 5. *Фонемата /ə/ во словенските јазици* (1981) Mareš porovnává vokální systém makedonštiny se situací v jiných slovanských jazycích. Pětičlenný vokální trojúhelník je typický pro většinu slovanských jazyků, vokál /ə/ je tedy z obecněslovanského hlediska jazykovou marginální, svým původem i fonologickou pozicí značně různorodý. V ruštině a polabštině se jedná o nefonologický redukovaný vokál, v bulharštině, slovinštině a také kašubštině má pozici samostatného vokálu i v normativním jazyce, v makedonštině je vlastní některým dialektům. Co do původu se může jednat o vokalizované jery (bulh., sln., mak. dial.; *hist. sch.*, č. a pol.), svarabhaktický vokál před sonantami (bulh., mak. dial.), střídnicí nosovky *ɔ* (bulh., mak. dial.), okrajově také *y* (kaš. a soluňské nářečí mak.). – Dále Mareš uvádí přehled vokálních systémů makedonských nářečí a hodnotí v nich pozici vokálu /ə/, jeho historická východiska a provádí typologické srovnání s vokálními systémy dalších slovanských jazyků, ve kterých vokál /ə/ existuje. Dochází k závěru, že všechny makedonské dialekty lze typologicky vyvodit ze dvou prvotních vokálních systémů. V prvním případě se jedná o vokální systém dnes reprezentovaný soluňským nářečím, který je sedmičlenný, kromě fonému /ə/ obsahuje jako archaismus i foném /ǎ/, který byl již z dalších nářečí (kromě krajního jihozápadu a jihovýchodu) z vokalismu odstraněn (splynutím s *e* s určitými výjimkami). V části dialektů byl ze systému odstraněn posléze i foném /ə/ splynutím s /a/, což dalo vzniknout pětičlennému vokálnímu systému reprezentovanému spisovným jazykem. Původ vokálu /ə/ je však v jednotlivých nářečích značně různorodý. Druhý výchozí typ je okrajově zastoupen malorekanským nářečím v západní Makedonii, ve kterých vokál /ə/ podle Mareše nikdy

5/ Конески, Б.: *Историска фонологија на македонскиот јазик*. Скопје 2001, с. 58-62.

6/ Мирчев, К.: *Историческа граматика на българския език*. София 1958, с. 141-142.

neexistoval, neboť jak *ɔ*, tak nosovka *o* v něm přešly bezprostředně v *o* a sonantní *ɣ* a *ʃ* se v nich zachovává. – Avšak Koneski⁷⁾ vykládá vznik reflexu *o* rovněž prostřednictvím přechodného *ə*. Podle jeho názoru se jedná o mladší proces vyvolaný vlivem sousedních albánských nářečí, nevylučuje ani vliv arumunštiny. Jako přechodný stupeň tohoto procesu lze shledat reflex *ǎ* v rekanském a drimkolsko-golobrdském nářečí a vedle *ǎ* také ve vecvansko-radoždském nářečí.⁸⁾ V takovém případě by byl typologicky výchozí systém všech makedonských nářečí shodný.

Ve stati 6. *Потекло на словенската носовка ѿ (jǫ)* (1963) se Mareš dotýká nedořešené otázky vývoje praslovanského vokalizmu s jeho důsledky v historickém vývoji současných jazyků, včetně makedonštiny. Mareš se domnívá, že „přehlasovaná“ nosovka *ǫ* existovala jen v části slovanského areálu, a to v dialektech, které se staly základem srbocharvátštiny a slovinštiny, části bulharských a makedonských dialektů a všech severoslovanských jazyků s výjimkou lechitských. Nosovka *ǫ* se nachází pouze v omezeném počtu staroslověnských dokladů, a to vždy u koncovek a derivačních sufixů. Mareš nesouhlasí s názorem Trubeckého,⁹⁾ že tato *třetí nosovka* vznikla v důsledku analogického vyrovnání koncovek v rámci paradigmatu (podle *o*). Namísto toho vysvětluje vznik *ǫ* foneticky. Tato nosovka se totiž nachází v pozicích, kde došlo ke vzniku nosovky po původním indoevropském *i* (skupiny **-iām*, **-iōm*, resp. **-iēm*) na konci slova nebo před konsonantem, důvodem byla neutralizace rysu palatálnosti vokálu po *i*. Tento proces proběhl v těch oblastech, kde vznikla labializovaná nosovka *o*. Vznik *ǫ* však nutně předcházela vzniku protetického a hiátového *j*, neboť za ním pravidelně stojí nosovka *e*.

U komparativní problematiky zůstává i stat 7. *Односот помеѓу фонемата јат и назалните вокали во развојот на словенскиот вокализам* (1981-1983). Je známo, že praslovanské *ě* (*jat*) má dnes celou řadu reflexů sahajících od *a* po *i*. Jeho původní hláskovou platnost lze rekonstruovat jako *ǎ*, tedy spadalo k archifonému A, jednalo se o nízký vokál předního témburu. Nosovka *o* spadala mezi vokály střední výšky a zadního témburu, nosovka *e* byla rovněž střední výšky, ale předního témburu. Tam, kde se nosovka *o* dostala mezi vokály vysoké (k *u*), se nosovka *e* snížila mezi vokály nízké (k *ǎ*), a přitom se staré *ǎ* (*jat*) posunulo v důsledku vokalické rotace mezi vokály vysoké. Tento jev Mareš objasňuje tak, že v době, kdy měly nosovky diftongický charakter, tvořily asymetrické korelace s krátkými *e* a *o*. Když se však monoftongizovaly (v *ẽ*, *õ*), musely nově vytvořit korelace s vokály dlouhými, a to byly *ǎ* a *u*. V makedonštině, bulharštině a lechitských jazycích však tento vývoj neproběhl, neboť zde *o* zůstalo mezi vokály středními, reflexy *jat* jsou v těchto jazycích značně různorodé. – V tomto článku se objevuje dvakrát formulace, jež logicky odporuje smyslu uvedených faktů. Chybně je formulováno pravidlo, že tam, kde se nosovka *o* posunula mezi vysoké vokály, došlo k zachování *ě* mezi nízkými vokály, což neodpovídá skutečnosti, protože v tomto případě se *ě* posouvalo k vokálům vysokým.

Fonologickou problematikou se zabývá i studie 8. *Вокализација на македонските секундарни синлабични сонанти и нејзиното значење за фонолошкиот систем* (1981-1982). V ní se Mareš zabývá vývojem skupin konsonant+sonanta+ъ/ь na konci slov (např. *vǎrъ*), které po zániku jerů prodělaly ve slovanských jazycích různý vývoj. Makedonština je specifická tím, že každá sonanta má svůj vlastní svarabhaktický vokál: *-r > -ər > -ar*; *-l > -ol*; *-n > -en*; *-m > -um*; *-ñ > -iñ > -in*, což vyčerpává celý makedonský vokalický systém. Tento

7/ Конески, Б.: *op. cit.*, s. 40-43, 77-78.

8/ Přehled makedonských dialektů: Видоески, Б.: *Дијалектите на македонскиот јазик, I-III*. Скопје 1998-1999.

9/ Trubeckoj, N.: *Essai sur la chronologie de certains faits phonétiques du slave commun*. Revue des Études Slaves 2, 1922, s. 217-234. – Idem: *Altkirchenslavische Grammatik*. Wien 1954, s. 68n.

stav objasňuje Mareš korelací sonant s vokály, která se projevuje právě vznikem svara-bhaktických vokálů, které jsou nejsilnější u sonantů na konci slov. Systém sonant je tak v makedonštině zcela paralelní se systémem vokálů: *a – r*, (resp. *ə – r* v nářečích), *e – n*, *i – ň*, *o – l*, *u – m*. V takto čisté podobě to však platí jen pro spisovnou makedonštinu, v dialektech panuje mnohdy situace značně rozdílná.

Problematikou makedonské prozodie se zabývá stať 9. *Антенепултимално и пенултимално фиксирање на македонскиот зборовен акцент* (1984). Východní makedonské dialekty s určitými omezeními zachovaly praslovanský přízvukový systém, jejich přízvuk je volný a pohyblivý a v určitých případech plní distinktivní funkci, stejně jako ve všech ostatních východoslovanských jazycích (podle Marešovy tetrachotomie). V západnější části východomakedonských nářečí je přízvuk paradigmatický a více méně omezený na dvě poslední slabiky. V západomakedonských nářečích a ve spisovném jazyce je však přízvuk vázán na třetí slabiku od konce, což představuje unikát nejen mezi slovanskými jazyky, ale i celkově mezi jazyky evropskými. – Mareš vysvětluje vznik tohoto přízvukového systému vlivem interferencí mezi západomakedonskými dialekty a sousedními neslovanskými jazyky, zejména arumunštinou a albánštinou. Originálně uvažuje o možné souvislosti s častým paroxytonickým přízvukem v arumunštině, kde údajně dochází k fonetickému prodlužování přízvukné slabiky, což by mohli podle Mareše Slované chápat jako umístění přízvuku na třetí moře od konce. V nářečí obce Bobošica v té době podle Mareše mohly stále existovat fonologické délky a předposlední slabika bývala ve slovanštině často dlouhá, proto se zde posléze přízvuk ustálil na předposlední slabice, tedy na třetí moře. Na severnějším území však podle jeho názoru již délky neexistovaly, proto byla třetí mora rovna třetí slabice od konce. Vliv řečtiny Mareš vylučuje, ačkoliv fakt, že přízvuk v řečtině nesmí překročit třetí slabiku od konce, nelze také zcela pominout.

Výjimkami v systému přízvukování ve spisovném jazyce se zabývá studie 10. *Аномален акцент во македонскиот литературен јазик* (1978). Tyto výjimky se nacházejí jak v domácích slovech, tak především v přejímkách, nepravidelný přízvuk je obecně signalizátorem cizích slov. Mareš pochybuje o existenci slov s přízvukem na čtvrté slabice od konce, které uvádí Koneski (např. *ватерполо, сонометар*). Iniciální přízvuk zde považuje za pomocný a hlavní klade na předposlední slabiku, jak je pravidlem u jiných podobných slov cizího původu (např. *хронометар*). U domácích slov vznikl nepravidelný přízvuk působením kontrakce, např. přechodník *викáјку < викáеки*. Kontrakcí by bylo možné dobře vysvětlit i tvary *годинáва, зимáва, летóво*, ačkoliv je Mareš stále pokládá za trojslabičné (*годинáава, зимáава, летóово*). Nepravidelné přízvukování cizích slov nemusí vždy odpovídat umístění přízvuku v původním jazyce. Mareš se na základě formálních vlastností cizích slov pokusil vytvořit pravidla jejich přízvukování v makedonštině.

Na závěr fonologické části je publikován jako dodatek článek 11. *Вуковата кирилица во светлината на развојот на словенските графиски системи* (1988). Mareš v něm shrnuje vznik a vývoj slovanských abeced, tedy hlaholice, cyrilice a latinky, čímž se dostrává až k východiskům, na kterých založil svou reformu srbocharvátského pravopisu Vuk Stefanović Karadžić. Tato reforma se v postatě vrátila k hlaholské zásadě, aby byla jedna hláska vyjadřována jedním písmenem, tedy „jeden foném, jeden grafém“. Tohoto principu se drží i pravopis makedonský, který je však poněkud komplikován nedokonalým rozlišováním *t* a *l* a nepřilíš jasnou pozicí hiátového *j* a snad také tím, že neexistuje grafém, který by vyjadřoval latentně existující vokál *ə*.

Morfologický oddíl sborníku počíná statí 12. *Структурата на членот во македонскиот јазик* (1974). Mareš zde analyzuje morfologickou strukturu makedonského členu a korelace mezi jeho jednotlivými typy (neutrální *t*-člen, pro blízké předměty *v*-člen, pro vzdálenější *n*-člen). Originální je Marešův výklad koncovky přídavných jmen mužského rodu. Podle něj se jedná o morfém „*ij*“, který se realizuje buď jako *-θ* (*стап*)

nebo jako *-i* (македонски, маишки, гудачки, божи, овчи). V plné formě se však projeví pouze před členem: *star-ij-ol*, *star-ij-ov*, *star-ij-on* (makedonským pravopisem bez *j*: *ста-риот*, *стариов*, *старион*).

Výzkumem makedonského členu se zabývá i následující studie 13. *Соодносот меѓу македонскиот член и категориите на граматичкиот род и број* (1980). Makedonský člen je u většiny substantiv na rodu nezávislý, řídí se jen formální podobou koncovky substantiv. Výjimkou jsou jen slova *рацете*, *нозете* s nepravidelnou plurálovou formou. Pouze pokud je substantivum zakončeno na konsonant, funguje rozdělení členu podle rodu, tedy feminina mají tvar členu *-la*, *-va*, *-na* a maskulina *-ol*, *-ov*, *-on*.

Stať 14. *Односот помеѓу категоријата одушевеност и категоријата определност во словенските јазици* (1982) se vrací k disciplíně historickosrovnávací slovanské jazykovědy. Mareš v ní sleduje souvislost mezi rozvojem kategorie životnosti ve větší části slovanských jazyků a naopak s jejím ústupem provázeným upevněním kategorie určitosti v jihovýchodní skupině. Podle jeho názoru praslovanský gen.-acc., základ nové kategorie životnosti, vznikl jako prostředek primárně vyjadřující určitost, o čemž by mohl vypovídat fakt, že v staroslověnských textech ve velkém množství případů odpovídá tvar gen.-acc. řeckému substantivu se členem. – Je zřejmé, že v rámci slovanských jazyků existuje nepřímá úměra mezi rozvojem kategorie určitosti a životnosti: jazyky, které životnost silně rozvinuly, kategorii určitosti eliminovaly, zatímco bulharština a makedonština, kde došlo vlivem balkánského jazykového svazu ke značnému rozvoji určitosti, omezila funkční využití životnosti na minimum. V tomto ohledu se jako nejarchaičtější jeví srbocharvátština, která v podstatě zachovává praslovanský stav.

Studie 15. *Судбината на граматичката синонимича со посебен осврт на развојот при загубата на двоината во словенските јазици* (1989-1990) se zabývá problematikou ústupu dvojného čísla ve slovanských jazycích. Duál byl příznakovým členem vůči plurálu, zatímco samotný plurál byl příznakovým oproti singuláru. V takto složitém systému bylo postavení duálu slabé. V důsledku jeho zániku však flektivní systémy slovanských jazyků získaly repertoár *volných koncovek*, které mohly být využity k upevnění dalších kategorií, ať už v deklinaci nebo konjugaci (např. kašubské rozlišování duálových a plurálových slovesných tvarů na základě zdvořilosti výpovědi). V sch., mak. a bulh. uvolněná duálová forma nom. *o/ io*-kmenových maskulin dala vzniknout zvláštní kategorii *počítatelného plurálu*, v ruštině u některých substantiv nahradila (zřejmě pro větší důraznost) i původní plurálové tvary. I v případě zániku duálu jazyk všeobecně prokazuje tendenci k odstraňování synonymních tvarů buď zánikem, nebo specializací jednoho z nich.

Komparací makedonských určitých forem slovesných s dalšími slovanskými jazyky se Mareš zabývá ve stati 16. *Македонската конјугација во споредба со другите словенски јазици* (1984). Specifikem v rámci slovanských jazyků, které spojuje bulharština a makedonština, je existence *nepřímého způsobu* (*narrativus*, mak. *прекажано време*, bulh. *преизказно наклонение*), který se zformoval pod vlivem turečtiny. Tento způsob nedisponuje vlastními morfologickými prostředky, nýbrž již využil gramatických tvarů existujících, zvláště byl přehodnocen význam perfekta tvořeného *l*-ovým participiem. – V makedonštině se podobně jako v lužické srbštině a srbocharvátštině projevuje silná tendence pojmut aorist a imperfektum jako jediný prostý minulý čas se supletivní distribucí koncovek (a někdy také slovesných základů) podle vidu, tento stav však narušuje *futurum praeteriti* (např. *ке влезев* oproti *aor.* *влегов*), při kterém se tvoří imperfektové tvary i od dokonavých sloves. Naproti tomu bulharština stále zachovává v plné míře aorist a imperfektum jako samostatné časy.

Komparací slovesných složených forem – perfekta a kondicionálu, se zabývá následující studie 17. *Карактеристика на конјугацијата на перфектот и кондиционалот во словенските јазици* (1981). Slovanské jazyky Mareš klasifikuje podle funkce pomocného

slovesa *být* do tří základních skupin. V první skupině si v perfektu zachovalo postavení plnohodnotného slovesa (srbocharvátština, bulharština, slovinština, horní a dolní lužická srbština, tedy vesměs jazyky zachovávající jednoduché minulé časy). Ve druhé skupině se tvary od *být* drží jako zvláštní slovo s funkcí gramatického ukazatele osoby, v nepříznakové třetí osobě však chybí (čeština, slovenština a s určitými zvláštnostmi makedonština). Polština představuje pokročilejší stádium druhé skupiny, neboť se v ní pomocné sloveso stalo jen aglutinační příponou nesamostatného minulého přítčestí. Třetí skupinu tvoří jazyky, kde se přezentní tvary slovesa *být* v perfektu neužívají (ruština, běloruština, ukrajinština). – Mareš shledává, že vývoj kondicionálu byl ve slovanských jazycích spjat s vývojem aoristu. Tam, kde zanikl aorist nebo alespoň aoristové tvary od *byti*, začala být odstraňována i aoristová konjugace kondicionálu *bychъ* atd. Vznikl buď jediný ustrnulý tvar *by/bi* (makedonština, slovinština, dolní lužická srbština, východoslovanské jazyky), nebo došlo k různému stupni kontaminace tvarů kondicionálu s přezentem slovesa *byti* podle vzoru perfekta (čeština, slovenština a v pokročilejším stádiu polština).

Morfologický oddíl uzavírá stať 18. *Аористот и имперфектот во денешните словенски јазици* (1989). Jejím cílem je komparace makedonských jednoduchých minulých časů se situací v dalších slovanských jazycích, kde zůstaly živé (bulharština, srbocharvátština, horní a dolní lužická srbština). Pro makedonštinu a bulharštinu je typické, že zde jednoduché minulé časy získaly příznak *přímého způsobu* (mluvčí byl očitým svědkem děje), zatímco perfektum *způsobu nepřímého*. Makedonština však narozdíl od bulharštiny projevuje společně se srbocharvátštinou a lužickou srbštinou silnou tendenci komplementárně distribuovat aorist a imperfektum podle slovesného vidu. V srbocharvátštině a hovorové lužické srbštině však obecně jednoduché minulé časy přestávají být užívány a stávající se prostředky knižními. – Z morfologického hlediska je u všech jazyků patrná tendence vyrovnat aoristové a imperfektové koncovky (rozdíl pak bývá často jen ve slovesném základu) s výjimkou 2. a 3. os. sg., kde je pro imperfektum zachovávána příznaková koncovka *-aše/-eše*, pouze srbocharvátština zachovala aoristovou koncovku 3. os. pl. *-še*. Plurálové koncovky pak bývají analogicky vyrovnávány podle koncovek přezentních, příznakovou hláskou se pak stává dílem *-ch-* (bulh., ls., mak. *-v-*), dílem *-s-* (sch.). – Podle Marešova názoru je příčinou zániku jednoduchých minulých časů vývoj perfekta, neboť to přestalo vyjadřovat pouze uzavřené děje a začalo se užívat i s nedokonavými slovesy, přičemž mělo výhodu, že dokázalo rozlišovat 2. a 3. os. sg. Pouze v makedonštině a bulharštině vznik *nepřímého způsobu* tento proces vychýlil a jednoduché minulé časy uchoval v plné živosti.

Oddíl věnovaný starým textům počíná stať 19. *Стари словенски натписи (графити) во црквата на манастирот Свети Наум на Охридско езеро* (1985). V kostele kláštera sv. Nauma se nacházejí na dvou sloupech staroslověnské nápisy, kterými se už zabývali J. Ivanov, V. Štefanić a B. Fučić.¹⁰⁾ Jeden z nich je částečně psán hlaholící a současně je jedinou hlaholskou epigrafickou památkou na území Makedonie. První z nich představuje v podstatě dva zápisy pod sebou psané odlišnou rukou, Štefanić čte (velká písmena označují hlaholici): *а се МАЛАНЕЦЪ/Ъ исписа а NI<K>U/LA ПОПЪ*. Mareš s tímto čtením v zásadě souhlasí, připouští, že osobní jméno *МАЛАНЕЦЪ* by bylo možné číst i jako *МАЛАНЕЦЪ*. U prvního (cyrilského) zápisu Mareš přistupuje k velmi přibližné dataci mezi 11.-13. stoletím, druhý (částečně hlaholský) zápis datuje do 12. století. Na druhém sloupu je vyryt kříž a pod ním nalevo cyrilská písmena *и в ч а* napravo pod titlou *ППА*. První písmena jistě představují zkratku nějakého osobního jména, ani Marešovi však není

10/ ИВАНОВ, Й.: *Български старини из Македонија*. Софија 1931, с. 53. – ШТЕФАНИЌ, В.: *Првобитното словенско писмо и најстарата глаголска епиграфика*. Словенска писменост, 1050-годишнина на Климент Охридски. Охрид 1966, с. 25-26, obr. II/2. – FUCHIĆ, B.: *Glagoljski natpisi*. Zagreb 1982, с. 334, obr. 555.

jasné jakého. Druhá písmena J. Ivanov čte jako ПѦПѦ, Mareš s tímto nesouhlasí a čte ПѦПѦ в genitivu, ve smyslu КРЪСТЪ ИВЧ ПОПА подобně jako КРЪСТЪ КНЕЗА МИРОСЛАВА z roku 1190. Paleografická podobnost s nápisem cara Samuila (993) a s Varošským nápisem (996) umožňuje dataci i tohoto nápisu do 10. století.

V studii 20. *Словенските светици во Асемановото евангелие* (1988) se Mareš zabývá světci uvedenými v glosách menologia Assemanova kodexu. Tyto glosy pocházejí z 12. a 13. století, deset z nich je cyrilských, jedna hlaholská, ta je však nejasná (ze jména zachováno jen *Ioa...*), jiná je chybou (126b, chybně uvedena sv. Paraskeva). U dalších osmi světců Mareš shledává alespoň legendární vztah k Makedonii nebo ke Slovanům (146b sv. Alexandr Římský; 147b sv. Isauros), nebo je jejich tradice vázána přímo k Ochridsku, či je zde patrný jejich starší kult (146b sv. Erasmus; 150b sv. Marina-Markéta; 115b sv. arch. Michael; 146a sv. Atanáš Alexandrijský; 150b sv. Paraskeva Sicilská; 146b sv. Mikuláš); pouze u sv. Neděle-Kyriaki (150b) spojitost nevidí. Obsah glos podle Marešova názoru dokládá, že byl Assemanův kodex užíván v přímo v Ochridu nebo jeho okolí nejméně do 13. století.

Jistou překladatelskou zvláštností se Mareš zabývá v článku 21. *Словен 'Скуит' во Скопскиот апостол* (1985). Skopský apoštol je doposud nevydaný rukopis makedonského původu napsaný kolem roku 1313, předmět dlouholetého zájmu F. V. Mareše. V epištole Koloským 3:11 je zde etnonymum Σκῶθης přeloženo jako СЛОВѢНИНЪ. Jiné apoštoláře makedonského i jihoslovanského původu zachovávají СКУУТЪ, СКИФЪ, avšak nahrazení etnonymem Slovan je doloženo v některých rukopisech ruského původu, z nichž nejstarší je z 12. století (Christinopolský apoštol). Identifikace Slovanů se Skyty byla běžná v byzantském prostředí a odtud přešla i na Rus. Skopský apoštol tedy v tomto ohledu může vykazovat ruský vliv. Makedonský (Strumický) apoštol a srbský Matiční apoštol zcela překlad slova *Skyt* vypustily, možná ve snaze odstranit anachronismus *Slovan* z biblického textu.

Zlomkem jedného církevněslovanského rukopisu se Mareš zabývá v článku 22. *Јанковско кирилско ливче* (1988). Ves Jankovec se nachází v blízkosti makedonského Resenu, poprvé je zmíněna v letech 1342-45 v souvislosti s vládou Štěpána Dušana. Byl zde nalezen jeden pergamenový list z jedné strany popsaný cyrilicí (*folio verso*), z druhé strany byl text seškrabán a je téměř nečitelný (*folio recto*, tedy předchozí text). Vydal ho už V. Mošin,¹¹⁾ pro filologické účely však nepřiliš vhodně. Mošin list označil za zlomek květného triodia z první třetiny 14. století srbské redakce, ale podle Mareše stejně tak dobře může jít o zlomek parimejníku. Obsahem jsou večerní čtení na Veliký pátek (*recto* Ex 33,11-23, Job 42,12-*verso*-14-20, Is 52,13-53,1). Pravopisně text připadá srbské redakci, avšak v jazyce se projevují i některé makedonské zvláštnosti, jako je vokalizace silného *ь* v *e*, možná depelatalizace *н* a *л* (У НЕМЪ, ЗАНЕ, ДРАВЛАНЬКОУ) a náznak změny slabičného *л* v makedonské *ol* nebo *al* (podle zápisu ПРОТЪЛЬКОВАНИЕ). Mareš si všímá také zvláštního syntaktického případu, který by bylo možné vyložit jako zdvojení předmětu (ЗАНЕ ИМЪЖЕ НЕ ВЪЗВѢСТИ СЕ ИМЪ У НЕМЪ ВЪЗРЕТЬ Is 52,15). Na závěr Mareš připojuje vlastní přepis *folia versa* s kritickým aparátem.

Tématem závěrečné stati 23. *Одломка (палимпсест) од едно изборно евангелие во синајскиот кодекс 39 – нов старословенски канонски споменик* se stal hlaholský zlomek evangeliáře (palimpsest) nalezený H. Luntem v klášteře sv. Kateřiny na Sinaji v roce 1971 a popsaný a vydaný Altbauerem a Marešem,¹²⁾ toto vydání je k stati vydavateli připojeno.

11/ *Словенски ракописи во Македонија I*. Скопје 1971, с. 107-108.

12/ Altbauer, M. – Mareš, F. V.: *Fragmentum glagoliticum evangeliarum palaeoslovenicorum in codice Sinaitico 39 (palimpsestum)*. Anzeiger der phil.-hist. Klasse der ÖAW 117, 1980, s. 139-159.

Zlomek tvoří jeden list obsahující perikopní čtení na 8. listopad a 4. prosinec (Mt 13,28-30, 36-42 a Mc 5,25). Ze značné části je však text vybledlý a nečitelný. Paleograficky se jedná o oblou hlaholici s některými rysy hlaholice hranaté. Mareš srovnává variantní čtení tohoto zlomku (FragSin) s dalšími kanonickými i církevněslovanskými texty evangelíí (As Ostr Jov Sav Zogr Mar Dobr Und), čímž dokazuje, že FragSin vznikl v Makedonii v polovině 11. století. Podle počtu společných variant stojí nejbližší Ostromírovu evangeliu a Assemanovu kodexu, textologicky je také FragSin nepochybně starší než Jov a Und, tedy jeho vznik předcházela nová redakce evangelijního textu podle řeckých předloh. V každém případě je možné tento zlomek přiřadit k starší vrstvě staroslověnských kanonických památek.

Tento sborník dobře dokumentuje nesmírný rozsah zájmů F. V. Mareše a jeho výjimečné schopnosti přistupovat k různorodým problémům inventivně a nabízet originální řešení. Umožňuje komplexní pohled na jeho makedonistické práce v imponantním vědeckém opusu F. V. Mareše a zhodnocení jeho přínosu pro makedonskou jazykovědu v rámci slovanské filologie.**

Štefan Pilát

Julia Verkholantsev: Ruthenica Bohemica. Ruthenian Translations from Czech in the Grand Duchy of Lithuania and Poland. LIT, Wien etc. 2008 (= Slavische Sprachgeschichte, 3), vii, 215 p.

The book under review is a substantially revised doctoral thesis filed at the University of California, Los Angeles in 2004. It consists of two parts: a philological part (Chapters 2-5), concerned with Ruthenian translations from Czech, and a linguistic part (Chapters 6 and 7), in which the linguistic features of these translations and the Ruthenian literary language *per se* are investigated. Julia Verkholantsev rightly states that “[m]ost evidence about the East Slavic-Polish linguistic relationship in Ruthenian literacy that has been studied so far dates to the mid-sixteenth century at the earliest” (15). There is very little scholarship on the Ruthenian literary tradition of the centuries before. Verkholantsev’s contribution aims to fill this gap.

In the introduction to her work, the author defines the somewhat ambiguous glottonym Ruthenian as “the written language of the ethnic East Slavic population of the Grand Duchy of Lithuania and Poland” (1). Then she presents a socio-historical overview and introduces one of the key concepts of the study, the notion of “literacy contact.” On the macro level, it “indicates the contact of literacy conventions in one language with literacy principles in another language;” on the micro level, it “reflects a situation of contact between two writing systems in the mind of a literate individual” (11). The author argues that literacy contact was present both on a horizontal (Ruthenian with West Slavic literacy) and a vertical (Ruthenian with Church Slavonic) level (10). The concept of literacy contact is taken up again in Chapter 7.

In Chapter 1, the author discusses the role of Czech, that of the language of Croatian *glagoljaši* for Polish, and above all Ruthenian scribes. She points out the large circulation of Czech biblical books among Ruthenians and the key role played by Catholic monks

** Příspěvek vznikl v rámci grantu GA AV ČR, č. A9092403 jako součást projektu „Řecko-staroslověnský slovník-index“.

from Czech monasteries in the development of the Ruthenian literary tradition. In reporting on “the authority of Czech in Poland,” the author should have made reference to the works of Janusz Siatkowski (e.g. 1996), one of the most eminent specialists on Czech-Polish language contact. Nevertheless, her claim that the Ruthenian translations analyzed in her study provide textual evidence of proselytizing activity of Catholic monks (35, 37) as early as the 15th century appears convincing.

The following four chapters are devoted to the philological investigation of four Ruthenian translations from Czech: the *Song of Songs*, the *Book of Taudal the Knight*, the *Tale of Sivilla the Prophetess*, and the *Book of Tovil*. In each chapter, Verkholtantsev meticulously examines the source(s) of the translation, the translator’s technique, the presumed date of the translation, the manuscript context, and the confessional affiliation of the translation. Interestingly, some of the texts under investigation exhibit both Catholic and Orthodox features on different levels. A characteristic feature of the translator(s) and the copier(s) seems to be “a spirit of confessional open-mindedness: an active interest in the Catholic Rite was accompanied by apparent adherence to the Orthodox faith” (51). On the other hand, Ruthenian translators were well aware of confessional differences: For instance, they turned the Czech versions of the names *Tobiaš* and *Job* into the Orthodox versions *Tovith* and *Iov* (89).

Chapter 6 is intended as a “mini-grammar of [...] the Ruthenian translations from Czech” (91) and systematizes the linguistic features found in the translations examined in the previous chapters. Many of these features are characteristic of prototypical Ruthenian texts (cf. the studies by Gröschel (1972), Pugh (1996), or Bunčić (2006)), such as the coalescence of **ě* (not **e*) and **i* (91) as well as that of **ě* and **e* (92) and the spirantization of the velar stop *g* into fricative *h* (93), to name just a few. Still other linguistic features seem to occur predominantly in translations from Czech, for instance in the case of Czech-type non-pleophonic forms (98) like *kral’* or *zlata* (but cf. Rabus 2008, 211-230). Altogether, the analyzed texts show a mixture of West and East Slavic features; in contrast to prototypical Ruthenian texts, however, West Slavic features are – not surprisingly – more often Czech than Polish.

In the reviewer’s opinion, Chapter 7, “Anatomy of Ruthenian: Linguistic Shift and Literacy Contact,” is the most remarkable in the whole book due to its originality and its methodically sound assertions. To start with, Verkholtantsev rightly argues that the extreme internal variation of Ruthenian and the socio-historical situation make it extremely difficult to distinguish between Belarusian-Ruthenian and Ukrainian-Ruthenian texts and to precisely outline their specific features. This statement sweeps away outdated national philological research traditions which constituted an obstacle to a comprehensive linguistic characterization of Ruthenian (132). Then Verkholtantsev presents a fairly convincing model to account for variation between different Ruthenian text types on the basis of Bakhtin’s notion of speech genres. Subsequently, she discusses the question why Ruthenian was so similar to Polish and so distant from the Muscovite language (135), taking up the concept of literacy contact again. She argues that the linguistic and textological hybridity of Ruthenian texts and of Ruthenian itself, which basically consists of these texts, can be accounted for by means of two factors: language contact on the one hand, which acts within the oral, vernacular dimension and results in language interference, mixing, and koineization, and the process of literacy contact on the other, i.e. the impact of Polish and Church Slavonic texts on the literacy level.

In light of recent studies on language contact such as Thomason (2001), Verkholtantsev proposes an explanatory model for the emergence of Ruthenian, according to which it is a literary koine which emerged via language mixing due to Ruthenian substratum influence in a situation of language shift. In other words, according to the

author Ruthenian emerged because Ruthenians tried to abandon their vernacular and shift to Polish – which was culturally and linguistically superior – but did not achieve perfect mastery of this language. While one can fully support the view of Ruthenian as a koine and contact variety – reference to the crucial study by Auer (1999) may have been made, however –, describing it as the result of imperfect learning and incomplete language shift seems questionable: According to Thomason (2001), not only language shift but also borrowing with language maintenance may lead to a fair amount of structural – i.e. morpho-syntactic – transference. Additionally, sociolinguistic factors, especially the preservation of the Cyrillic script and Orthodox orthographic traditions, speak against Verkholantsev's hypothesis and in favour of the claim that Ruthenian resulted from borrowing with language maintenance.

However, these minor flaws by no means diminish the virtues of Verkholantsev's study, the greatest of which are philological precision, high methodological quality, originality, and clear argumentation. It is hoped that it will receive due attention by linguists and literary scholars engaged in the fascinating world of Slavic pre-modern vernacular languages and cultures.

References:

- Auer 1999: Auer, P.: *From Code-switching via Language Mixing to Fused Lects: Toward a Dynamic Typology of Bilingual Speech*. *International Journal of Bilingualism* 3, 1999, p. 309-332.
- Bunčić 2006: Bunčić, D.: *Die ruthenische Schriftsprache bei Ivan Uževyč unter besonderer Berücksichtigung der Lexik seines Gesprächsbuchs Rozmova/Besěda*. Sagner, München 2006.
- Gröschel 1972: Gröschel, B.: *Die Sprache Ivan Vyšens'kyjs*. Böhlau, Köln etc. 1972.
- Pugh 1996: Pugh, S. M.: *Testament to Ruthenian. A Linguistic Analysis of the Smotryč'kyj Variant*. Harvard University Press, Cambridge, Mass. 1996.
- Rabus 2008: Rabus, A.: *Die Sprache ostslavischer geistlicher Gesänge im kulturellen Kontext*. Weiher, Freiburg i. Br. 2008.
- Siatkowski 1996: Siatkowski, J. [ed.]: *Czesko-polskie kontakty językowe*. Energeia, Warszawa 1996.
- Thomason 2001: Thomason, S. G.: *Language contact. An introduction*. Edinburgh University Press, Edinburgh 2001.

Achim Rabus

Roland Marti: Ó w dolnoserbšćinje. Universität des Saarlandes, Saabrücken 2007, 140 s. (PHONUS 11)

Poslednje lětdžesatki komunizma su charakterizowane přez stagnaciju tež we wobłuku kodifikacije rěče. Wjele problemow, kotraž bychu so rozrisać měli, njebuchu rozrisane, dokelž běchu zwjazane z ideologemami 50. a 60. lět. Móžemy w tym zwisku pokazać na čěšćinu, hdžež njehodžachu so wšelake prašenja nastupajo poměr mjez spisownej čěšćinu a t. mj. 'obecnej čěšćinu' wotewrjenje diskutować, na słowakšćinu, hdžež so prašenje poměra k čěšćinje wot kónca 60. lět sem jenož w jednym směrje wobjednawaše, na słowjeršćinu a jeje poměr k serbochorwatšćinje, na prašenje za wšelakimi wariantami serbochorwatšćiny, předewšim pak na poměr mjez chorwatšćinu a serbišćinu

abo na prašenje kodifikacije bělorušćiny a ukrajinščiny a jeju poměra k ruščinje.¹⁾ W někotrych padach buchu tež prašenja prawopisa hakle w 90. lětach rozrisane, přirunaj prawopisnu reformu w češćinje 1993 abo pospyty wo ľahodnu aktualizaciju płaćacych prawidlow prawopisa z ľeta 1956 w rušćinje, kotrež su so zastajili po interwencijach z politiskich kruhow.²⁾

K rěčam, w kotrychž so w 90. lětach na staršich kodifikacijskich interwencijach dwělowaše, słuša tež delnjoserbščina. Kodifikaciske zasahnjenje – předewšim do ortografije – kónc 40., spočatk 50. lět njebu w Delnjej Łužicy ženje powšitkownje akceptowane. Hakle w 90. lětach bě móžne, so na wotewrjene wašnje z tym prašenjom zaběrać abo so hnydom k staršim normam wróćić. Mjez wšelakimi z tym zwisowacymi prašenjemi (protetiske *h* abo *w*, šwabach abo antikwa, ‘němski’ abo analogiski prawopis) zabjerje prašenje pismika *ó* specifiske stejišćo: Mjez tym zo so na wužiwanju diakritiskich znamješkow abo ľačonskeho pisma ľedma hišće chutnje dwělowaše a tež nawrót k protetiskemu *h* so jako realizujomny njezdaše, nasta ľeto a sylniši ćišć, so k pisanju pismika *ó* nawróćić. Příčiny su jasne: Narunanje pismika *ó* přez pismik *o* je w „šulskej“ delnjoserbščinje k wurjekowanju „po pismu“ wjedło, kotrež w žanym delnjoserbskim dialektće zepěru nima. Wone je so stało z typiskim znamjenjom wotcuzbnjenja delnjoserbskeje spisowneje rěče wot delnjoserbskich dialektow. Na druhim boku su wuměnenja, pod kotrymiž *ó* w delnjoserbščinje wustupuje, tajke, zo so druge wurjekowanje hač [o] na městnach, hdžež do ľeta 1949 steješe pismik *ó*, pola njemačernorěčnych – a to je džensa wjetšina wužiwarjow delnjoserbščiny – ľedma docpěć hodži, hdyž so wosebity pismik njewužiwa. Dže skrótka prajene wo to, zo je so historiske /o/ pod akcentom po labialach a welarach na [ó] – zwuk mjez [o] a [u] – změniło, njeslěduje-li zaso labial abo welar, a z toho [ó] je so pózdžišo we wjetšinje delnjoserbskich dialektow pak [e] pak [y] wuwilo, na př. *gora* > *góra* > *gyra/gera*. Tute abo podobne přemyslowanja su Delnjoserbsku rěčnu komisiju k tomu wjedli, wróćić so po ľéce 1990 postupnje k obligatoriskemu wužiwanju pismika *ó* w pisanej delnjoserbščinje, po tym zo je so hižo do toho wurjekowanje [o] na wotpowědnych městnach wotstroniło. Z tutym procesom stej pak zwjazanej dwaj hłownej problemaj: na jednej stronje njeje scyła jasne, hdže ma so wšudže pismik *ó* pisać, a na drugej stronje njeknježi přezjednosć w tym, kak ma so poprawom w delnjoserbskej spisownej rěči pismik *ó* wurjekować.

Po někotrych publicistiskich a wědomostnych nastawkach wo tutej problematice ze wšelakich stron je jón Roland Marti nětko w małej monografiji podrobnje předstajil a wobdzěľał. Na spočatku knihi steji dwurěčne jendźelske a němske předstowo wudawaćelow rjady PHONUS, hdžež so wopodstatnuje přijěće studije do rjady a so fakt wuzběhuje, zo je so z tutej knihu zawjedľa nowa metarěč – delnjoserbščina (s. iii-xiv). Přěni wotrězk (s. 11-24) rěka „Powědana a pisana rěč; narěcy a standardna rěč“. W nim předstaja awtor na powšitkownej runinje poměr mjez rěčanej a pisanej rěču, mjez narěčami a standardnej rěču, funkcije standardneje rěče, jeje kodifikacije a prawopisa. Druhi

1/ K tutym problemam hl. např. Sgall, P. – Hronek, J.: *Čeština bez příkras*. Praha 1992; – Lipowski, J.: *Konvergence a divergence češtiny a slovenštiny v československém státě*. Wrocław 2005, nastawki w International Journal of the Sociology of Language 183, Small and Large Slavic Languages in Contact (2007, ed. J. Nekvapil, R. Marti) a wšelake zwjazki opolskeje rjady ‘Najnowsze dzieje języków słowiańskich’ z drugeje połojcy 90. lět.

2/ K tomu Bermeľ, N.: *Linguistic authority, language ideology, and metaphor: the Czech orthography wars*. Berlin-New York 2007 (Language, power and social process 17); – Лопатин, В. В.: *О работе над новой редакцией правил русского языка* (17. 9. 2001, http://gramota.ru/biblio/magazines/gramota/ortografia/28_99); *Жена президента считает несвоевременной реформу русского языка* (16. 4. 2002, <http://www.rambler.ru/db/news/msg.html?2441813>), nětko powšitkownje strona prawopisneje komisije Instituta ruskeje rěče Ruskeje akademije wědomosćow (<http://www.ruslang.ru/agens.php?id=orfo>).

wotrězk („Dolnoserbski pšawopis w konteksće a kontakće“, s. 25-38) je wěnowany historiskemu wuwicu delnjoserbskeho prawopisa pod wšelakimi wliwami (němskim, hornjoserbskim a druhimi slowjanskimi) hač do doby po přewróće. W třecim wotrězku („Nastaše *ó* a jogo pozicija w systemje dolnoserbšćiny“, s. 39-48) pisa awtor ze stejšća historiskeje zwukowědy wo tym, kak je *ó* w delnjoserbšćinje nastalo, kak je so wone rozšěriło a kajke je jeho fonologiske položenje w systemje džensnišeje spisowneje delnjoserbšćiny. Potom slěduje wopis situacije w delnjoserbskich narěčach, kotrež su charakterizowane přez wulke rozdžele runje w pozicijach, hdžež wustupuje *ó*, ale tež w prašenju, kak so wone fonetisce realizuje (wotrězk 4 „*ó* w narěčach“, s. 47-58). Dale so ze systemoweho a historiskeho stejšća wo prawopisnym zwobraznjenju *ó* w pisanej delnjoserbšćinje pisa (wotrězk 5, „Wobznamjenjenje *ó* w pismje; kodifikacija pšawidłow“, s. 59-70) a wo hódnoćenju tutech prawidłow (wotrězk 6, „Godnošenje pšawidłow za *ó* w dolnoserbšćinje“, s. 71-88). W poslednim wotrězku „Kak dalej?“ (s. 89-96) wupraja so awtor za wužiwanje pismika *ó* w pisanej delnjoserbšćinje, ale žada měrnju změnu najnowšich prawidłow a jich sylnišu orientaciju na tradiciji. Štož nastupa wurjekowanje, tak podpěruje Marti konsekwentnje „wosobinske“ wurjekowanje (nic [o], kaž w „šulskej“ delnjoserbšćinje za čas NDR) – hewak njeby wužiwanje pismika žadyn zmysl měło. Njezasadźuje pak so za [y], kaž to najnowša kodifikacija namjetuje, ale za [ó], kotrež drje běše w delnjoserbskich narěčach hižo w 20. lětstotku jara periferne, kotrež pak wotpowěduje tradiciji delnjoserbskeje spisowneje rěče a jeje narěcnemu zakladej. Kóńc knihi twori njepublikowany nastawk Bogumiła Šwjele z lěta 1946 *Über die Aussprache des ó im Niedersorbischen* (s. 109-119), jendźelske (s. 121-127) a němske (s. 129-135) zjeće a karta w teksće naspomnjenych wsow z delnjoserbsko-němskim pokazowarjom a němskim registrom městnych mjenow (s. 138-140).

Recenzowana monografija ma za sorabistiku wulku hódnotu, a nic jenož za nju. Něhdy polemisce diskutowany problem nałožowanja pismika *ó* w delnjoserbšćinje a jeho wurjekowanja na městnach, hdžež so pisa (abo pisač budže), so tu dokładnje wědomostnje wopisuje, a to ze wšěch stron – systemoweje, historiskeje, dialektologiskeje a sociolingwistiskeje. Je to přinošk, kajkiž jón wosebje mjenje wužiwane rěče jara trjebaja a kajkiž so wón tola jenož zrědka wozjewja, su džě tute rěče tež pola lingwistow „mjenje wužiwane“. Zdobom pokazuje monografija Rolanda Martiho na přikładne wašnje, kajke problemy móža być z kodifikaciju mjeńšinoweje rěče zwjazane, nimo toho z tajkej, kotraž je akutnje wohrožena. Z tym nabudže kniha tež za lingwistiku zwonka serbšćiny a sorabistiki wuznam.

Zajimawe prašenje w zwisku z recenzowanej knihu je, za koho je wona poprawom napisana. Delnjoserbska metarěč a naročna lingwistiska argumentacija zdatej dać jednozmyslnu wotmołwu: za lingwistiski orientowanych slawistow. Dokładny zawod wo pisanej a standardnej rěči a někotre wujasnjenja pózdžišo pak pokazuja na to, zo najskerje pyta kniha tež druge woršty recipientow. Tak so např. na s. 33 praji, zo „[z]uk *ó* njejo dolnoserbšćina zderbnuła wot praslowańskeje rěcy; won jo se akle pozdžej wuwijał. To njejo nic wosebneho, dokulaž se zukowy system kuždeje rěcy stawnje pšeměnjio“ a na s. 41 zaso, zo „[p]šemějenje wokalow pod wěstymi wuměńženjami jo normalne zjawjenje we wšykných rěcach“. Hladajo na tematiku knihi by wězo było přejomne, zo by wona była recipowana powšitkownje pola wužiwarjow delnjoserbšćiny, nic jenož pola lingwistow. Na druhim boku kładže wona ze swojej sociolingwistiskej, fonetisko-fonologiskej, grafematiskej, dialektologiskej a lingwohistoriskej argumentaciju doś wusoke naroki na čitarja.

Wěsty metodiski problem so móže widžec w tym, zo awtor implicitnje wuchadza z toho, zo kóždža explicitnje kodifikowana rěč je zdobom standardna rěč, zo ‘standardna rěč’ je jednotne zapřijeće. Hižo klasiska standardologija (Isačenko) pak připisuje stan-

dardnej rěči wšelake swójskosće, nic jenož explicitnu kodifikaciju, ale tež polyvalentnosć a powšitkownu zwjazliwosć. Je jasne, zo žadna mjenššinowa rěč njemóže spjelnić druhe kriterium a hižo docyła ně třeće. Mjenššinowa rěč so njemóže „wšudžom“ wužiwać – a wězo so njetrjeba „wšudžom“ wužiwać. Tohodla nowša slawistiska standardologija explicitnje wuběra hornjo- a hišće wjac delnjoserbšćinu z mnóstwa słowjańskich standardnych rěčow.³⁾ Tole njeje jenož akademiska diskusija bjez konkretneho woznama: to, štož so stawa w delnjoserbšćinje (w zwisku z ó, ale nic jenož z nim) je wusnutk tuteje situacije. Kodifikowana forma rěče měješe přeco jenož jara wobmjezene sfery wužiwanja, rěč zenje njeměješe městske centrum, džensa baza maćernorěčnych wužiwarjow chětro wotběra, wulke džěly rěčneho teritoria so su w poslednich lětdžesatkach zhubili atd. Diskusije wo kodifikaciji a ortoepisce korektnym wurěkowanju so dyrbja potajkim wiesć před tutym pozadkom a měnje před pozadkom nadawkow spisowneje rěče powšitkownje. Samo tajke centralne prašenje kak prašenje narěčneho zakłada spisowneje rěče so dostawa poprawom do prekerneje situacije: Jodlbauer, Spieß, Steenwijk su 2001 konstatawali, zo „bleibt es ein unumstößliches Faktum, dass die Mundarten [delnjoserbšćiny, MG] mit dem Tod ihrer Sprecher in ca. 15 bis 25, maximal 30 Jahren erloschen sein werden“.⁴⁾

W zwisku z tuteju situaciju móžemy sej tež položiť prašenje, hač Marti njenadhódnocuje kusk woznam prawopisneje reformy počatka 50. lět za spad delnjoserbšćiny. Na s. 94 čitamy: „[...] ntušikowne želenje wužiwarjow w rěčnych pšašanjach wostabijo položenje rěcy a možo wjasć do toho, až se woni wotwobrošuju wot rěcy a pšehožje do nimšćiny. To jo było jaden z (nježyconych) wuslědkow reformy 1949-1952: dokulaž su maminorěčne byli mēnjenja, až reformowana dolnosorbšćina „njejo naša rěč“, njejsu ju dalej dawali.“ Zda so mi, zo existujuće sociolingwistiske slědženja tajki wuwod nje-poručeja. Kak Norberg za wjes Hochozu⁵⁾ tak Jodlbauer, Spieß, Steenwijk za jsy Dešno a Cazow pokazuja,⁶⁾ zo je so delnjoserbšćina we wjetšinje padow přestała dale dawać wot 30. lět (abo samo přjedy), a na počatku 50. lět je tutón proces hižo k swojemu kónceju přišoł. Njezda so potajkim prawdžepodobne, zo reforma prawopisanja počatka 50. lět je w tymle procesu wulku rolu hrała. Za to rěči tež fakt, zo rěč, kotruž su młodži starši teje doby přestali swojim džěćom dale dawać, njeběše spisowna delnjoserbšćina, ale městny dialekt. Je wězo prawda a tež znajomne, zo pola maćernorěčnych běše a najskerje je pytnýc wocuzbnjenje wot spisowneje delnjoserbšćiny ze „šulskim“ wurěkowanim,⁷⁾ ale tole wocuzbnjenje njemóžeše być z wažnym faktorom za rozsudženje rěč dale njedawać, dokelž je so w slědženych delnjoserbskich jsach dawno přjedy započalo z džěćimi němse rěčeć. Rozsudžacej faktoraj bšětej najskerje doba nacisma z jej naprawami přećiwu serbšćinje a přesuny wobydlerstwa po druhej swětowej wójnje.⁸⁾

3/ Hl. např. Rehder, P.: *Vorwort*. In: Rehder, P. [ed.]: *Einführung in die slavischen Sprachen*. Darmstadt 1998, s. 12.

4/ Jodlbauer, R. - Spieß, G. - Steenwijk, H.: *Die aktuelle Situation der niedersorbischen Sprache. Ergebnisse einer soziolinguistischen Untersuchung der Jahre 1993-1995*. Bautzen 2001 (Schriften des Sorbischen Instituts 27), s. 204.

5/ Norberg, M. *Sprachwechselprozess in der Niederlausitz: soziolinguistische Fallstudie der deutsch-sorbischen Gemeinde Drachhausen/Hochoza*. Stockholm 1996 (Studia Slavica Upsaliensia 37), s. 94; – Norberg, M.: *Serbska rěč w Dolnej Łužicy – na psiklaže jsy Hochoza*. In: Faska, H. [ed.]: *Serbšćina*. Opole 1998 (Najnowsze dzieje jězyków słowiańskich), s. 111.

6/ Jodlbauer et al., *op. cit.*, s. 127, 183n., 203.

7/ Hl. Norberg, *op. cit.*, s. 89-94; – Jodlbauer et al., *op. cit.*, s. 174, a (w literarnej formje) Měškank, W.: *Reportarski žen*. In: Hustetjoc, I. [ed.]: *Na mjazy*. Antologija dolnosorbiskeje literatury. Budyšin 1989, s. 52-59.

8/ Hl. Norberg, *op. cit.*, s. 174; – Jodlbauer et al., *op. cit.*, s. 171.

Někotre bóle kritiske přispomnjenja njeměnja ničo na wusokej kwalície a cenje recenzowaneje monografije. Móža snano byč maliki přinošk do diskusije ze širšeje perspektiwy a tutej diskusiji nowe móžne směry pokazač.

Markus Giger

Slovenská monografia o Ivanovi Frankovi*

Patriarcha českej a slovenskej ukrajinistiky Mikuláš Nevrlý (1916), akademik Národnej akademie vied Ukrajiny, je v súčasnosti mimo Ukrajiny najuznávanejším znalcom života a diela najvýznamnejšieho predstaviteľa západoukrajinskej literatúry Ivana Franka (1856-1916). Bibliografia jeho prác o tomto spisovateľovi a verejnom činiteľovi predstavuje viac ako 80 položiek. Sú medzi nimi dve knižné monografie (v češtine a ukrajinčine) a takmer pol stovky štúdií a recenzií v časopisoch a zborníkoch. Historik Miroslav Daniš (1960) sa od študentských rokov venuje hlavne dejinám Ukrajiny. Z tohto odboru pred vedeckou radou Univerzity T. H. Ševčenka v Kyjeve obhájl kandidátsku dizertáciu a vydal niekoľko fundovaných historických štúdií. Títo dvaja vedci rôznych generácií spolu vytvorili dielo o Ivanovi Frankovi – ojedinelé v mimoukrajinskej slavistike. Autori nielenže predstavili Ivana Franka na pozadí doby, v ktorej žil a tvoril, ale z tohto hľadiska preskúmali aj jednotlivé jeho diela. Monografia *Ivan Franko. Život a dielo* pozostáva z predhovoru akademika NAV Ukrajiny Ivana Dzjuby, úvodu, záveru a 12 kapitol.

V úvode autori zdôrazňujú mimoriadnu šírku a mnohorakosť tvorivého potenciálu I. Franka a konštatujú, že hodnotenie jeho tvorby v období totalitného komunistického režimu aj v Československu podliehalo marxistickej ideológii. M. Nevrlý s príslušnou jemu objektivnosťou a kritičnosťou hodnotí z tohto hľadiska aj svoju vlastnú prácu, keď píše: „V marxistickom duchu je spracované aj dodnes jediné monografické dielo v Čechách a na Slovensku o literárnej činnosti Ivana Franka, ktoré vyšlo v roku 1952 v Prahe: Nevrlý, M.: *Ivan Franko. Ukrajinský básnik a revolucionár*“ (s. 10).

V novej monografii, prvej na Slovensku, toto jednostranné hodnotenie I. Franka by malo byť odstranené, avšak na niekoľkých miestach knihy ono zostalo neporušené. Týka sa to predovšetkým osvetlenia Frankovej spolupráce s M. Hrušovským. Odvolávajú sa na tvrdenia viacerých (nemenových) súčasníkov I. Franka, autori píšú o M. Hrušovskom ako o „despotickom a bezohľadnom človeku, ktorý často využíval prácu iných... Hoci s M. Hrušovským spolupracoval, bolo to nie z ideového prepojenia či priateľstva, ale jeho záujmu zachovať vysokú kvalitu vedeckej a literárnej produkcie Ševčenkovej spoločnosti. A práve túto pozíciu Franka Hrušovskij neraz zneužíval“ (s. 132). Takéto hodnotenie najväčšieho ukrajinského historika a štátnika je trochu zjednodušené, hoci sa aj opiera o vyjadrenia samého Franka, jeho korešpondenciu ap. I keď medzi tými veľkánmi ukrajinskej vedy a kultúry, pracujúcimi celé desaťročie na spoločnom pracovisku a spoločných projektoch, občas vzájomné vzťahy „zaškripali“, obaja boli na spoločnej ideovej platforme a panovali medzi nimi priateľské medziľudské vzťahy, o ktorých píšú aj autori (napríklad v poznámke č. 186). Nie je pravdou, že pod editorstvom I. Franka vyšli 38 zväzkov *Etnografického zborníka Ševčenkovej vedeckej spoločnosti* (s. 18). Od roku 1897 do r. 1926 hlavným redaktorom tejto edície bol Volodymyr Hnatuk. I. Franko uverejnil v nej iba *Haličsko-rusínske ľudové príslovia*. Fakt, že po smrti I. Franka vyšli iba dva zväzky *Etnografického zborní-*

*/ Miroslav Daniš – Mikuláš Nevrlý: *Ivan Franko. Život a dielo (1856-1916)*. Vydavateľstvo Michala Vaška, Prešov 2009, 334 s.

ka bol spôsobený nepriaznivým povojnovým politickým vývojom v Haliči a nie smrťou I. Franka. Rušivo v knihe pôsobí i nerozlíšenie spojovníka a pomlčky, ale to je skôr technická (tlačiarenská) chyba. To sú snáď jediné negatíva recenzovanej práce.

Kniha M. Daniša a M. Nevrlého je adresovaná hlavne súčasnému slovenskému a českému čitateľovi, preto autori považovali za potrebné zoznamiť ho s dejinami Haliče v dobe Ivana Franka. Odvolávajú sa na práce samotného I. Franka o Haliči druhej polovice 19. storočia, predovšetkým na jeho štúdiu *Ukrajina irredenta* (1895), z ktorej podstatnú časť citujú v preklade (s. 34-39).

Ďalšie tri kapitoly (s. 40-156) autori venovali Frankovmu pohnutému životopisu – od narodenia v rodine dedinského kováča, cez štúdiu na gymnáziu, prvú „veľkú lásku“, začiatky literárnej, politickej a vedeckej činnosti, mladícke nadšenie marxizmom i radikálny rozchod s ním, trojnásobné žalárovanie, manželstvo s kyjevskou šľachticnou, desaťročné pôsobenie v redakcii poľského časopisu Kurjer Lwowski, viedenské aktivity, zoznámenie sa s T. G. Masarykom, Č. Zbrtom, J. Macharom, P. Blahom a inými – až po vrchol jeho tvorivých síl v poslednej dekáde 19. storočia, kedy napísal také diela ako zbierku poviedok *V pote tváře* (1890), *Z výšin a nížin* (1893), drámy *Ukradené šťastie* (1893), *Jarabina* (1894), *Sen kniežaťa Svjatoslava* (1895), satirické poviedky *Svinská ústava* a *Čistá rosa* (1896). Autori popisujú aj jeho neúspešný pokus o habilitáciu na Lvovskej univerzite, spoluprácu s Ševčenkovskou vedeckou spoločnosťou, v ktorej I. Franko našiel skutočné zázemie pre svoje vedecké ambície. Aj tu autori vychádzajú z Frankovej tvorby, v ktorej je v podstate odzrkadlený celý jeho život.

Pre slovenského a českého čitateľa snáď najzaujímavejšou bude šiesta kapitola – *Praha, česká kultúra a slovanský program Ivana Franka* (s. 157-178). Z nej sa dozvedáme, že I. Franko už v roku 1873 preložil do ukrajinčiny Rukopis kráľovédvorský, ktorý pokladal za pôvodné národné dielo. Keď sa neskôr presvedčil, že je to falzifikát, nezavrhol ho práve z politických dôvodov. Podľa jeho názoru tento takmer dokonalý Hankov falzifikát v značnej miere prispel k prehĺbeniu národného povedomia Čechov a aspoň na nejakú dobu vzbudil všeobecnú pozornosť v Európe. Od roku 1898 I. Franko tesne spolupracoval s Ottovým slovníkom náučným. Autori však hlavnú pozornosť sústredili na Frankovu spoluprácu s časopisom *Slovanský přehled* (1899-1900), v ktorom už zrelý spisovateľ a literárny vedec uverejnil niekoľko pozoruhodných článkov o ukrajinskej literatúre a kultúre. Autori podrobnejšie rozobrali Frankove vystúpenie na Zjazde pokrokového slovanského študentstva Rakúsko-Uhorska v máji r. 1891 na Slovanskom ostrove v Prahe (je tam z iniciatívy M. Nevrlého osadená pamätná tabuľa), preklad do ukrajinčiny zbierky veršov K. Havlíčka-Borovského (1901) a prehĺbenie jeho stykov s T. G. Masarykom, o ktorých neskôr napísal spomienkový príspevok *Moje styky s prof. Masarykom*.¹⁾

Politická činnosť I. Franka bola neodmysliteľnou súčasťou celého jeho života. Autori venovali jej samostatnú kapitolu (s. 179-218). Zdôrazňujú, že I. Franko už v r. 1890 bol spoluzakladateľom Haličko-ukrajinskej radikálnej strany. V r. 1895 kandidoval v dodatočných voľbách za poslanca rakúskeho parlamentu, avšak kvôli nekalým praktikám miestnych mocenských štruktúr (ktoré ho tesne pred voľbami uväznili) sa do parlamentu nedostal. To ho však neodradilo od ďalších politických aktivít. Z tých istých príčin neuspel vo voľbách ani v r. 1897. Neúspešným bol aj jeho pokus získať miesto docenta na Lvovskej univerzite. Tentokrát príčinou neúspechu bol jeho článok o A. Mickiewiczovi *Báseň zrady*, kritizujúci klasika poľskej literatúry a reakčnú poľskú šľachtu. Tento článok, uverejnený v rakúskych novinách, vyvolal proti autorovi zúrivú kampaň nielen zo strany poľskej šľachty, ale aj haličských moskvofilov. Aj autori monografie považujú čiastočne toto Frankove vystúpenie, ktoré malo za následok jeho vylúčenie z redakcie Kurjera

1/ *Sborník T. G. Masarykovi k šesťdesiatimám*. Praha 1910.

Lwóvskeho (jediného zdroja jeho stálych príjmov), za „politický omyl“. Svojich prívržencov – ukrajinských národovcov si I. Franko pobúrili predslavom ku knihe *Haličské obrázky* (1897), predovšetkým takými výrazmi (vytrhnutými z kontextu) ako *Neľúbim Rusínov, Neľúbim Rus*, za ktoré si od nich vyslúžil etiketku *zradca ukrajinského národa*.

Napriek verejným útokom z mnohých strán, I. Franko aj vo voľbách roku 1898 (už po tretíkrát) sa pokúsil o získanie kresla vo viedenskom parlamente. Dúfal, že ho podporia voliči „zdola“, ku ktorým sa obracal celou svojou tvorbou. Neuspel ani tentokrát, čo znamenalo koniec jeho politickej kariéry. Po dôkladnom rozbere politických článkov I. Franka o budúcom vývoji v Európe, autori prišli ku prekvapujúcemu záveru: „Franko nastavil v rámci politického a sociálneho programu kritéria, ku ktorým sa európska spoločnosť dopracováva až na začiatku 21. storočia len veľmi malými a postupnými krokmi. Tak ako predvídali, revolučné a krvavé dejiny 20. storočia veľkú šancu na prežitie nemali. Platnosť jeho predpokladov preveril objektívny čas. Po viac ako sto rokoch sa mnohé z jeho teoretických úvah o evolučnom spoločenskom vývoji naplnili.“ (s. 76-77)

Ďalšiu, snáď najatraktívnejšiu kapitolu autori nazvali *Ženy Ivana Franka* (s. 197-218). Pojednávajú v nej o študentskej láske I. Franka k Oľge Roškovičovej, o jeho manželstve s Oľgou Chorunžinskou, ktorá mu darovala štyri deti, bola jeho oporou vo vedeckej a politickej práci, avšak v podstate bolo to „manželstvo z rozumu“. Už počas manželstva sa I. Franko zblížil s niekdajšou svojou láskou – Polkou Celinou Žurovskou, ku ktorej vzplánil horúcou láskou. Neľahostajný vzťah mal aj k učiteľke Eugénii Bochenskej. Trvalé (i keď nie intímne) styky udržiaval s Natáliou Kobrynskou, Lesiou Ukrajinkou, jej mamičkou Olenou Pčilkou, Uljanou Kravčenkovou, Mychajlynou Roškevyčovou a mnohými inými. Takmer každej z nich venoval nejaké umelecké dielo – priamo alebo nepriamo. Vrcholom Frankovej intímnej lyriky je jeho zbierka *Zvädnuté lístie* (1896).

Trošku provokatívnu je kapitola *Židia a židovská otázka* (s. 219-247). Ukazuje sa, že táto otázka sprevádzala I. Franka po celý život. Už v detstve od svojich rovesníkov si osvojil židovský jazyk, v ktorom sa v budúcnosti zdokonalil natoľko, že mohol voľne čítať texty v hebrejčine. Neskôr sa spriatelil s predstaviteľmi sionizmu Theodorom Herclom, Viktorom Adlerom, Eduardom Perensdorferom, Frederikom Samuelom Kraussom a inými. Židovskej otázke v Haliči venoval niekoľko pozoruhodných článkov a umeleckých diel. Vyvrcholením básnickej tvorby I. Franka je poéma *Mojžiš* (1905), napísaná na základe biblického príbehu a pod vplyvom Michelangelova sochy Mojžiša, uvidenej vo Florencii r. 1904. V osobe židovského proroka I. Franko stvárnil túžbu Ukrajincov po samostatnosti a nezávislom štáte.

V poslednej kapitole *Ivan Franko a Slováci* (s. 248-262) autori konštatujú, že ukrajinský básnik bol nadšeným hlásateľom slovanskej vzájomnosti a propagátorom literatúr slovanských národov vo svojej vlasti. Jeho prvú zmienku o Slovákoch autori nachádzajú už v r. 1876 v časopise Iovských vysokoškóľakov Druh. Už vtedy dvadsaťročný študent považoval Slovákov, bojujúcich proti maďarskému národnostnému útlaku *jedným z najzaujímavejších národov slovanského sveta* (s. 250). Počas pobytu vo Viedni sa osobne zblížil s Pavlom Blahom a inými Slovákami. Zaujímal ho predovšetkým slovenský folklór, najmä rozprávky, ktoré využíval vo svojich historicko-poznávacích štúdiách. V r. 1893 v časopise *Narod* uverejnil štúdiu *Slovanská vzájomnosť v chápaní Jána Kollára a v súčasnosti*, v ktorej medzi iným charakterizoval aj slovenské moskvofilstvo, prejavujúce sa takmer u celej slovenskej inteligencie. Obdobnú štúdiu *Literárne obrodenie južnej Rusi a Ján Kollár* v tom istom roku uverejnil vo Viedni, v zborníku k 100. výročiu narodenia autora Slávy dcéry.

Prvým prekladom Frankovho diela do slovenčiny bola hra *Ukradené šťastie* uvedená slovenskými ochotníkmi v Nadlaku (na území dnešného Rumunska) roku 1909. Žiaľ, text prekladu sa nezachoval. Autori predpokladajú, že do slovenčiny hru preložil Jozef Gregor Tajovský. Prvé knižné vydanie Frankových prác na Slovensku vyšlo v roku 1914

v Ružomberku (*Žid a iné rozprávky*). Po druhom vydaní tejto knihy v roku 1922 nastalo takmer 30-ročné ticho. Do slovenčiny nebolo preložené v samostatnej knihe žiadne Frankovo dielo, ale ani dielo žiadneho iného ukrajinského autora. Príčinou takého nezájmu bola podľa názoru autorov predovšetkým orientácia slovenského čitateľa na ruskú literatúru a nekritické rusofilstvo. Až v roku 1952 Matica slovenská v Martine vydala pomerne obsiahly výber Frankových poviedok *V pote tváre* (z ruskej predlohy).

Podnetom hlbšieho záujmu slovenskej verejnosti o život a tvorbu I. Franka sa stalo sté výročie jeho narodenia r. 1956. Vyvrcholením jubilejného roku na Slovensku bola celoštátna vedecká konferencia o československo-ukrajinských vzťahoch, ktorá sa konala v Prešove v máji 1956 pod záštitou Slovenskej akadémie vied. Vystúpilo na nej 32 referujúcich. Ich príspevky boli zverejnené v zborníku *Z dejín československo-ukrajinských vzťahov*, vydanom v slovenskej (1957) a ukrajinskej (1959) verziách. V r. 1956 vyšiel slovenský preklad Frankovej novely *Zachar Berkut*, ktorej sujet, podľa názoru autorov, je „ako vytrhnutý zo slovenských dejín“ (s. 267). Už vtedy bol zaplánovaný päťzväzkový výber z Frankovho diela (zatiaľ vyšli tri zväzky). Obsiahly výber z Frankovej poézie vyšiel v r. 1979 v zbierke *Prečo sa nikdy neusmeješ* (prekladatelia J. Zombor, M. Heveši). L. Feldek do slovenčiny majstrovsky preložil prológ k Mojžišovi. Impozantným bol aj slávnostný večer pri príležitosti 150. výročia narodenia I. Franka v Bratislave r. 2006, na ktorom hlavný referát predniesol V. Daniš. Škoda, že autori obišli mlčaním inscenácie Frankových diel v prešovskom Ukrajinskom národnom divadle a odraz jeho tvorby v prešovskej ukrajinskej tlači.

Prvá slovenská monografia o I. Frankovi sa končí kapitolou o posledných rokoch jeho života. Už v roku 1908 lekári uňho zistili progresívnu paralýzu, ktorá postupne ničila jeho organizmus. Na intenzívne liečenie nemal dostatočné prostriedky, tým viac, vo víre vojnových udalostí. K jeho chorobe sa pridružili rodinné tragédie: smrť syna, choroba manželky, odchod dvoch synov na frontu atď. Napriek tomu intenzívne pracoval do posledných chvíľ, diktujúc svoje práce iným. Pred smrťou jediný svoj majetok – knižnicu, testamentom odkázal Ševčenkovej vedeckej spoločnosti vo Lvove. Jeho nominácii na Nobelovu cenu prekazila smrť v jari 1916. Napriek vojnovým udalostiam na jeho pohrebe sa zúčastnilo viac ako 10 000 ľudí.

Monografia M. Daniša a M. Nevrlého o Ivanovi Frankovi spĺňa najprísnejšie kritéria vedeckej práce. Je opatrená bibliografiou prekladov Frankových diel do slovenčiny, zoznamom použitej literatúry, menným registrom, ukrajinským, nemeckým, anglickým a francúzskym resumé a bohatou funkcionálne zladenou fotografickou prílohou. Jej mimoriadny prínos pre ukrajinskú a slovenskú vedu v predhovore zdôraznil popredný ukrajinský literárny vedec akademik Ivan Džuba. Kniha je písaná mimoriadne ľahkým a prítiažlivým štýlom, takže aj laik nájde v nej skutočné potešenie. Frankov život bol plný nečakaných zvrátov a jeho tvorba mimoriadne bohatá. Doposiaľ výber z nej vyšiel v 50 zväzkoch. Okrem poézie a umeleckej prózy sú to práce z literárnej vedy, folkloristiky, etnografie, dejín, umenia, politológie, kulturológie, jazykovedy a mnohých iných vedných disciplín. Sú v nich aj bohaté epistolasia.

Je chvályhodné, že dvaja bratislavskí autori priblížili tohto génia Ukrajiny aj slovenskému čitateľovi.

Martin Ološtiak: Jazykovoštruktúrny a komunikačno-pragmatický status vlastného mena. Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove, Prešov 2007, 225 s.

Publikace Martina Ološtiaka je vyústěním dlouhodobého zájmu mladého lingvisty o problematiku včleňování cizích vlastních jmen do slovenského jazyka. Monografie vychází ze stejnojmenné obhájené disertační práce. Jejím primárním cílem je snaha autora přinést odpověď na otázky související s adaptací anglických proprií ve slovenštině a jejich postupným začleňováním do jazykového systému.

Vzhledem k současnému častému výskytu anglických vlastních jmen v různých jazycích je tento záměr možno kladně hodnotit jak z hlediska lingvistického, tak z hlediska běžného uživatele jazyka, kterému se tak do rukou dostává potřebná příručka. Nutno dodat, že taková publikace bude mít jistě vliv nejen na rozšíření obecného povědomí o správném užívání tvarů či výslovnosti cizích jmen, ale podpoří i snahu o sjednocení názorů na problematiku přejímek. Na základě širokého jazykového výzkumu realizovaného na různých jazykových rovinách lze vytvořit ucelený rámec výkladu o problematice přejímek, o němž se bude možno bez obav opírat.

Výzkum, na němž je studie postavena, byl realizován ve třech jazykových rovinách, jednalo se o fonetickou, morfológickou a slovotvornou adaptaci anglických vlastních jmen. Neoddělitelnou součástí monografie tvoří zhodnocení postupu začleňování cizích vlastních jmen do slovenštiny na bázi jejich praktického užití v řeči, včleňování do jazykového systému či vnímání chybných tvarů a výslovnosti.

Metodika přístupu k dané problematice vychází z teorie lexikální motivace, v rámci které je zohledněna zejména oblast interlingvální motivace a onymická motivace. Interlingvální motivace způsobuje svou vlastní dynamikou oslabování původní motivace, která se projevuje jako adaptace v rámci přebírajícího jazyka. Stěžejním metodickým přístupem pak je fakt, že oblast proprií se nachází na periférii jazykového systému. Převzatá vlastní jména se pak nacházejí na samém okraji této periférie (s. 21).

První závažný obsahový celek tvoří popis fonické adaptace anglických proprií.

Této problematice se v poslední době věnuje dostatek pozornosti, neboť se jedná o problém aktuální. Kvalita předkládané monografie je dána kvalitním, velice podrobným zpracováním tématu, zároveň je ovšem srozumitelná a prakticky dobře využitelná. M. Ološtiak v ní vychází z prací (mnohdy vlastních), jež se věnují výslovnosti přejatých anglických slov, ale doplňuje je a rozšiřuje o problematiku přejatých proprií. Při hodnocení adaptace slov na fonické úrovni je využito srovnání fonických systémů angličtiny a slovenštiny. Na základě jejich porovnání je ustanovena trojí možná výslovnost přejatých anglických proprií. Jedná se o výslovnost anglickou, poslovenštěnou a slovenskou. Poslovenštěná výslovnost pak dává prostor pro vznik jevu, jenž se označuje jako transfonemizace. Při definování tohoto jevu podstatného pro adaptaci cizích slov v přejímajícím jazyce vychází M. Ološtiak především z prací R. Filipoviče (1990). Jeho teorii ovšem svébytně rozvíjí v rámci aplikace problému na skupinu vlastních jmen. Původní Filipovičovo dělení (s. 48) na transfonemizaci úplnou, částečnou a volnou doplňuje na základě vlastní úvahy o kvantitativní transfonemizaci zahrnující podtypy, mezi něž patří proporcionální, neproporcionální extenzivní a neproporcionální redukční transfonemizace (s. 57). Tento vyčerpávající přehled je doplněn množstvím příkladů, které ilustrují proměnu jevů, a popisem adaptace vybraných anglických fonémů, jenž není pojímán jako úplný soupis adaptačních možností, poskytuje ovšem dostatečný přehled o zpracované problematice.

Monografie se věnuje i problému transfonologizace (s. 67), tedy adaptaci anglických fonémů do slovenského fonologického systému, v jehož rámci řeší takové jevy, jako je např. dichotomie znělost – neznělost. Okrajově jsou pak zmiňovány transformované jevy

suprasegmentální složky jazyka. Tyto transformace souvisí s hlavním tématem přejímání anglických proprií jen vzdáleně, souvisí však s procesem včleňování těchto jednotek do systému slovenského jazyka. Popis vztahů suprasegmentálních jevů v rámci obou jazyků uzavírá poměrně rozsáhlý celek věnovaný fonické adaptaci.

Druhou, podstatně širší oblast zkoumání tvoří morfologická adaptace anglických vlastních jmen. Zde M. Ološtiak vycházel z předpokladu, že na vlastní jména není vhodné aplikovat stejná paradigmata jako na jména obecná. Proto tedy v rámci skloňování včleňuje propria jako do jisté míry samostatnou skupinu, jíž přisuzuje svébytná paradigmata. Standardní pravidla pro skloňování jmen obecných využívá pouze sekundárně. Vytýčil si tím velmi obtížný cíl, jehož součástí je i generování nových deklinačních podtříd vlastních jmen.

Při svém výzkumu a získávání informací využil materiálu ze *Slovníku anglických vlastních mien v slovenčině*, na jehož tvorbě se také podílel. Bohatý materiál zpracovával z několika hledisek, která vychází z podstaty morfologické rozdílnosti obou jazyků, ovšem vždy pouze se zaměřením na substantiva (s ohledem na téma výzkumu). Z tohoto pohledu je tedy možné uvažovat o transgenderizaci, transnumeraci a transdeklinaci (s. 75). V případě transgenderizace se zabývá proměnami rodu u přejatých proprií (Metallica – deneutrová feminizace), transnumerací se pak rozumí vztahy mezi vyjadřováním čísla přejatých substantiv (cakes – keks). Nejširší pole zabírá ovšem problematika transdeklinace, v níž se autor věnuje velmi detailně deklinačním možnostem přejatých proprií s ohledem na jednotlivé gramatické rody, k nimž se přejímky přiřazují. Zmiňuje též interdeklinační posuny. Vytvořil tak propracovaný a funkční systém deklinačních tříd přejatých vlastních jmen s vlastními vzory.

Třetí obsahový celek tvoří přejatá propria zkoumaná ze slovtvorného hlediska. Adaptace anglických vlastních jmen jako motivantů se projevuje přechýlením substantiv, přivlastňovacích a vztahových adjektiv (s. 155). Přechýlením substantiv vznikají (zejména) ženská příjmení (Adams – Adamsová). Otázka, zda je vhodnější cizí ženská jména přechylovat či nepřechylovat, dosud nebyla uspokojivě vyřešena. M. Ološtiak věnuje tomuto problému pozornost v kapitole s názvem *Ustálenosť a variantnosť* (s. 173).

Přivlastňovací adjektiva jsou přirozenou součástí jazyka a jejich tvorba obvykle nečiní potíže ani v případech, kdy je jejich základ cizojazyčného původu (*Lincolnova řeč*). Vztahová adjektiva jsou zastoupena například výrazy *newtonovská fyzika*, *shakespearovské slavnosti* aj.

Čtvrtý obsahový celek s názvem *Norma, úzus, kodifikácia* (s. 163) se věnuje možnostem včlenění přejatých anglických proprií do slovenského jazykového úzu na základě pěti atributů podle I. Nebeské (1989, 1996), jimiž jsou inherentnost, implicitnost, závaznost, ustálenost a variantnost (s. 165). V této části není opomíjen ani jev, jenž se týká vnímání chybného užití či chybné výslovnosti přejatého anglického vlastního jména. M. Ološtiak se domnívá, že čím je přejaté proprium v jazyce používanější a zažitější, tím více je odklon od úzu vnímán jako chybný. Vnímání chyby je tedy závislé na míře užívání příslušného výrazu.

Pátý obsahový celek se zabývá ustáleností a variantností převzatých vlastních jmen ve slovenštině. Jsou v něm vyjmenovány jevy, které mohou mít a mají vliv na vývoj včleňování přejatého vlastního jména do slovenského jazyka. Nejedná se ovšem jen o vlivy systémové, ale i o působení sociálního prostředí, z něhož uživatel jazyka pochází. V této kapitole je zmiňováno již výše popsané přechylování cizích ženských příjmení a možnosti jeho užití.

V oddíle, jenž shrnuje závěry, je zobecněn postup přejímání cizojazyčných proprií vzhledem k jejich specifčnosti, která je realizována existencí těchto jednotek na periférii jazykového systému. Při adaptaci tedy dochází k trojstupňovému procesu, na jehož počátku je interference, po ní následuje adaptace a integrace. Pojmem interference se rozumí prvotní užívání přejatého propria v rámci přijímajícího jazyka, v němž si ovšem

vlastní jméno zachovává původní svébytnost. V procesu adaptace a integrace má již na přejímku zásadní vliv jazyk přijímající, který se jí na různých jazykových úrovních snaží včlenit do svého jazykového systému. Shrnuty jsou zde také podstatné vlastnosti, jež mají vliv na úspěšné a rychlé začlenění cizojazyčného propria do slovenského jazyka. Patří mezi ně zejména formální jednoduchost, jedno- až dvojslabičnost, fonotaktická jasnost, symetrický vztah foném – grafém, větší frekvence výskytu, jednoznačnost výrazu ve výchozím jazyce. Mezi faktory znesnadňující začlenění anglického propria do přijímajícího jazyka pak lze zařadit formální složitost, troj- a víceslabičnost, asymetrický vztah foném – grafém aj.

Autor monografie zpracovává v úvodních částech jednotlivých kapitol široký okruh literatury vztahující se k danému tématu. Kriticky pohlíží na vybrané studie, inspiruje se jimi a rozvíjí je. Otevřenost, s jakou přistupuje k dřívějším pracím, mu dává nebyvalý prostor pro realizaci vlastní výzkumné práce, jež se soustředila na excerpce rozsáhlého materiálu, který je následně podrobně zpracován jak z hlediska formálního, tak obsahového.

Snaha analyzovat adaptaci anglických vlastních jmen ve slovenštině na různých jazykových úrovních (a to i z hlediska komunikačněpragmatického) mohla snadno sklouznout k prázdnému teoretizování. Nicméně tomuto nebezpečí se M. Ološtiak vyhnul kompozičním uspořádáním své publikace. Tam, kde bychom očekávali rozsáhlé vysvětlující odstavce, nalézáme přehledné a jasné tabulky s množstvím příkladů, grafická schémata objasňující pohyby a vztahy vně i uvnitř jazykových procesů. Je ovšem třeba připustit, že v některých případech je grafických indikátorů až příliš, což srozumitelnost textu může naopak narušit.

Vzhledem k vysoké frekvenci zcela speciální terminologie by čtenář jistě uvítal věcný rejstřík, publikace však disponuje pouze rejstříkem jmenným. Studie obsahuje seznam zkratk, jichž je v textu užito větší množství, vzhledem k jejich frekvenci si je ale čtenář rychle osvojí.

Primárně je monografie určena především odborné veřejnosti, cenným zdrojem informací bude jistě i pro studenty slovakistiky, popř. bohemistiky či anglistiky. Uspořádání monografie a logické řazení jednotlivých kapitol poskytuje možnost snadno vyhledat problematický jev, o něž má čtenář zájem, proto lze tuto publikaci doporučit i laické veřejnosti. S anglickými přejímkami se většina z nás setkává dennodenně, vlastní jména nevyjímaje. Obecně lze tedy konstatovat, že tato publikace může sloužit jako jazyková příručka všem běžným uživatelům jazyka, jimž nejsou jejich vyjadřovací kompetence lhostejné.

Renata Žiláková

Literatura:

- Filipović 1990: Filipović, R.: *Anglicizmi u hrvatskom ili srpskom jeziku: Porijeklo – razvoj – značenje*. Zagreb 1990.
- Nebeská 1989: Nebeská, I.: *K současnému pojetí normy v české lingvistice*. Slovo a slovesnost 50, 1989, s. 153-167.
- Nebeská 1996: Nebeská, I.: *Jazyk – norma – spisovnost*. Praha 1996.

Slované a slavistika: Hledání identity v dějinách i ve vědě*

Literárněvědné příspěvky

Na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy v Praze proběhlo 22. a 23. října 2008 čtvrté setkání mladých slavistů, pořádané nastupující generací učitelů a badatelů Ústavu slavistických a východoevropských studií. Není třeba zdůvodňovat, že slavistické obory vyžadují po zkušenostech 20. století nové inspirace a že nové koncepce vzniknou, jak očekáváme, právě ze zkušeností mladého pokolení.

Slavistika jakožto jednotný obor byla původně konstituována na základě lingvistických a archeologických výzkumů, z nichž byly vyvozovány historicko-filozofické závěry (spekulace) o společných osudech a misi Slovanů. Vyústěním slovanských snah mělo být vysvobození z cizího (německého a tureckého) područí, ustavení vlastních států, případně vytvoření společného státního útvaru (federace) pod ruskou záštitou. Minulé století naplnilo paradoxně (jak to v dějinách bývá) tyto cíle: vznikla řada státních útvarů, vyznačujících se různou mírou suverenity nebo autonomie, nadto sovětský velmocenský systém zahrnul (kromě jiných národů) všechna slovanská etnika. Konec století však zároveň znamenal konec těchto snah. V takové situaci nelze předvídat, kudy se bude další zkoumání slovanských etnik ubírat, jaká témata budou diskutována a jaké „příběhy“ Slovanů mladí badatelé vytvoří. Předkládané pracovní výsledky můžeme proto sledovat s vědomím, že pojetí nové slavistiky se teprve rodí.

Pozornost dosavadních setkání se logicky zaměřovala nejen na počáteční krystalizaci slovanských kultur, ale především na otázky „modernity“ v politickém i kulturním slova smyslu, tj. na utváření novověké státnosti a novověkých národů. „Modernizace“ byla inspirována „univerzalistickými“ představami: základy tohoto univerzalizmu byly položeny již na prahu středověku v christianizaci, tj. v šíření univerzálního duchovního života, který nahradil místní (pohanské) kultury; dále v urbanizaci, v zakládání měst jakožto komunit nového typu, jež byly na rozdíl od kmenové příbuznosti společenstvím rozmanitých profesí („mnohohlasím“); a zejména v „etatizaci“, vzniku centralizovaného státního zřízení, které se stále více řídilo všeobecně platnými právními normami a vyžadovalo profesionální vrstvy pro své fungování (byrokracii, stálé vojsko, školství). Nad různorodou Evropou se po stěhování národů stále vznášel ideál „translatio imperii“, univerzální římské říše.¹⁾ Moderní státní zřízení bylo ovšem dotvořeno až během novověku.

Všude v Evropě byl tento proces komplikovaný a krutý. Ve střední a východní Evropě nebyly centralizační tendence tak silné, aby překryly lokální zájmy a vytvořily ryze politicky sjednocenou společnost: proto se zde postupně vyvíjel odlišný model společenského uspořádání, touha po pospolitosti vyznávající společné hodnoty (tradice) a vyznačující se vlastním jazykem. „Národní obrození“ a spory o smysl národních dějin (mesianismus) jsou osnovou duchovní historie střední a východní Evropy. Třeba ovšem říct, že je to postulát vnitřně rozporný. Už proto, že postulát národního obrození vznikl po napoleonských válkách v Německu, přičemž buditelské programy slovanských národů byly většinou zaměřeny protiněmecky. Také Rusko zaujímá v tomto procesu dvojnásobné postavení: od dob Ivana III. a Ivana IV. po Alexandra II. usiluje o ustavení moderní centralizované říše (srov. příspěvky M. Kabanové a M. Příhody), po napoleonských válkách

* *Marek Příhoda – Hana Vaňková* [edd.]: **Slovanské jazyky a literatury: hledání identity**. Filozofická fakulta UK – Pavel Mervart, Praha – Červený Kostelec 2009, 359 s.

1/ Srov. Curtius, E. R.: *Evropská literatura a latinský středověk*. Praha 1998, s. 39; – Le Goff, J. – Schmitt, J.-C.: *Encyklopedie středověku*. Praha 2002, s. 631n.

se v něm však rozvíjí silná ideologie národní identifikace spojená s kritikou západní modernity (slavjanofilské proudy, srov. příspěvek H. Nykla). Sama ruská revoluce ve 20. století je vykládána buď jako radikální modernizační akt (tzv. budovatelský román), nebo naopak jako výbuch skrytých sil národního podvědomí (B. Pilňak, A. Vesjolyj; srov. příspěvek O. Paškové o „skytském mýtu“). Touhu po národně homogenním státě navíc nebylo možno v čisté podobě uskutečnit, protože neexistovalo území souvisle osídlené jediným etnikem: výsledkem národních snah je drobení na stále menší státní útvary.

V souladu se záměrem setkání se většina literárněvědných a kulturněhistorických příspěvků soustředila na historickou proměnlivost a rozporuplné konstrukce „dějinného příběhu Slovanstva“. Osvědčují se tak nejen význam soudobé diskuse o statutu historiografie,²⁾ ale i plodnost iniciativních myšlenek Vladimíra Macury, který v knize *Znamení zrodu* (1983) prokázal, nakolik jsou ideologmata českého národního obrození výtvozem intelektuálních snah nepoččetně skupiny vlasteneckých vzdělanců. Příspěvky jsou rozvrženy do tří oddílů: 1. Národní mýty a jejich dekonstrukce, 2. Slovanství: iluze a zklamání, 3. Tematika města a provincie v literatuře.

Prvé dva oddíly jsou vzájemně blízké, lze je charakterizovat společně. Z velké části se věnují proměnám a rozporům v historické interpretaci významných historických momentů v dějinách slovanských etnik. Marta Chaszczewicz-Rydel (Vratislav) v příspěvku *Na wschód od Zachodu, na zachód od Wschodu, czyli o utraconej tożsamości słowiańskiej* nastolila zásadní otázky: dosavadní ideologie „slovanství“ byla diskreditována manipulacemi totalitních systémů a posléze nahrazena konceptem Střední Evropy (autorka zmiňuje v této souvislosti zásluhu Milana Kundery). Avšak současná postkoloniální studia navázala na některé koncepce slovanství, zejména na kritiku západní civilizace a především představy, že západní země jsou s to plnit civilizační roli v marginalizovaných oblastech. Jelikož se kulturní dominance prosazuje především působením textů, měla na submisivní sebeuvědomění slovanských etnik vliv skutečnost, že první zmínky o Slovanech jsou obsaženy v byzantských kronikách, jejichž autoři neměli důvěru k barbarským kmenům za hranicemi Byzance, za druhé fakt, že písemnictví se u Slovanů rozvinulo po přijetí křesťanství, takže jejich původní kultura byla reflektována pohledem církevních činitelů. Na druhé straně vznikaly představy o duchovní převaze Slovanů, avšak i zde byli Slované chápáni jako představitelé neracionální emocionality, kteří musí teprve čekat na své budoucí uplatnění. Tyto stereotypy autorka nachází i v populárních esejích Andrzeje Stasiuka *Jadąc do Babadag* (2004) a *Fado* (2006). Stereotypy bude podle autorky možno překonat, až bude vytvořena nová soustava pojmů. – Anna Gronowska (Varšava) sleduje, jak se v interpretaci sporých pramenů středověkých kronik projevují ideologické přístupy, např. ve snaze polského dějepiscevtví rekonstruovat postavu Mieclawa: rebel proti legálnímu panovníkovi je líčen jako bojovník za původní domácí náboženské kultury nebo dokonce za nedoloženou slovanskou liturgii. Autorka se kriticky vyjadřuje o knize Marie Janion *Niesamowita Słowiańszczyzna* (2006), kde jsou využívány postkoloniální teze pro výklad Mieclawovy role a formulována spekulativní hypotéza, že vítězství slovanské liturgie by podnítilo dřívější vznik literatury v národním jazyce. – Jelena Babakova (Varšava) v bohatě doložené studii *He «наши»: эволюция образа шляхтичей-конвертентов в польском и украинском национальных мифах* charakterizuje proměny, jichž doznala a doznává interpretace osobnosti polského velmože Janusze Ostrožského, který kolem roku 1570 konvertoval ke katolictví. Ačkoliv současníci uznávali jeho zásluhy v boji proti Tatarům a zejména jeho zprostředkování při „rokoszi“ na počátku 17. století, nebyl později pokládán za významného historického činitele: polští historikové jej považovali za představitele magnátů, kteří rozvraceli polský stát, neboť prosazovali regionální zájmy,

2/ Srov. např. Bolton, J. [ed.]: *Nový historismus/New Historicism*. Brno 2007.

ukrajinští historikové jej zase chápali jako odpadlíka od víry otců. – Dyana Daražok (Minsk) analyzuje podobně (s odkazem na Lakoffovu kognitivní teorii metafor) transformace symbolu města Vilnius v běloruské kultuře: tradiční představy o kolébce běloruského obrození na počátku 20. století vystřídala apoteóza Minsku jakožto centra běloruské státnosti, zatímco Vilnius se stal symbolem falešných iluzí. – Suzana Kos (Záhřeb) v úvaze *Božena Němcová – jučer, danas, sutra* poukazuje především na roli spisovatelčiny osobnosti, která v českém kulturním povědomí zastiňuje zájem o její dílo. Místo ženy trpitelky a bojovnice se dostává do popředí obraz nekonvenčně a někdy bezohledně jednajících ženy. (Autorka úvahy se opírá především o práce Hany Šmahelové a prózu Miloše Urbana *Poslední tečka za rukopisy*.) – Hana Mžourková (Praha) nastínila přehodnocení základních topoi slovinské lyriky na přechodu od tzv. intimismu, který pokračoval v romantickém pojetí lidské subjektivity, k alienativní poezii (především na příkladu Daneho Zajce). Harmonizující koncepce vesměra je zde vystředána představou světa jako prostoru krutosti a klamu, lyrický subjekt nesnadno hledá slova k vyjádření svých pocitů, osvobozenecské boje za druhé světové války jsou viděny jako nesmyslná zhouba mladých životů, mýtus Země je zpodoběn v symbolu kamenité pustiny, lhostejně pohlcující živé bytosti. – Petr Stehlík (Brno) se v příspěvku *Kletí Turci nebo ilyrští bratři?* zabývá problémem, jaký vztah zaujímali představitelé tzv. ilyristu k bosenskými muslimům. V duchu protitureckého smýšlení jim byla upírána příslušnost ke slovanskému etniku, avšak postupně se prosazovalo vědomí kulturní sounáležitosti a možnosti integrovat bosenské muslimy působením osvěty do národního společenství. Autor upozorňuje také na důležitý fakt, který se týká širší evropské problematiky, že „poněkud ambivalentně a nekonzistentně byl při různých příležitostech vykládán [...] klíčový pojem ‚ilyrský národ‘, respektive vztah mezi touto postulovanou zastřešující identitou všech Jihoslovánů a jednotlivými etnickými či regionálními identitami, mezi nimiž obvykle nebyla stanovena jasná hranice“ (s. 244). Proces, ve kterém se „regionální identita“ deklaruje jako „národ“ a požaduje právo na politické sebeurčení, je problematickou stránkou moderní evropské historie a zdrojem mnoha (krutých) konfliktů. – Paweł Dawidowski (Lublin) poukazuje na to, že běloruština kolísala mezi dvojím písmem, latinkou a cyrilicí. Preference latinky byla výrazem západní (katolické) orientace, cyrilice orientace východní (ortodoxní). Konečné vítězství cyrilice vplynulo z politických souvislostí.

Řada příspěvků zpřesňuje interpretaci významných dějinných idejí a skutečností. Marie Kabanova (Moskva) analyzuje *Миш об идеальном правителе в Киевской и Московской Русу*: vzhledem k potřebě stabilizovat centralizované státní zřízení v nežetelně vymezeném prostoru severovýchodní Evropy jsou v literárních památkách staré Rusi proklamovány ideje řádného následnictví, panovníkovy vlády „z Boží milosti“ a ceněna jeho vůle udržet jednotu země proti odstředivým snahám jednotlivých knížectví. – Marek Příhoda (Praha) ve studii *Mýtus vládce v ruských polemikách proti florentské unii* charakterizuje snahu církevních spisovatelů o podporu autority ruského knížete v teologických sporech. Odmítnutí unie s katolictvím a dosažení autokefality ruské církve bylo významnou událostí při vytváření ruské státnosti a panovníkovo odmítnutí unie s katolickou církví sehrálo v tomto procesu významnou roli. Ruské stanovisko k florentské unii kontrastuje ovšem s tím, jak plodné důsledky mělo jednání ve Ferrare a Florencii pro duchovní život Západu. Přítomnost byzantských učenců (Georgios Gemistos Pléthón, Bessarion) a následná emigrace některých z nich zasáhla hluboce tehdejší myšlení: vyvolala zájem o Platóna a zvláště o novoplatonismus, stimulovala vznik a aktivity florentské Akademie, čímž vytvořila předpoklady pro vznik tzv. filosofie přírody (Goethe, německý romantismus) i pro formování romantismu jako jedné ze zásadních linií evropského duchovního života vůbec. Rusko zůstalo uzavřeno ve svém tradičním duchovním světě: kdyby se podobně jako Západ otevřelo setkání s novým kulturním světem a přistoupilo

na setkání se Západem, mohlo by se pravděpodobně mnohem intenzivněji rozvíjet. – Hanuš Nykl (Praha) v příspěvku o slavjanofilství a jeho čelném mysliteli Ivanu Kirejevském vyprací rozšíření představy o tomto typickém jevu ruského duchovního života. Už název slavjanofilství je nepřesný: k vůdčím ideám hnutí patřilo vědomí o ruské svěbytnosti, úvahy o vztahu pravoslavlí k západnímu křesťanství, filosofie dějin (soustředěná především na protiklad středověkého a novověkého vývoje, čili „modernity“), program reforem a založení nových společenských pořádků. Název jejich hnutí vyjadřoval původně zájem o církevněslovanské zdroje spisovné ruštiny, otázky slovanské jednoty nadhodili pouze někteří příslušníci hnutí, ale ani pro ně rozhodující význam neměly, politickému panslavismu a veškerému nacionalismu byli všichni vzdáleni. Ivan Kirejevskij např. proklamoval jednotu ruské a západoevropské vzdělanosti, Hegelova a Schellingova filosofie se podle něho měla spolu s patristikou stát základem nového myšlení. Cílem Kirejevského bylo prosazovat dějinnou i mravní kontinuitu, vyznačit základy „celistvého“ poznání i mravního života, skrytého v hlubinách národního ducha. – Eliška Mlynářiková (Praha) v článku o současné makedonské historiografii sleduje polemiky o nové pojetí makedonských dějin, zejména o vztah k bývalé Jugoslávii a k Bulharsku (bulharští historikové i politici pokládali Makedonii za součást bulharského národního hnutí), jakož i o zařazení nových osobností do národního panteonu. Jelikož na balkánském poloostrově měla pro formování moderních národů značný význam církev, věnují historici při vytváření „nové minulosti“ pozornost úsilí makedonského kléru o církevní autonomii a posléze o autokefalitu. – Oksana Paškova (Kyjev) konstatuje, že tzv. skytský mýtus (v Rusku spjatý se jmény Ivanova-Razumnika, N. Kljujeva a S. Jesenina) znamenal pro ukrajinskou avantgardu (J. Malaňuk, T. Osmacka) koncept národního zdroje revoluce a její odlišnosti od revoluce ruské. V poezii ukrajinských stoupenců „skytství“ je zdůrazněna tragičnost historických událostí, utrpení a bolest provázející revoluci. – Michail Kovalov (Saratov) se zabývá „lingvistickým traumatem“ ruské diaspory v Praze po první světové válce. Ruská emigrace zpočátku věřila v brzký návrat do vlasti, proto pokračovala v rozvíjení dosavadního stylu práce. Po roce 1930 se však stalo zřejmé, že se tato naděje nesplní a bude nutná radikálnější integrace do života na Západě. Jen málo příslušníků emigrace usilovalo přitom o sblížení s českým prostředím, odborníci publikovali své práce německy, francouzsky a anglicky (N. Kondakov přednášel na Univerzitě Karlově převážně francouzsky, jedině V. Francev ovládl dokonale češtinu). Na druhé straně stoupal v těchto letech zájem českých posluchačů o studium ruštiny.

Třetí oddíl knihy je věnován obrazu města a provincie v literatuře. Město lze skutečně nazvat ústředním mýtem novověké literatury. Aniž si to autoři knihy plně uvědomili, představuje pendant vůči identitním a nacionálním snahám, od dob helénismu bylo heterogenním a mnohokulturním společenstvím: sídlily v něm školy s nesourodým žactvem, majetné vrstvy (zejména panovnické dvory) zaměstnávaly cizokrajné umělce, mníšské řády a univerzity byly středisky mezinárodních intelektuálních kontaktů. V ruské kultuře byla problematika městského života počínajíc Puškinem a Dostojevským spojena s obrazem Petěrburgu, což se projevilo i na setkání mladých slavistů. „Urban studies“ jsou ovšem již dosti početné a není snadné připojit k nim nové poznatky.

Referáty o starším období slovesnosti se zabývaly výlučně městem jakožto „emblemem“: v textech 17. a 18. století figurují vlastní jména, názvy měst i postav jako konvenční symboly stabilních duchovních obsahů. Taťána Levčenko-Komisarenko (Charkov) charakterizuje homiletiku ukrajinského kazatele 17. století Antonije Radyvylovského, který přenesl symboliku Jeruzaléma na Nový Jeruzalém – Kyjev a Kyjevsko-pečerskou lávru; významným prostředkem jeho rétoriky jsou historické analogie a aluze, které zdůrazňují ztotožnění obou sakrálních míst. – Olga Mamajeva (Sankt-Petěrburg) podobně analyzuje místní určení ve dvou památkách ruské literatury 18. sto-

letí, *Vlastnoručních zápisích kněžny Dolgoruké a Zápisích kněžny Daškovové*, jako exploataci tradiční emblematiky v životech světců a v *Životě protopopa Avvakuma* (trudná pozemská pouť, plavba po bouřlivém moři, vyhnanství atd.), nebo jako aluze na oficiální panegyriky státnické činnosti Petra I. (neúnavná stavitelská činnost, horlivá podnikavost).

Teprve s objevem moderního velkoměsta v 19. století se interferují v obraze města rysy symboliky a zároveň miméze, konvenčního znaku i konkrétního zpodobení určitého místa. Standard představuje příspěvek Anny Boruch (Lublin), která se zabývá démonickou stránkou petrohradského mýtu v Puškinově poémě *Měděný jezdec* a v Bělého románu *Petrohrad*. Vypočítává soubory motivů, evokujících démonickou povahu místa: pověsti, že se Petrohrad opět propadne do močálů, barevnou škálu městských scénérií, směšování fantastiky s realitou, výsintotou a šílenství postav, sebevražedné plány, zločiny a nakonec groteskní vyvrcholení lidských záměrů. – Enhzaya Sárkóziné V andan (Budapešť) se soustředila na specifickou otázku – *Петербург Достоевского как текстопорождающий локус*. Navazuje na knihu V. N. Toporova *Петербургский текст русской литературы* (2003) a velký počet dalších prací, které popisují fenomenologii tohoto města-symbolu. „Čtení“ petrohradského symbolu vyvolává v hrdinech Dostojevského pocity osamělosti, neklidu a stesku, pro něž hledají výraz. Hledání adekvátního výrazu je obtížné, hrdinové jen stěží nalézají slova, což se projevuje anakoluty, přerývanou řečí (věty ukončené třemi tečkami), digresemi, dodatečným vysvětlováním vlastních myšlenek a činů, slovními obraty vypůjčenými z knih, a proto falešně znějícími. V hledání výrazu vychází najevo, že se ho dožaduje sám Petrohrad a je tudíž iniciátorem (autorem) svého vlastního textu. Autorka se nepochybně inspirovala hermeneutickými teoriemi („řeč mluví“) a otevřela tak možnost nového přístupu ke stylu Dostojevského prózy. – Magdalena Ślowska (Vratislav) si položila podobný cíl v příspěvku *Pejzaż wielokulturowy Sarajewa. Miasto-palimpsest w powieści Koczownicy Nenada Veličkovića*. V Sarajevu koexistovaly po několik století komunity pravoslavných Srbů, katolických Chorvatů, židů i mohamedánů a rozvíjely tu svou kulturu. Děj Veličkovičova románu je umístěn do muzea, kde jsou nakupeny pitoreskní exponáty kultur, které zanechaly ve městě svou stopu: lidské životy se v peripetiích dějin vytrácejí, jejich stopy však přetrvávají a vysílají svá poselství, takže Sarajevo se jeví jako palimpsest kulturních textů. Výčty předmětů jsou ostatně častým principem moderní prózy, sugerují „čtení významů“ z artefaktů, které nemají primárně znakovou povahu, a proto představují „archeologii“ lidského života.

Z jiné strany se k fenoménu města přiblížil Marián Pčola (Praha) v příspěvku *Otázka referencie jazyka súčasného mestského skazu k jazyku skutočnosti v prózách Sergeja Dovatova a Emila Hakla*. Vychází především z práce Borise Ejchenbauma *Iluze skazu* (1924), kde je skaz pojednán jako nápodoba ústní promluvy, z českých prací se podrobněji odvolává na J. Holého. Okrajově se zmiňuje o Bachtinově pojetí skazu jakožto zacílení na cizí hlas (masku), přestože právě takový přístup by mohl podněcovat radikálnější postavení otázky. Referenci skazového podání sleduje ve třech rovinách: 1. nakolik je vyprávění adekvátní vyprávěnému, tj. aktuálnímu světu; 2. nakolik řeč vyprávění koresponduje s mluvní praxí reálného světa; 3. nakolik je implicitní autor blízký autorovi reálnému, skutečnému původci díla. Nezdá se však, že jsou tyto otázky dosti důsledně formulovány. Pokud jde o vztah řeči vyprávění k autentické mluvě určitého společenství, můžeme připomenout výrok Jorge Luise Borgese: „Robertu Arltovi vyčetli neznalost buenosaireské hantýrky, lunfarda, a [...] on opáčil: ‚Vyrůstal jsem ve Villa Lauro, mezi chudáky a lotry a vůbec jsem neměl čas tyhle věci studovat.‘ Lunfardo je ve skutečnosti literárním žertem vymyšleným autory frašek a skladateli tanga, lidé z periferie ho neznají, pokud se nepoučili z gramofonových desek.“³⁾ Na věrnosti hovorovému jazyku určité vrstvy tedy

3/ Borges, J. L.: *Brodiova zpráva. Kniha z písku. Shakespearova paměť*. Praha 2009, s. 10.

nezáleží, záleží na jeho umělecké funkci v jazyce vyprávění. A pokud jde o věrnost vyprávění vůči aktuálnímu světu nebo o blízkost implicitního autora reálnému tvůrci textu, nelze se rovněž spokojit s jejich přímočarým sblíživáním. Autor polemizuje se strukturálními teoriemi, které nepřipouštějí genetický výklad uměleckého díla; naopak hájí myšlenku, že aspoň u některých děl nelze autobiografický původ popřít. Ani zastánci těchto teorií ovšem nepopírají, že některá díla (možná většina děl) reflektují autentickou zkušenost svého tvůrce: jde však o to, že fikční svět díla se vztahuje ke zkušenosti světa vcelku, vytváří jeho model, a tudíž má jiný status nežli svědectví o autorových životních zážitcích. Důraz na imanentní funkci reálných detailů v textu neznamena, že by text nezaujímal vztah k mimotextové realitě, ale že nelze srovnávat jednotlivé detaily v díle s jednotlivými entitami reálného světa. I na text veskrze autobiografický nebo dokumentární můžeme nazírat jako na fikci, vnímáme-li jej jako výtvar umělecký. – Z hlediska urbánní problematiky pohlédla na provinční život Michaela Lovin (Cluj-Napoca) v referátu *Провинциальное пространство и экзистенциальная маргинальность в драматургии А. П. Чехова*. Prostor v klasickém měšťanském dramatu byl omezen interiérem, Čechov naopak uvádí na scénu širý exteriér, který však je povětšinou stále odkládaným plánem či vytrácejícím se snem (Moskva ve *Třech sestřích*, *Višňový sad*; autorka u Čechova vnímá předzvěst Beckettova *Čekání na Godota*), děj se nemilosrdně zužuje na omezené místo, ve kterém se hrdinové necítí „doma“. Výstup do prostoru není snadný, skrývá v sobě rizika a nebezpečí, ale znamená předzvěst osvobození.

*

Je zřejmé, že státní ani národní existence slovanských etnik není dosud definitivně uspořádána. Především je třeba hledat řešení pro vzájemný vztah státní a národní svěbytnosti. Jak upozornil Petr Stehlík, hranice mezi regionálním povědomím s jeho zvláštnostmi (nářečím) na jedné straně a vyhlášením národního sebeurčení (samostatného státu a národního jazyka) je velmi labilní. Příslušnost k národu by měla být výsledkem volby kulturní a mravní, státní příslušnost volbou politickou a civilizační: snaha o totožnost obou programů vede zjevně k neřešitelným konfliktům. Obě polohy je třeba rozlišovat i při interpretaci konkrétních státnických aktů a duchovních proudů: proto lze ocenit např. příspěvky o vývoji ruské státnosti a ruských duchovních dějinách. Rovněž „mýtus města“ jako laboratoře nových forem lidské existence je pro veškerou moderní literaturu směrodatný.

Vladimír Svatoň

Die Attraktivität und Überschreibung von Gegensätzlichkeiten*

Die HerausgeberInnen nahmen sich einer zweifellos produktiven (weil nach wie vor virulenten) und besonders im Zusammenhang der Slavistik traditionsreichen Fragestellung an: Wie lässt sich der Ost-West-Gegensatz anhand von neueren vergleichenden literatur- und kulturwissenschaftlichen Ansätzen ergründen und ggf. neu kontextualisieren? In welchen historischen und kulturellen Facetten wird dieses Thema angesprochen, wo erweist es sich für rezeptions- und geistesgeschichtliche Entwicklungen als fruchtbar? Das Vorwort des insgesamt dreißig Beiträge zusammenführenden,

* *Siegfried Ulbrecht – Helena Ulbrechtová* (Hg.): **Die Ost-West-Problematik in den europäischen Kulturen und Literaturen. Ausgewählte Aspekte. Problematika Východ – Západ v evropských kulturách a literaturách. Vybrané aspekty.** Kollektive Monographie / Kollektivní monografie. Praha: Slovanský ústav AV ČR, v. v. i., Dresden: Neisse 2009, 793 S.

schon in seinem Umfang ansehnlichen Bandes versucht zugleich, neben diesen Leitfragen und dem Aufbau des Bandes eine wissenschaftshistorische und -politische Verortung des Vorhabens im Kontext der institutionellen Verankerung der HerausgeberInnen in Tschechien zu skizzieren.

Der den theoretischen Block eröffnende Beitrag der Herausgeberin Helena Ulbrechtová (*On the History of the „East – West“ Concept and on the Possibilities of its Further Use in Slavonic Literary and Cultural Studies*, stellenweise leider in etwas holpriger Übersetzung) bietet denn auch einen umfassenden Überblick zur Begriffsgeschichte, zu methodologischen Fragen und den disziplinären Rahmenbedingungen der Auseinandersetzung mit Ost und West, mit Slavisch und Nichtslavisch. Der Aufsatz verdient alleine schon deshalb Aufmerksamkeit, weil er einen spezifischen wissenschaftsgeschichtlichen Aufriss bereitstellt: Hier werden nämlich einerseits die literaturwissenschaftlichen Bestrebungen in der Tschechoslowakei der Zwischenkriegszeit mit ihren prominenten Akteuren der beiden Zentren Prag und Brno vorgestellt, andererseits aber auch jene Versuche der internationalen Komparatistik angesprochen, die sich für die Ost-West-Fragestellung als bedeutsam erwiesen haben. Innerhalb der Letzteren scheinen demnach die vergleichenden literaturwissenschaftlichen Studien mit ihrer Orientierung auf das Konzept des Kulturtransfers sowie der interkulturellen Hermeneutik (und mit der Imagologie als Subdisziplin) einen wichtigen Schritt Richtung Abbau von eingeschränkten nationalliteraturgeschichtlichen Betrachtungsweisen geleistet zu haben, wobei der intensivere Austausch zwischen west- und osteuropäischen WissenschaftlerInnen nach 1989 eine nicht zu unterschätzende Rolle spielte. Als vorbildhaft (aber auch entwicklungsbedürftig) erweise sich dabei jene wissenschaftliche Tradition, der ein Gros der hier versammelten Beiträge auch verpflichtet ist, nämlich der Analyse der historischen, literatur- und kulturgeschichtlichen Beziehungen zwischen Russland und Europa (vornehmlich Deutschland). Dieser mittlerweile kaum überschaubare Forschungsbereich muss schon deshalb als relevant für einschlägige Problemstellungen gelten, weil hier dank der mehrfach umstrittenen Grenzziehungen (Europa/Asien) und dem extrem traditionsreichen Konnotationsbestand der Termini gerade jene Schwierigkeiten der Begriffsverwendung sichtbar werden, denen die vergleichende Kulturanalyse stets ausgesetzt ist und die sich aus dem relationalen Charakter der unterschiedlichen Gegensatzpaare resultieren. Abschließend deutet Ulbrechtová einen neueren möglichen Entwicklungsstrang in der Fragestellung an: Wie werden sich die Forschungsakzente angesichts des Gegensatzes Islam-Christentum, der historiografischen Neuansätze Fukuyama'scher Prägung bzw. der unterschiedlichsten Globalisierungsphänomene verlagern?

Einem Teilaspekt der bei Ulbrechtová angesprochenen kulturwissenschaftlich-methodischen Ansätze ist der Beitrag von Moritz Csáky u.d.T. *Zentraleuropa im Spannungsfeld kultureller Kommunikationsräume* gewidmet, der zugleich durch ein Plädoyer für den Begriff eines heterogenen Zentraleuropa als „intellektuellen Konzepts“ (p. 54) implizit für die Aufhebung der Ost-West-Kontrastierung ins Feld zieht: Fasse man nämlich dieses Gebiet, d.h. die Kulturen der ehemaligen Habsburgermonarchie als einen Kommunikationsraum unter vielen Kommunikationsräumen auf, so werde nicht nur der nach wie vor präzente heterogene, hybride und multipolare Charakter von soziokulturellen und nationalen Gegebenheiten sichtbar, sondern diese Einsicht helfe auch dabei, gegenwärtigen Konfliktsituationen adäquat zu begegnen. Mehrheitlich mit dem Begriff des Kulturtransfers (im slavischen Sprachraum) operiert die essayistische Auseinandersetzung Michel Espagnes, in der anhand der akademischen Laufbahnen von aus Russland stammenden Wissenschaftlern, die sich vom ausgehenden 19. Jahrhundert bis in die Zwischenkriegszeit zwischen Deutschland, Russland, Frankreich

und der Tschechoslowakei bewegten, die regen literaturwissenschaftlichen Beziehungen, die sich quasi „osmotisch“ entwickelten (p. 79), nachvollzogen werden. Dabei wird u.a. Veselovskij oder Žirmunskij in etwas verklärender Manier der Verdienst zugesprochen, die „russische Rettung deutscher geisteswissenschaftlicher Ansätze“ geleistet zu haben (p. 87). In einer indirekten Polemik steht der Aufsatz von Ulrike Goldschweer mit dem von Csáky (die beiden hätten wohl redaktionstechnisch auch nacheinander folgen können), denn wie der Wiener Akademiker plädiert auch Goldschweer für die Revidierung des Mitteleuropabegriffs und für die Verabschiedung der Ost-West-Trennung, allerdings auf Grund abweichender Überlegungen: Mit der Einführung der Konzepte Grenze, Raum und Postkolonialismus, die für die kulturalistische Betrachtung der Region fruchtbar gemacht werden können, wird hier in der Underterminiertheit des Mitteleuropabegriffs seine (nicht nur) wissenschaftliche Attraktivität entdeckt und zugleich sein für westliche Projektionen anfälliger Charakter handfest gemacht. Die kritische Auseinandersetzung mit Mitteleuropa müsse die alt hergebrachten Dichotomien abbauen und seinem Status als Zwischenraum gerecht werden, um „jenseits von Mythen und Stereotypen“ operieren zu können.

Der den theoretischen Teil abschließende Beitrag von Anna Zelenková (*Štúdium vzťahu Východ – Západ v kontexte porovnávací literárnej vedy. Príspevok F. Wollmana do diskusie*) zeigt die spezifische Ausgestaltung der Ost-West-Trennung als Unterscheidung zwischen Slavischem und Nichtslavischem in der (der Folkloreanalyse stark verpflichteten) vergleichenden Literaturwissenschaft: Bedingt durch die Verdrängung der Ost-West-Opposition durch den Siegeszug des Mitteleuropabegriffs nahm zwar die tschechische und slowakische Komparatistik die Dichotomie Slavisch-Nichtslavisch an, konnte aber seit den 1920er Jahren mit Frank Wollman auf eine weitere und wichtige Differenzierung zurückgreifen, denn es war gerade Wollman, der die unterschiedlichen Wirkungswege der slavischen und der nichtslavischen Folkloretradition innerhalb der tschechischen und slowakischen volkstümlichen und literarischen Überlieferung auffindig machte.

Vergleichbaren komplexen Wirkungsmechanismen geht auch die ausführliche Studie *The Encounter of the West and the East in the Formation of Early Slavonic Literary Culture* von Vladimír Vavřínek nach, die zugleich den kulturgeschichtlichen Block des Sammelbandes eröffnet. Nicht nur die von kirchen- und sprachpolitischen Kontroversen begleitete und mit der Christianisierung einhergehende mährische literarische Produktion in der Landessprache wird spannend nachgezeichnet, sondern auch die Wandlungen in ihrer Akzeptanz seitens der jeweils dominierenden kirchlichen und sekularen Mächte, die ja ihrerseits auch nach unterschiedlichen politischen und kulturellen Notwendigkeiten agierten. Die Spannungen zwischen Klerus und weltlicher Macht, zwischen römischem und byzantinischem Einfluss, zwischen Landessprache und Latein prägten den Kulturbetrieb in der Region, was mehrfach zu einer tief greifenden Heterogenisierung des literarischen Bestandes beitrug. Einen weniger spannenden, weil mit unreflektierten Stereotypen arbeitenden und eine klare Problemstellung erangelnden Beitrag steuerte Susanne Dieterich u.d.T. *Rußland und Württemberg im 18. und 19. Jahrhundert. Zur geistesgeschichtlichen Dimension einer Beziehung* bei. Der zu Verallgemeinerungen neigende Aufsatz liest sich eher als ein Katalog von Familienangehörigen der jeweiligen Herrscher und als oberflächliche kulturgeschichtliche Zusammenfassung von Rezeptionswegen in Philosophie und Literatur der Zeit. Selbst wenn sich Vladimir Kantor in seinem wieder veröffentlichten Beitrag von 2006 einem spezifischeren Themenbereich widmet, nämlich der motivischen Rolle von Dresden in der philosophisch-politischen bzw. literarischen Laufbahn von Bakunin und Dostoevskij (*Dämonen versus Madonna. Dresden als magischer Kristall der russischen Probleme*), scheint

jedoch die Schlussfolgerung etwas zu kurz gegriffen, wenn der Autor angesichts der Verehrung vs. Ablehnung des Madonnenbildes sowie hinsichtlich der Dostoevskij'schen Auslegung von revolutionären Umwälzungen und der nicht gerade ruhmreichen Karriere Bakunins feststellt, jegliche Revolution sei ein Teufelswerk und alleine der Destruktion gewidmet. Wie das 19. so war auch das angehende 20. Jahrhundert allerdings von einem intensiven reziproken Interesse unter russisch- und deutschsprachigen Literaten und Denkern geprägt – ein wohlbekanntes Beispiel dafür ist Rilkes Auseinandersetzung mit der russischen Lebenswelt und Dichtung, die von Uwe Henschel besprochen wird („*Denn Armut ist ein großer Glanz...*“ *Über die Anziehungskraft Rußlands in der Moderne*). Der Verfasser geht nicht nur den romantisch-verklärenden Ansätzen in der Wahrnehmung Rilkes und seiner Vorgänger sowie Zeitgenossen nach, sondern hebt auch hervor, die Attraktivität Russlands sei v.a. in seinem Kontrastfoliecharakter zu suchen, der weniger ein authentisches Bild des Anderen als vielmehr die Defizite im Eigenen erblickt lässt. Ins kunstgeschichtliche Revier lädt der Aufsatz *Wassily Kandinsky und František Kupka. Alternativen zum Kubismus* von Isabel Wünsche ein, die anhand der spärlichen theoretischen Schriften Kupkas und der reichlich vorhandenen kunsttheoretischen Auseinandersetzungen Kandinskys sowie auf Grund ihrer abstrakten Bilder die Affinitäten und Unterschiede in der Einschätzung der internationalen zeitgenössischen Kunst und des eigenen Schaffens der beiden Künstler unter die Lupe nimmt. Im Zusammenhang mit der Umdeutung und Weiterentwicklung der kubistischen Vorstellungen sei zwar – retrospektiv – Kupka eine Art Vorreiterrolle zuzusprechen, gemeinsam bleibt aber der stete Rückverweis auf die eigenen künstlerischen Traditionen, die den westeuropäischen Trends gegenübergestellt werden.

Anne Hartmanns als *Literarische Staatsbesuche. Prominente Autoren des Westens zu Gast in Stalins Sowjetunion (1931–1937)* betitelter Beitrag kann wohl als eine der fundiertesten und anregendsten Studien im Sammelband bezeichnet werden: Anhand von einem reichen Quellenmaterial und mit Einbeziehung der ebenfalls nicht armen Forschungsliteratur analysiert die Verfasserin die Russlandreisen von Shaw, Wells, Rolland, Gide und Feuchtwanger. Die minutiöse Nachzeichnung der einzelnen Reiseprogramme, der Erfahrungsberichte und ihres Kontextes sowie ihrer beiderseitigen Rezeption geben einen spannenden und reichlich reflektierten Einblick in die Funktionsweisen von Macht, Vorurteilen, Befangenheiten und Revidierungswillen zu einer Zeit, in der linksorientierte westeuropäische Intellektuelle nach einem Gegenbild und einer Alternative zum Nationalsozialismus auf der (vergeblichen) Suche waren. Ein Ausschnitt aus der Stalin-Ära bildet auch den Gegenstand des Beitrags von Ernst Lüdemann (*Stalins Vernichtungsfeldzug gegen die Bauern und die Darstellung in deutschen Schulbüchern*), der von seiner Problemstellung her viel versprechend ist, in der Auflösung allerdings Einiges zu wünschen übrig lässt. Lüdemann ruft wiederholt zur Revision der gängigen – entweder verzerrenden oder zumindest mangelhaften – Präsentation der Zwangskollektivierung und der Hungersnöte in der Ukraine auf, wobei er sich mehrfach auf neuere Forschungen zum so genannten Holodomor von 1932/33 beruft, allerdings oft ohne Quellennachweise. Die Lektüre des Beitrags, selbst wenn der gute Wille des Verfassers durchgehend nachvollziehbar ist, wird durch die häufigen tautologischen Formulierungen beeinträchtigt. Der kulturgeschichtliche Block – dessen einzelne Beiträge sehr wohl auch im nächsten Abschnitt hätten platziert werden können – schließt mit dem umfangreichsten Aufsatz des Bandes, der von der Herausgeberin Helena Ulbrechtová als für tschechische komparatistische Studien empfohlener Anwendungsvorschlag zu ihren am Beginn präsentierten methodologischen Überlegungen angeboten wird (*Pojem Východu a Západu v historických i současných aplikacích. Tři příklady*). Wie das Ost-West-Konzept behutsam eingesetzt werden kann, zeigt die Autorin

am Beispiel der in Prag erschienenen und mit aufklärerischem Elan redigierten deutschsprachigen Zeitschrift *Ost und West* aus den Jahren 1837–1848, aber auch anhand der geopolitischen und ökonomischen Überlegungen der nationalbolschewistischen Bewegung und ihrer heute befremdlichen Umdeutung von Ost und West. In diesem Zusammenhang firmiert die auch von einem anderen Autor des Sammelbandes besprochene Konzeption des so genannten Neoeurasismus von Aleksandr Dugin sowie ein informativer Überblick von Periodika und Studienprogrammen, die sich mit gegenseitigen Relationen zwischen Ost- und Westeuropa nach der Wende vornehmlich im Kontext der Wirtschaft auseinandersetzen. Den tschechischen Interessierten wird letztendlich auch die Reihe *West-östliche Spiegelungen* (seit 1983) mit ihrer Publikationsgeschichte und inhaltlicher Ausrichtung vorgestellt, die den mal harmonischen, mal gestörten russisch-deutschen kulturellen und literarischen Wechselbeziehungen gewidmet ist.

Der mit dem vorigen eng verwandte Abschnitt, nämlich jener zu den Problemen des literarischen Vergleichs im Kontext des Ost-West-Verhältnisses, bietet einen Aufriss der Rezeptionsstränge in Belletristik und Lyrik an: So geht z.B. Rolf Fieguth in seinem Beitrag u.d.T. *A. S. Puškins Podražanja Koranu (1826) und das „Buch Hafis“ in Goethes West-östlichem Divan (1819)* einzelnen Parallelen und Unterschieden der lyrischen Koraninterpretation im Kontext der romantischen Tradition des Orientalismus nach. Aus der Analyse ergibt sich, dass die Puškin'sche „dogmatische“ Deutungsvariante als implizite und korrektive Antwort auf das Werk des „häretischen Goethe“ zu lesen sei. Dem Einfluss der anderen Dichtergröße, dem Schillers auf V. Ivanov und Blok wendet sich Mária Gyöngyösi in *Friedrich Schiller und der russische Symbolismus. Die kritische Prosa von V. Ivanov und A. Blok* zu, indem sie den aufstilisierten Schiller als einen der Wegbereiter der russischen symbolistischen Bewegung identifiziert, selbst wenn die Einschätzung des deutschen Literaten in beiden Fällen – auch historisch bedingt – unterschiedlich ausfällt: Auf der einen Seite wird er nämlich als „Mystiker und Ekstatiker“, auf der anderen aber als der „letzte Humanist“ gewürdigt (p. 405). Mit einem methodisch komplexeren Zugang versucht Josef Dohnal u.d.T. *Model/modely světa a literatura přelomu 19. a 20. století. Andrejev a Kafka*, unter literatursoziologischem, -psychologischem und -anthropologischem Blickwinkel einzelne verwandte und voneinander abweichende Elemente in der inneren und äußeren Weltmodellierung in Kafkas *Verwandlung* und Andrejevs *Gubernator* festzumachen. Demnach, so Dohnal, lassen sich neben der Wahl der gleichen Gattung in mehreren Bereichen ähnliche Zugänge erkennen, wie z.B. in der Handhabung des Zeitproblems, in der Konfrontierung von Übergangszuständen mit der Ewigkeit, der Fokussierung auf die Hauptfigur oder aber auch in der Einführung des Irrationalen und damit in der Aufhebung des praktischen Alltagslebens (eine Frage bleibt jedoch, ob diese nicht eher die allgemeinsten Charakteristika der modernen Prosa zu nennen wären). Eine klare und die Lektüre erleichternde typologische Einteilung ist auch die inhaltlich-formale Stärke des Aufsatzes des Herausgebers Siegfried Ulbrecht zu *Nikolaj Gumilev und Ernst Jünger. Ein Vergleich ihrer Kriegsliteratur*. Die prosaischen und lyrischen Zeugnisse werden nicht nur im biografischen und literaturgeschichtlichen Kontext besprochen, sondern auch in Hinsicht auf die Schnittstellen im Bereich der Kriegsbegeisterung, des Geschichtsbildes, der Kriegsmythologisierung und der Kriegergestalten sowie der anfänglich ausgeblendeten ethischen Fragen und der Ästhetisierung des Krieges, wobei Letzteres denn auch dazu beitrage, die beiden Literaten der „konservativen Revolution“ zuzuordnen. Eine andere Art von Wahlverwandtschaft liegt im Fall von Celan und Osip Mandel'stam vor: Bekanntlich ließ sich Celan von der Dichtung Mandel'stams inspirieren, wobei er den russischen Lyriker auch extensiv übersetzte und dadurch seiner Bekanntheit im deutschsprachigen Gebiet wesentlich beitrug, wie dies als Ausgangspunkt im Beitrag von Petro Rychlo auch dargestellt wird (*Paul Celan und*

Osip Mandel'stam. Eine mystische Begegnung auf Distanz). Leider bietet der Verfasser wenig Neues angesichts der bisherigen Ergebnisse der Celan-Forschung – die von Celan mit Vorliebe erwähnte „Brüderschaft“ zwischen ihm und Mandel'stam könnte doch den spannenden Anlass geben, gerade die Brüche und Abweichungen vom gelobten Vorbild zu analysieren.

Im gewissen Sinne steht der Beitrag von Miroslav Olšovský als eine Ausnahme unter den hier versammelten Aufsätzen zur Moderne da: Er bietet nämlich eine durch Foucaults „Denken des Außen“ angeregte vergleichende Re-Lektüre der russischen und französischen Prosa der Moderne und Postmoderne (*Vyprávění „vnějšku“*. *Ke srovnání ruské a francouzské prózy modernismu*). Durch die verstärkte Konzeptualisierung der Sprache (wie ihr bspw. im französischen nouveau roman oder dem Ansatz der OULIPO-Gruppe zu begegnen ist), das Überhandnehmen von chimärenhafter und phantastischer Narration lassen sich Verwandtschaftslinien zwischen russischer und französischer Prosa nachzeichnen (allerdings könnte die These, Belyj und Joyce wären in dieser Hinsicht Oppositionen, bezweifelt werden). Der Verfasser versucht, Belyjs Prosa mit Barthes's Konzeptbegriff und Semiosetheorie neu zu lesen, wie auch Daniil Charms' Prosa durch die Poetik des „Falles“ und der Fragmentierung Boris Vians Narration anzunähern. Ihnen ist, so Olšovský, auch der vermehrte Einsatz von visuellen Codes gemeinsam, was wiederum in Queneaus Schaffen wiederkehrt. Mit einer viel engeren Fragestellung setzt sich Adam Bžoch auseinander (*Rainer Maria Rilke zwischen der katholischen Moderne und dem slowakischen Surrealismus*): In seinem Beitrag wird jene zur Gänze ambivalente Rezeption und Interpretation der Rilke'schen Lyrik in der Slowakei nachgezeichnet, die sich innerhalb der beiden im Titel benannten literarischen Bewegungen und Gruppierungen geltend gemacht hat.

Bžochs Aufsatz weist bereits auf den nächsten Block des Sammelbandes hin: Hier folgen nämlich Beiträge zum Problem literarischer Bilder und der Rezeption im Kontext des Ost-West-Verhältnisses. So nimmt z.B. Peter Drews eine noch als peripher zu bezeichnende Erscheinung, nämlich die Verbreitung und Einschätzung von deutschsprachiger Belletristik in Russland in der ersten Hälfte des 19. Jahrhunderts unter die Lupe (*Grundzüge der Rezeption deutscher Belletristik in Rußland 1800–1850*) und zeigt, wie widersprüchlich sich die Übersetzungspolitik und die Rezeptionsstrategien entwickelten, als die Orientierung russischer Literaten und Intellektueller eher Frankreich galt. Der Beitrag bietet ein eingehendes Gesamtbild dessen, wie kapriziös die westliche (deutschsprachige) Kanonbildung ihren Niederschlag fand und wie nachhaltig sich einzelne Bewertungen im russischen Kontext (z.B. im Zusammenhang mit Jean Paul) wirken konnten. Demgegenüber bietet der Philosoph Michail Ryklin eine neue Lesart der schon zur Zeit ihrer Veröffentlichung einflussreichen und einen festen Teil des Kanons bildenden Reiseberichte von Marquis de Custine (*„Вечная Россия“ маркиза де Кюстина. Автобиографический аспект*) und geht der Frage nach, welchen autobiografischen Elementen der Reisebeschreibungen es zu verdanken ist, dass die Berichte russischerseits eine so starke Irritation auslösten. Ryklin, durch Foucaults Gedanken zur Biopolitik und Machtausübung inspiriert, kommt zum Schluss, dass es die latente und tabuisierte Homosexualität de Custines war, die einerseits als Vehikel für die umstrittenen Reportagen diente, andererseits ein verzerrtes Bild des Eigenen und des Anderen lieferte.

Leonhard Kossuths Aufsatz zur Publikationsgeschichte der Tetralogie und der Gedichte des kasachischen Schriftstellers Muxtar Auezov kann dagegen eher ein autobiografischer Werkstattbericht als ein wissenschaftlicher Text genannt werden (daher fällt dieser Beitrag auch etwas aus der Reihe), der Einblicke in die Verlagspolitik der DDR und der Bundesrepublik sowie in übersetzerische Kooperationen gewährt.

Anders bei Elke Mehnert, die in ihrem Aufsatz u.d.T. *Die Mühen der russischen Ebenen. Nachrichten aus dem postsowjetischen Alltag* der Frage nachgeht, welchen Mehrwert die Belletristik für die Historiografie darstellen kann, wenn die Geschichtswissenschaft doch einer glaubhaften Berichterstattung als Primärquelle entbehrt und wegen der zu sowjetischen Zeiten vollzogenen Stilllegung der soziologischen Disziplin der Weg zu lebensweltlichen Erkenntnissen verschlossen ist. Selbst wenn die Verfasserin diese methodologisch nach wie vor virulente Frage reflektiert diskutiert, stellt sich doch eine gewisse Verstörung bei der Lektüre ein: Es bleibt nämlich etwas unklar, in welchen konkreten Bezügen die Nacherzählung von Ingo Schulzes *33 Augenblicke des Glücks*, die postsowjetische Umstände novellistisch aufarbeiten, gerade für die zeitgenössische Historiografie relevant sein kann. Ebenfalls der belletristischen Thematisierung von staatssozialistischen Lebenswegen widmet sich der Aufsatz von Andreas Guski (*Flucht aus dem Paradies. Kitsch als Schlüsselthema in Milan Kunderas Roman* Die unerträgliche Leichtigkeit des Seins): Ausgehend von der weitgehend überzeugenden These, der lebensweltliche und künstlerische Kitsch sei ein basales Merkmal des Staatssozialismus und damit des sozialistischen Realismus gewesen, zeigt der Verfasser auf Grund der unterschiedlichen Reaktionen der Romanfiguren von Kundera, welche Alternativen zu diesem Befund gesucht und welche konformistischen Antworten darauf gegeben werden konnten. Bereits in die zeitgenössische deutschsprachige Migrantenerliteratur führt der anregende Aufsatz von Dirk Uffelman (*Paradoxe der jüngsten nichtslavischen Literatur slavischer Migranten*), der eine überarbeitete und erweiterte Version einer Studie aus 2003 darstellt. Hier werden nicht nur die dominanten Schreibstrategien der Autoren sensitiv und mit philologischer Präzision nachgezeichnet, indem das stete Changieren zwischen Konzilianz und Befremdung/Asianismus (mit Rückgriff auf die Rhetoriklehre Ciceros) als grundlegende Eigenschaft dieser Literatur herausgestellt wird, sondern auch jenes Paradoxon klar herausgearbeitet, das die durchaus ambivalenten politischen Stellungnahmen der besprochenen Autoren charakterisiert: „Die Autoren machen doppelte Gesten bis zur Unentscheidbarkeit.“ (p. 629)

Der fünfte und letzte Block der Studien ist Fragen der philosophisch-literarischen Konzepte gewidmet und wird durch einen ausführlichen Aufsatz von Miroslav Mikulášek über den Beitrag slavischer Denker zur literarischen Hermeneutik eröffnet („*Ars interpretationis hermeneuticae*“ jako „*duchovní poznání*“. *Přínos slovanských myslitelů k vědnímu paradigmatu literární hermeneutiky*). Der Verfasser gibt einen eingehenden Überblick der wissenschaftlichen Strömungen im Kontext der unterschiedlichen Sprachtheorien und der vermehrt thematisierten Gnoseologie um die Jahrhundertwende sowie der geistesgeschichtlichen Tradition mit ihrem Rückbezug auf antike Autoren, indem die Skizzierung einer „theologischen Ästhetik“ im Zeichen der „Kardiognosis“, wie sie u.a. von H. Skovoroda, Theofan Zlatvornik, Pavel Florenskij oder T. Špidlík impliziert wurde, erfolgt. Ebenfalls einem geistesgeschichtlichen Paradigma, nämlich dem Gedanken des „neuen Mittelalters“ geht der Aufsatz von Hanuš Nykl nach („*Nový středověk*“ v *ruské filozofii. Leont'jev – Florenskij – Berd'ajev*), in dem eine typologische Nähe der drei im Titel genannten Denker im Kontext der Ost-West-Problematik und der nachhaltigen Diskussion der Westler und der Slavophilen postuliert wird. Demnach soll das Konzept des „neuen Mittelalters“ v.a. als Gegenthese zur europäischen Moderne und überhaupt zum modernen Europa ausgelegt werden. Die prägnante Konzeptualisierung von Ost und West im Romanwerk Andrej Belys ist das Thema des vorletzten Beitrags des Bandes (Jan Vorel: *Koncepce „Východ – Západ“ v genezi románové tvorby Andreje Bělého*), in dem nicht nur die genrespezifischen Strategien, das Motivsystem, der Kult des Lichtes und die Beschwörung von Apokalypse und Chaos v.a. im Roman *Peterburg* angesprochen, sondern die Bestrebungen nach Synthese und Polyphonie im Zeichen des „Epopoi des ICH“

skizziert werden. Vorel kommt zur Schlussfolgerung, dass Belyjs Ziel in seiner „Privatkosmologie“ v.a. darin bestand, durch die „noetischen Pilgerfahrten“ seiner Romanfiguren die Möglichkeit einer Neugeburt aufzuzeigen, die im Zeichen der Neuverbindung des Humanen und des Göttlichen erfolgen soll. Der abschließende Beitrag von Alexander Höllwerth nimmt die kontroverse, aber umso einflussreichere Theorie des „Neoeurasiers“ Aleksandr Dugin unter die Lupe (*Die Welt- und Wirklichkeits-sichts des „Neoeurasiers“ Aleksandr Dugin. Versuch einer dialogischen Dekonstruktion*), die als Primärquelle in Kreisen der antiwestlich, nationalistisch denkenden und extrem rechtsorientierten russischen Elite gilt. Höllwerths Analyse geht sorgfältig, mit einer klaren Fragestellung an das Problem heran: Durch die Untersuchung der von Dugin gebrauchten Ideenfloskeln und Theorien versucht der Verfasser, die „innere Logik“ der politischen Ideologie und Geschichtsphilosophie Dugins aufzudecken und die Fehlinterpretationen, verzerrten Deutungen der Quellen mithilfe Bachtins Dialogizitätsthese zu enthüllen. Mit Einbeziehung der auf eine lange Tradition zurückblickenden Theorie des Eurasientums und der „organischen Demokratie“ wird gefolgert, dass gerade die Unfähigkeit dieser Theorie, einem Dialog offen gegenüberzustehen, ihren rassistisch-autoritären Charakter aufdecke.

Wie oft bei großen Sammelbänden der Fall ist, so ist auch hier damit zu rechnen, dass der Komplexität der Fragestellung in der Ost-West-Problematik, den Unterschieden der methodischen Zugänge und der disziplinären Vielfalt zufolge ein recht uneinheitliches Buch in die Hände der LeserInnen gerät, was einerseits sicherlich dem Reichtum von humanwissenschaftlichen Forschungen Rechnung trägt, andererseits aber Unausgewogenheiten erkennen lässt. Nichtsdestotrotz ist dem Anliegen der HerausgeberInnen auf jeden Fall beizupflichten, nämlich dass es nötig ist, die historischen, kultur- und literaturgeschichtlichen Implikationen einer alt hergebrachten und sich nach wie vor aufrecht haltenden Dichotomie möglichst facettenreich zu thematisieren, in ihrer Wirksamkeit zu hinterfragen und diskutieren.

Katalin Teller

Поэтика слова в прозе Василия Шукшина*

В последние годы изучение жизни и творчества В. Шукшина переживает существенное оживление, в этой отрасли персонального литературоведения достигнуты впечатляющие результаты. Здесь заслуживают упоминания работы С. М. Козловой, О. Г. Левашовой, А. А. Чувакина, а также А. И. Куляпина, Н. В. Халиной, В. В. Десятова, О. А. Скубач, О. В. Тевс, Д. В. Марьина. Надо упомянуть и тот существенный вклад, который внесли в формировавшуюся науку о Шукшине учёные второй половины 70-х – 90-х гг.: В. А. Апухтина, В. Ф. Горн, Л. Т. Бодрова, Г. А. Белая, Л. И. Емельянов, а также критики и публицисты тех лет (Л. А. Аннинский, А. П. Ланщиков, В. И. Коробов и др.). В этом ряду своё достойное место занимают работы латвийского исследователя П. С. Глушакова, неперменного участника многих научных трудов последних лет: от специализированных шукшинских сборников до фундаментальных энциклопедий.

* *Павел Сергеевич Глушаков: Очерки творчества В. М. Шукшина и Н. М. Рубцова: классическая традиция и поэтика.* Издательство Rota, Рига 2009, 279 с.

Центральной темой новой книги П. Глушакова является исследование **поэтики слова** Василия Макаровича Шукшина (в самых различных аспектах и контекстах). Учёный утверждает, что проза Шукшина является очень своеобразным примером усиления референтных семантических потенций, заложенных в самом, на первый взгляд, **простом** материале. По краткости, например, рабочие записи Шукшина (комментированию и анализу этих своеобразных дневниковых форм П. Глушаков посвятил несколько интересных работ) едва ли могут быть ещё более редуцированы, но, включаемые в сложные текстовые и метатекстовые контексты, они демонстрируют поистине огромные потенции как в диахронической, так и синхронной интерпретации. Рабочие записи выходят за рамки афористики, выстраивают свою внутритекстовую поэтическую систему, развивая специфические структурные принципы, степень регулярности которых говорит о неслучайных строевых процессах. Записи сигнализируют о поисках, мировоззренческих изменениях, об усилении словесных матриц; слово включается в перекрёстные контексты: в контекст словосочетания, предложения, всего микротекста рабочей записи, а затем по принципу дополнительности/оппозиции/контраста/ассоциации и т.д. может быть рассмотрено в составе нескольких записей одного тематического, мотивного или структурного поля или же в составе целого сложного синтагматического единства как неотъемлемый элемент релевантного уровня. Именно поэтому, как устанавливает автор книги, такое пристальное, поистине миростроительное, внимание уделяется Шукшиным языку и *слову* как основе языка. Тут (осознанно или нет) вступают в действие некоторые универсальные механизмы функционирования слова в ткани художественного текста: слово из строевого элемента и лингвистического механизма превращается, во-первых, в творческую порождающую единицу, а, во-вторых, наполняется/наделяется **дейтельной** компонентой, становясь, собственно, движущей силой и образной субстанцией акта творения новых смыслов и систем миропонимания.

«Слово для Шукшина, – пишет П. Глушаков, – есть **дело** (вновь вспомним постоянное стремление к активному волевому усилию/долженствованию/деланию в поэтике Шукшина): оно позволяет свободно оперировать эпохами, людьми, давать или переименовывать имена, признавать или присваивать родство, «переводить» написанное/сказанное в претворённое/сделанное, преодолеть безлично-объективное/нейтральное/«никому-не-принадлежащее» и «никого-не-трогающее» в субъективное/активное/личное и т.п. Заметим в этой связи, что именно со **слова**, вслушивания в него, с обнаружения личного и волнующего, завязываются мировоззренческие «сюжеты» в новеллистике Шукшина: «забуксовавшие» герои раскрывают то, что уже стёрлось и стало столь «объективным», что потеряло живую связь с человеком, отстранилось от жизни. Именно слово заставляет (в буквальном смысле) героев мыслить, действовать. Слово же приводит к диалогу с **другим**, спору, нравственным поискам, открытиям, обидам, агрессии и т.д.

Текст **вторгается** в жизнь, оживляет то, что уже/ещё не может поддаться физическому воздействию в силу объективных причин: жизнь становится той метафорической «бесконечной массой», которая пульсирует на наших глазах здесь и сейчас, чудесным и неповторимым образом, что подвластно только литературе. Так творец-художник, Шукшин, оживляет творца в *каждом* своём читателе, словом творит великое, без сомнения, дело».

Нужно отметить убедительный анализ автором рецензируемой работы таких малоисследованных тем, как семантика шукшинских рассказов, цирковая символика в прозе писателя; очень конкретен и значим анализ языковых явлений в творчестве Шукшина.

Языковые взгляды Шукшина исследованы П. Глушаковым с исчерпывающей полнотой. Автор книги доказывает, что Шукшин постулировал свою индивидуальную

концепцию «формы и содержания», в которой собственно строевым элементам (а язык для писателя – по всей видимости – понимался именно как формальная, внешне выразительная категория) уделялось периферийное место. Вместе с тем, писателя, конечно, не могла не волновать эта проблема: вопрос архаики и современности, шире – стилистические вопросы, передача устной речи, диалогизма и пр. Естественно, что, приступая к работе над романом из разинской эпохи и сценарием («Я пришёл дать вам волю...»), Шукшин так или иначе соприкасался с этими темами.

Не обойдены в монографии и очень сложные дискуссионные проблемы, причём саму подачу проблемного материала в книге П. С. Глушакова можно считать весьма удачной. Так, например, автор пишет: «Средствами языка, по Шукшину, нельзя выразить этические моменты в человеке, а литература, по мысли писателя, и занимается исследованием нравственности человека. Материал (язык) становится как бы непреодолимым препятствием, преградой для творца произведения, художественного текста. Писатель вынужден облекать свои мысли и чувства в некие формулы и формулировки, которые несут на себе определённую традицию рецепции, «эхо интертекстуальности», воспринимаются автоматически, не осознанно как «чужое» (или, наоборот, если это формальное новаторство – как нарочитость, бросающаяся в глаза так же, как и «узнаваемая архаика»). Язык как строевая единица текста, для Шукшина, должен непосредственно слиться с мыслью, этикой содержания, как бы раствориться в содержании. Стать «прозрачным», невещественным, немаркированным. Язык должен стать не оболочкой содержания, а его субстратом. Неслучайно здесь, как представляется, слово «**возникает**», неоднократно употреблённое Шукшиным. По его мысли, если «возникает» вопрос о языке, то есть собственно строевое выходит на передний план, хотя бы частью затмевает выражаемое – такое произведение теряет, по меньшей мере, часть своих художественных качеств. А если «вопрос о языке не возникает» – значит, текст составляет **формосмысловое** единство, ткань, в котором как узор на ткани, положим, так и сама ткань, на которой воспроизведён данный узор, – уже неотделимы, не существуют одно без другого. Языковые средства (номинация, например) так же не удовлетворяют писателя: эти форманты выполняют роль «этикеток», дифференцируют явления и предметы, но так как действительность бесконечно сложна и неоднозначна, – они просто множат «дурную бесконечность». Человек не укладывается в парадигмы характеров, ситуаций и обстоятельств. Он сложнее любых априорных представлений о себе. Личность познаётся образом, а не номинацией, а образ, по Шукшину, не тождествен сумме языковых элементов».

П. Глушаков в рассматриваемой монографии дал образцы любопытных и мастеровских интерпретационных характеристик многих аспектов шукшинской поэтики. Чтобы показать глубинную укоренённость пусть даже самых коротких и «прозрачных», простых, на первый взгляд, рабочих записей Шукшина в классической традиции русской литературы и культуры, автор книги прокомментировал всего только один избранный текст: «Я – сын, я – брат, я – отец... Сердце мясом приросло к жизни. Тяжко, больно – уходить». П. Глушаков установил, что в этом микротексте трижды, «настоячиво» (подобные кажущиеся на первый взгляд излишне экспрессивные характеристики в монографии П. Глушакова несколько делают текст исследования менее научным, но, напротив, только усиливают впечатление увлечённости самим автором предметом своего рассмотрения), повторено местоимение «я», что максимально субъективизирует модальность текста (троичность придаёт тексту ритмичность и определяет его сакральную функцию). Четыре тире и многоточие делают текст эмоционально маркированным, выделяя первое предложение, в первую очередь; оно становится тезисом, утверждением, декларацией. Сентенция о сердце неминуемо наводит на воспоминание о значимости этого органа в художественном мире писателя, непосредственно

отсылая к рассказу *Даёшь сердце!*, а «растительная» метафора в составе фразеологического единства закрепляет аллюзию, развиваемую в знаменитой записи «Жизнь представляется мне бесконечной студенистой массой...» и в записи «Самые великие слова в русской поэзии: «Встань, пророк, и виждь, и внемли... Глаголом жги сердца людей!», где пушкинское пророческое неминуемо объединяется с шукшинским. Знаменательно, что записи, указанные нами, просто «рифмуются»: «...больно – уходить» – финал первой и «...умрёшь там» – финал другой. Пророческое корреспондирует с жертвенным, ведь сердце нужно/необходимо/ должно (мы уже обращали внимание на эти шукшинские императивы/ долженствования) оторвать от жизни, пожертвовав ею, несмотря на тяжесть и боль. Лексемы родства в этой записи очень показательны для творческого и этического мировоззрения художника: сначала «сын», после «брат» и лишь затем «отец» – **сын** земли/родины, **брат** всем живущим и **отец** оставленных после себя потомков. Ситуация таким образом «меняется» кардинально: из простой субъективной записи, как справедливо отмечает исследователь, едва ли не «гимна эгоистической сущности» человека «прорастает» шукшинский смысл, который может быть адекватно прочитан ещё и при использовании интертекстуального медиатора – текста *Оды на смерть князя Мещерского* Г. Р. Державина – одного из центральных в русской традиции для осмысления одновременного величия и неповторимости человеческого «я», но и восприятия его как ничтожного и неустойчивого, преходящего. «Я царь – я раб – я червь – я бог!» с поистине медитативной, по сути, лексической закреплённостью и синтаксической матрицей, воспроизводимой последующей русской поэзией, – совершенно очевидно являются «ключом» к интерпретации шукшинской рабочей записи. Тут важно отметить и тот факт, что именно стиховые текстовые парадигмы, по мнению П. Глушакова, чрезвычайно повлияли на Шукшина-прозаика. Ритмические и даже метрические показатели его текстов свидетельствуют о попытке включения писательского текстопорождения в традицию русской классической поэзии, ощущаемой, видимо, как высшая форма бытования языка.

Появление книги П. С. Глушакова – факт очень отраднй, это знак очень высокого уровня в развитии науки о Шукшине. Исследование в самом лучшем смысле слова проблемно, решаемые автором, актуальны, а предлагаемые версии и интерпретации убедительны. Очень живая и без преувеличения увлекательная манера изложения непростого материала не может не импонировать специалистам по творчеству Василия Шукшина и всем любителям русской литературы второй половины XX века.

Ирина Леонидовна Днепровна

Magnetické polia srbskej avantgardy *

V roku 2009 vyšla v Belehrade objemná práca srbského literárneho historika a profesora Univerzity v Novom Sade Gojka Tešića. Tešić sa už viac ako tridsať rokov systematicky venuje mapovaniu osudov avantgardy v srbskom literárnom kontexte a v súbehu s publikovaním literárnohistorických sond sa tvrdohlavo venuje vydávaniu textov srbských avantgardných autorov a zahraničných teoretikov avantgardy. Monografia *Srpska književna avantgarda. Književnoistorijski kontekst (1902 – 1934)* sumuje doterajšie

* *Gojko Tešić: Srpska književna avantgarda. Književnoistorijski kontekst (1902-1934)*. Institut za književnost i umetnost – Službeni glasnik, Beograd 2009, 618 s.

Tešićove pohľady na predmetné obdobie, pričom ponúka viacero inšpiratívnych, ale tiež problematických momentov.

Hoci jadro tvoria štyri kapitoly, kľúčovým z pohľadu určenia rámcov a celkovej dikcie nasledujúcich kapitol je rozsiahly úvod, v ktorom autor formuluje metodologické východiská, terminologické upresnenia a načrtáva aj problematiku periodizácie dejín srbskej avantgardy. Deklaruje sa tu snaha, rozkrýť tie nejasnosti, ktoré doteraz pri písaní o srbskej avantgarde pretrvávali a základnou premisou z ktorej autor vychádza je časová ohraničenosť tohto fenoménu. Takáto optika na avantgardu ako na historickú etapu vo vývine umenia, estetiky a kultúry mu následne umožňuje zaoberať sa stavom v terminológii, ktorý by sa dal nazvať nesúrodým. Artikulovaním avantgardy ako nadradeného pojmu pre všetky povojnové *-izmy* určuje svoju pozíciu, no toto východisko sa žiaľ v samotných kapitolách neuplatňuje dôsledne. Na ploche celej monografie dochádza k „terminologickému chaosu“, kedy sa termín avantgarda často voľne zamieňa s pojmom modernizmu, ktorý predsa len rámcuje širší časový úsek. V niektorých momentoch sa zdá, že používanie pojmu modernizmus korešponduje s tým, čo na podloží téz W. Welsha na príklade dištinkcií medzi českým poetizmom a surrealizmom sformuloval Z. Mathauser, no opätovné voľné narábanie s pojmami toto zdanie vyvracia. Tretí moment, ktorý je v úvode nosný, je moment periodizačný. Začiatok avantgardy je v autorovom podaní posunutý až do roku 1902, kedy mladý básnik Milan Čurčin publikuje v časopise Srpski književni glasnik báseň *Pustite me kako ja hoću!*, o ktorej Tešić píše: „Био је то прави преврат, радикални лом, авангадистички шок...“ (s. 196) Takéto výrazné a „tvrdé“ predĺženie trvania avantgardy v srbskom kontexte (v texte toto obdobie dostalo názov protoavantgarda) síce radikálne problematizuje doterajšiu periodizačnú stereotypnosť a je nepochybne novým momentom, ale zároveň v sebe nesie viacero slabších miest. Možno síce súhlasiť, že sa v tvorbe Čurčina objavujú symptómy avantgardnej radikálnosti a naviac aj tvorba niekoľkých ďalších básnikov je „rozkročená“ medzi modernou a avantgardou a ponúka osobitú poetiku (mnohokrát zaujímavejšie ako texty písané rigorózne v jednom kóde), no ich výskyt je v prvom decénií 20. storočia stále vo výraznom nepomere k básnikom silnej symbolistickej línie. Preto sa nám zdá, hovoriť o avantgarde ako o systéme od roku 1902 až príliš odvážne. Výskyt týchto autorov a ich textov nie je tak početný, aby vytvorili dostatočne pevnú štruktúru s jasným avantgardným akcentom. Ich texty mnohé anticipujú, sú predzvesťou novej kvality, no novú štruktúru ešte nevytvárajú.

Po úvode nasledujú štyri obsiahle kapitoly pozostávajúce zo samostatných štúdií, pričom každá kapitola ma obecnější, širšie súvislosti naznačujúci, úvod. Na avantgardu Tešić nazerá v prvom rade ako na problém literárnohistorický, menej estetický a ešte menej ako problém ideologický, hoci aj tento rozmer sa v náznakoch predovšetkým v štvrtej kapitole objavuje. Prvé tri kapitoly sú metodologicky spojené genologickým východiskom. V prvej kapitole číta autor avantgardu skrze minucióznu analýzu dobovej kritickej praxe. Druhú vyplňajú interpretačné sondy avantgardnej poézie. V tretej sa autor venuje prozátorským kvalitám Stanislava Vinavera a Miloša Crnjanského a v poslednej je prezentovaný pokus o typológiu polemík v medzivojnovom období na základe pamfletov a recenznej produkcie. Zámer nahliadnúť do štruktúr a odhaliť nuanasy obdobia avantgardy cez žánrový aspekt je vskutku produktívny a veľmi dobre zvolený a mohol by do budúca znamenať prelom a produktívnu cestu v čítaní tohto komplikovaného fenoménu.

V šiestich štúdiách prvej kapitoly Критика српске авангарде pracuje autor s pestrou škálou textov. V centre jeho pozornosti sú predovšetkým dobové texty kritickej povahy, pomocou ktorých ilustruje dynamiku predvojnového a povojnového kritického diskurzu. K zmene kvality v tomto smere píše: „... карактеристично је, и изразито видљиво одсуство

класичног типа критичких текстова“ (s. 43) pričom mladá, radikálna, avantgardná kritika sa „najčesťe utapa у манифесте и програме који у исти мах негативно вреднују затечену, окамењену књижевну традицију“ (s. 43). Okrem štúdie venovanej už spomenutému Ćurčinovi sa však problematika kritických stretov medzi predstaviteľmi moderny a avantgardy traktuje pozvoľna až od roku 1911, takže aj tento fakt potvrdzuje, že „natahnutie“ trvania avantgardy od roku 1902 nemá oporu ani v polohách kritického diskurzu. Výraznejšia polarizácia a razantnejší nástup nových pohľadov na spôsob tvorby začína práve v roku 1911 s vydaním zbierky Stanislava Petkovića *Disa Utopljene duše* a antológie Bogdana Popovića *Antologija novije srpske lirike*. Nový, k avantgarde blížiaci sa, postoj reprezentujú kritici a teoretici Stanislav Vinaver a Svetislav Stefanović, ktorí dokázali ako prví postaviť relevantný koncept proti kritickým postulátom Jovana Skerlića a Bogdana Popovića. Opory tohto konceptu by sa dali vyjadriť troma pojmami antiutilitarnosť, antisociálnosť, antipragmatizmus.

Druhá kapitola venovaná poézii sa v štyroch štúdiách venuje tvorbe a dobovej recepcii textov Miloša Crnjanského, Rastka Petrovića a Dušana Vasiljeva. Avantgardná lyrika je tu traktovaná ako dominantný literárny druh, pričom kvalitatívny vrchol tvorby avantgardistov je rámcovaný rokmi 1919 až 1926, konkrétne vydaním Crnjanského zbierky *Lirika Itake* a antipoémou Milana Dedinaca *Javna Ptica*. V obecnom úvode k problematike autor skicuje hlavné smerové tendencie a načrtáva atmosféru so všetkými jej protirečeniami. Z Tešičovho pohľadu má srbská avantgarda dva póly. Prvý reprezentovaný skupinou expresionistov a ďalších tvorcov obdobia dvadsiatych rokov je autentickou avantgardou bez ideologických kontaminácií. Druhý pól tvorí generácia srbských surrealistov, ktorým autor vyčíta ideologizáciu, slabú umeleckú produktivitu, prílišnú radikálnosť a predovšetkým ich antiavantgardné postoje a napádanie predstaviteľov iných štýlových formácií. Nepochybne ide o snahu korigovať obraz surrealizmu ako dominantnej sily srbskej avantgardy, ktorý premyslene budoval Marko Ristić a ktorý prijali viacerí starší vedci. V mnohom sa dá s autorom súhlasiť. Vskutku sa ukazuje, že najlepšia surrealistická poézia je Rastkom Petrovićom napísaná zbierka *Otkrovenje*, ktorá vznikla mimo okruh belehradských surrealistov. Tiež sa dá súhlasiť s tým, že Marko Ristić vo svojej početnej publicistike zámerne redukoval význam niektorých kľúčových predstaviteľov avantgardy dvadsiatych rokov a preexponovane akcentoval súbežnosť srbskej skupiny s parížskymi surrealismi. Radikalita Ristića a predstaviteľov surrealizmu má však okrem ideologických súvislostí a osobnostných predpokladov aj celkom pragmatickú rovinu. Dominancia expresionizmu a ostatných menších štýlových formácií, ktoré sa vygenerovali z jeho poetiky a v mnohom boli osobnými autorskými stratégiami (sumatrizmus, intuitivizmus, hypnotizmus, červená metafyzika a iné) postavila pred budúcich surrealistov bariéru, ktorú už nebolo možné prekonať výlučne deklaratívnym popieraním tradície moderny, ale nevyhnutne aj svojich avantgardných súputníkov. Len tak sa dalo dostatočne jasne, aspoň v rovine manifestačnej, ktorá v avantgarde znamenala viac ako kedykoľvek predtým a aj potom, odlíšiť od rozmanitého prúdu expresionistov. Napriek tomu, že snaha surrealistov bola okrem podmanivých lyrických úlomkov a zaujímavovo vystavaných antipoém plná prázdnych gest a krajných axiém, ich snaženie vypovedalo mnohé nielen o nich samých, ale naznačilo tiež to, kam až sa dá v radikálnosti poetiky zísť resp. čo je do budúca funkčné a čo nie. Pri reflexiách nad fenoménom surrealizmu v srbskom kontexte a nielen v ňom by nebolo dobré zabúdať ani na zmenenú spoločenskú klímu tridsiatych rokov, ktorá bola nepochybne iná než tá v dvadsiatych, na čom mal významný podiel politický vývoj v Európe. Aj tieto skutočnosti menili charakter avantgardnej estetiky. V samotných štúdiách sledujeme autorovo detailné čítanie dobovej recepcie prelomových avantgardných zbierok *Lirika Itake* a *Otkrovenje* pri ktorých udivuje nízka kvalita argumentácie dobových kritikov. Tešić tiež upriamuje svoju pozornosť na

menej známy a žánrovo ťažko uchopiteľný text Rastka Petroviča *Spomenik*, ktorý je podrobený sústredenej interpretácii. Ostatnú štúdiu tejto časti je možné čítať ako pokus o odstránenie deformácií v hodnotení tvorby Dušana Vasiljeva, ktorého tvorba býva analyzovaná výhradne cez niekoľko básní so sociálnou a protivojnovou tematikou.

Kapitola s názvom Прозе које су изгубиле равнотежу je pozoruhodným momentom nielen v kontexte celej monografie, ale aj celkového písania o prozaickej produkcii v období medzi dvoma vojnami. Tešić tu pracuje s množstvom literárnohistorických faktov, ktoré zasadzuje do širších súvislostí, a tak kreuje živý obraz o situácii na poli prózy. Okrem pokusov o definovanie rôznych typov próz a ich následnej systematizácie, autor naznačuje v ktorých vrstvách sa prozaické texty najviac menili a k akému tvaru tieto zmeny ústili. Z veľkého množstva textov, na ktorých by sa dali tieto zmeny demonštrovať si autor vybral text Stanislava Vinavera *Gromobran svemira* a Crnjanského *Dnevnik o Čarnojeviću*. V srbskom kontexte sa jedná o dve kľúčové prózy, ktoré spolu s textami Rastka Petroviča *Burleska gospodina Peruna, boga groma*, Marka Ristića *Bez mere* a Branka ve Poljanského *77 samoubica* tvoria kánon srbskej avantgardnej prózy. Vinaverov text má v Tešićovej interpretácii punc manifestu, ale aj vedecko-fantastickej prózy, pričom sa ako najinteresantnejšia javí jeho žánrová polyvalentnosť. „Ова манифест-књига има своју посебност у српској књижевности двадесетих година у многом погледу, и у жанровској поливалентности; сачињена је из различитих типова текстова: програмски текст/манифест, есејизирана проза, научна фантастика, прича, музичка критика, ликовни есеј, поетска проза проткана путописним записима, репортажа итд.“ (s. 337) Reflexiám o Vinaverovej próze sekundujú v tejto kapitole dve štúdie o Crnjanského knihe *Dnevnik o Čarnojeviću*. Autor rekonštruje udalosti, ktoré sprevádzali jej vydanie, keďže až doteraz pretrvávajú nejasnosti, aký bol vlastne pôvodný rozsah tejto prelomovej prózy a akú verziu dnes vlastne čítame.

V ostatnej časti nazvanej Полемике и памфлети српске авангарде sa centruje pozornosť na kľúčové texty dobového diskurzu. Práve skrze ich detailné interpretácie vedie cesta k presnejším pohľadom na predmetné obdobie. Po štúdiu venovanej avantgardným atakom na ikonu symbolistickej poézie Jovana Dučića sa Tešić v dvoch textoch vracia k surrealismu, ktorí sa už kde-tu v jeho predchádzajúcich úvahách objavili. Opäť sa tu traktuje už naznačený pretlak ideológie na úkor čistej umeleckej produkcie, teoretické smerovanie surrealismu, kontaminácia ich kritických stanovísk politickými ideami a ich radikálna optika. Týmto sa však autorovo mapovanie surrealistického kontextu končí a na podrobnejšie interpretácie sa nedostalo. Z kontextu celej monografie je zrejmé, že Tešićovi išlo predovšetkým o akcentovanie kvalít avantgardnej produkcie dvadsiatych rokov a problematizovanie afirmatívnych pohľadov generácie starších vedcov na surrealizmus, resp. na jeho čelného predstaviteľa Marka Ristića. Tento polemický prístup je nepochybne provokatívny a v mnohom užitočný, no treba veriť, že prívrženci tejto optiky nájdu vhodnú hranicu, aby sa demýtizovanie a problematizovanie surrealizmu v srbskom kontexte nepreklopilo do jeho deformovania.

Monografia momentálne najaktívnejšieho propagátora srbskej avantgardy Gojka Tešića prináša celý rad sympatických a erudovaných zamyslení nad fenoménom srbskej avantgardy. Osobitne treba vyzdvihnúť šírku autorovho záberu, snahu o komplexné uchopenie problematiky, syntetický charakter jeho úvah a pedantnú prácu s textovým materiálom. Predovšetkým vďaka týmto faktom sa autorovi darí prezentovať srbskú avantgardu ako dynamickú štruktúru hodnú pozornosti.

Libor Martinek: Region, regionalismus a regionální literatura. (Studie.) Slezská univerzita v Opavě, Opava 2007, 163 s.

Die 163 Seiten umfassende neue Publikation von Libor Martinek zum Thema „Region, Regionalismus und Regionalliteratur“ setzt sich aus zahlreichen eigenständigen und zum Teil bereits veröffentlichten Studien zusammen. Wie andere wissenschaftliche Arbeiten wurde auch diese Publikation von der Schlesischen Universität (Slezská univerzita) in Troppau (Opava) herausgegeben. Der Titel der Arbeit umreißt ein umfassendes, interessantes und aktuelles Forschungsthema. Die bisherigen Veröffentlichungen Libor Martineks beschäftigten sich mit dem Teschener Gebiet, seiner spezifischen Kultur und Literatur. Dabei kommt dem tschechischen Literaturhistoriker und Übersetzer das Verdienst zu, diesem lange Zeit vor allem aus politischen und ideologischen Gründen verdrängten, verschwiegenen und tabuisierten Grenzland wissenschaftliche Aufmerksamkeit zu schenken und damit dem Vergessen zu entreißen.

In der zu besprechenden Arbeit kommt es, vom gleichen Forschungsgegenstand ausgehend, zu einer bedeutenden Erweiterung der Thematik: Region, Regionalismus und Regionalliteratur in europäischen Kontext und Vergleich. Die Veröffentlichung verweist auf Forschungsdesiderate und wichtige Forschungsansätze, die es lohnt, interphilologisch, interdisziplinär, interkulturell und komparatistisch weiter zu verfolgen und zu erforschen. Ein Vorhaben, das nicht von einem Wissenschaftler allein geschultert werden kann.

In der Einleitung (Úvod) unternimmt der Verfasser den Versuch, die für sein Thema relevanten literaturwissenschaftlichen Termini zu erläutern und zu kategorisieren. Gerade der Begriff „Region“ wird von zahlreichen Wissenschaftsdisziplinen zwar häufig, aber nur wenig reflektiert in Anspruch genommen und in immer neuen Verbindungen und Bedeutungen verwendet. Dabei definiert jede einzelne Disziplin diesen Begriff ihren Bedürfnissen entsprechend immer wieder neu. Gerade dem Terminus „Region“ kommt im europäischen Integrationsprozess eine besondere Bedeutung zu. Regionalkultur wie Regionalliteratur werden zunehmend als eine große Bereicherung der gesamteuropäischen Kultur- und Literaturlandschaft angesehen. Libor Martinek definiert die von ihm verwendeten Begriffe in erster Linie auf die Bedürfnisse der Literaturwissenschaft und Literaturgeschichte bezogen, ohne dabei den interdisziplinären Zugang zu negieren. Er verweist auf den tschechischen Strukturalismus, die literaturwissenschaftliche Komparatistik und die Slawistik als entscheidende Ausgangspunkte für sein methodologisches Herangehen und er weiß zwischen unterschiedlich gebrauchten Begriffen wie „Areal“ und „Region“ und den sich daraus ergebenden Konsequenzen zu unterscheiden. Der bisherige Forschungsstand wird in Bezug auf den Regionalismus und die Regionalliteratur in Europa unter Verweis auf die postkoloniale Kritik im ostmitteleuropäischen bzw. osteuropäischen Kontext skizziert und gewertet. Dabei beschränken sich die Untersuchungen auf wichtige Fallstudien (case studies), Leistungen der Regionalkultur bzw. Regionalliteratur werden entsprechende gewürdigt.

Im ersten Kapitel seiner Studie (I. Aspekty chápání pojmu region a regionalismus) untersucht der Verfasser verschiedene Aspekte, die Grenzen, Bedeutung und Entwicklung der Begriffe Region und Regionalismus im Spannungsfeld von Zentrum und Peripherie im europäischen Kontext. Die Wiege des modernen Regionalismus sieht der Verfasser vor allem im Wirken des französischen Soziologe und Ökonom Pierre-Guillaume-Frédéric Le Play (1806-1882) und seiner Nachfolger Henri de Tourville und Paul Vidal de la Blache (S. 37). Allerdings verlief der Prozess von Dezentralisierung und Regionalisierung in den einzelnen europäischen Ländern sehr unterschiedlich. Will man beispielsweise Schlesien bzw. das Teschener Gebiet mit entsprechenden Regionen und Ländern in Deutschland vergleichen, ist der traditionell starke deutsche

Regionalismus in den historisch gewachsenen Ländern mit einer starken regionalen Kultur und Identität, wie z.B. in Bayern oder Sachsen, im Unterschied zu den vor allem aus politischen Gründen geschaffenen „künstlichen“ Ländern wie Nordrhein-Westfalen oder Sachsen-Anhalt zu berücksichtigen. Besonders wertvoll und aufschlussreich sind die Abschnitte, die sich mit der Entwicklung des Regionalismus in Böhmen, Mähren und Schlesien im 19. Jahrhundert und zu Beginn des 20. Jahrhunderts beschäftigen, eine Zeit, in der sich die Sprachnationen etablierten und es unter sprachlichem, aber auch kulturellen Aspekt zunehmend zu einer Abgrenzung nicht nur gegenüber der deutschsprachigen Kultur und Literatur kam (S. 40ff). Der Entwicklung des Regionalismus im politischen Spannungsfeld zwischen Abgrenzung und Isolation im Binnenland einerseits und der Europäisierung und Integration in der Emigration andererseits, die bis Anfang des 21. Jahrhunderts verfolgt wird, kommt eine sehr unterschiedliche Bedeutung zu.

Im zweiten Kapitel der Publikation (II. Regionalismus, literatura a literární věda), das sich mit Regionalismus, (Regional)Literatur und Literaturwissenschaft beschäftigt, greift Libor Martinek auf wichtige Vorleistungen der internationalen, vor allem der polnischen Literatur- und Regionalwissenschaft zurück (Stefania Skwarczyńska, Michał Głowiński u.a.), die für eine Region mit ihrer regionalen Kultur und Literatur „auf der Grenze“ zwischen böhmisch-mährisch-schlesisch-tschechischer und polnischer gerechtfertigt, ja unabdingbar ist. Hilfreich wären diesbezüglich die wissenschaftlichen Arbeiten des polnischen Historiker Robert Traba gewesen, vor allem seine wissenschaftliche Ausführungen über den „offenen Regionalismus“, einem wichtigen Neuansatz in der (ost)europäischen Regionalismusforschung. Unter literarischem Aspekt unterscheidet Libor Martinek zwischen 1. „dem Einfluss eines gegebenen Raumes“ auf die „Spezifik von Literatur“, die in diesem entsteht und 2. dem „Einfluss eines konkreten Raums“ auf den „Typ der literarischen Kommunikation“ (S. 84). Des Weiteren stellt er skizzenhaft auch die Entwicklung des „Regionalromans“ im europäischen Kontext dar, der in den einzelnen Literaturen große Unterschiede aufweist.

Dem zweiten Modell des literarischen Regionalismus kommt in Gesellschaften und Kulturen, die für lange Zeit ihre Eigenstaatlichkeit verloren haben, wie z.B. im tschechischen, slowakischen und polnischen Fall eine besondere Bedeutung zu. Aus diesem Grund scheint es folgerichtig zu sein, der Stellung des polnischen östlichen Grenzlands, im Polnischen „kresy“ genannt, dem polnischen Grenzlandmythos und der Rolle des Grenzlandromans in der polnischen literarischen Kommunikation im 19. und 20. Jahrhundert besondere Aufmerksamkeit zu schenken. Der Literatur und Kultur des mährisch-tschechisch-polnischen Grenzlandes kommt dabei im Vergleich eine geringere Bedeutung zu, kann aber in einem engen Zusammenhang mit dem Prozess der Aufwertung der polnischen Literatur über das „westliche Grenzland“ gesehen werden. In chronologischer Reihenfolge und theoretisch fundiert werden wesentliche Etappen und Erscheinungen des Regionalismus bis in die Gegenwart verfolgt, eine wichtige Leistung der Arbeit. Dabei berücksichtigt Libor Martinek auch das Verhältnis von Zentrum und Peripherie in der tschechischen Gesellschaft, Kultur und Literaturwissenschaft.

Die Publikation verfügt über eine Schlußbemerkung (Závěrem) und ein umfassendes Quellen- und Literaturverzeichnis. In dieser an sich gut strukturierten Arbeit fehlt allerdings ein entsprechendes Inhaltsverzeichnis, das eine notwendige Orientierung geben könnte. Die knappe deutsche Zusammenfassung vermag einem interessierten deutschsprachigen Leser kaum den gewünschten Überblick zu vermitteln, allein schon wegen ihrer sprachlichen Unzulänglichkeit.

Po novom prečítaná Oľha Kobyľanská*

Autorom tejto monografie je významný austrálsky literárny vedec Marko Pavlyšyn (nar. 1955), syn ukrajinských uprchlíkov zo stalinskej „ríše zla“, terajší profesor Monash University v Melbourne.

Stretnutie ukrajinskej spisovateľky Oľhy Kobyľanskej (1863-1942), pôvodom z Bukoviny, s modernizmom, začlenilo jej dielo do streda pozornosti ukrajinskej literárnej vedy už koncom XIX. storočia. Rozsiahla próza svojráznej spisovateľky, píšucej prvé diela po nemecky, aj dnes intriguje čitateľa k hlbšej a novátorskej recepcii jej oduševnených próz. V monografii Marka Pavlyšyna sa zásadne prehodnocujú otázky o vývoji svetonáhľadu a identity tejto spisovateľky. Vidíme to v interpretácii jej dialógu so súčasníkmi a predošlými osobnosťami, najmä s Nietzsche; o tom, čo mimoriadneho sa prihodilo v jej živote r. 1901; o vývoji jej myšlienok o národe a národnom sebauvedomení. Autor rozoberá základné diela O. Kobyľanskej – *Kráľovná* (Царівна, 1895), *Zem* (Земля, 1901), *Človek* (Людина, 1894), *Nioba* (Ніоба, 1907), *Za situáciami* (За ситуаціями, 1913-1914) a dlho zamlčovaný román *Apoštol spodiny* (Апоштол черні, 1926-1928) a i. Na konci knihy je interpretovaná a publikovaná závažná autobiografická poviedka O. Kobyľanskej *Osud* (Доля, 1883, s. 281-338), doteraz neuverejnená.

Vedomosti o doterajšej kritike, ktorú M. Pavlyšyn riadne prehodnotil, sú uvedené v predhovore (s. 7-17). Dve monografie o živote a diele O. Kobyľanskej z pera O. Babyškyňa (1963) a N. Tomaščuka (1969) boli poplatné svojmu času. Za boľševizmu vyšli aj práce Fedora Pohrebennyka, ktorému však vďačíme za vydanie dôležitých denníkov, autobiografií, listov a spomienok o O. Kobyľanskej (1982), ktoré aplikuje M. Pavlyšyn vo svojej práci. Novšiu etapu výskumov začali Solomija Pavlyčková (*Diskurs modernizmu v ukrajinskej literatúre*, 1997) a Tamara Hundorova (*Femina melancholica. Pohlavie a kultura v gendernej utopii O. Kobyľanskej*, 2002). V závere predhovoru uvádza M. Pavlyšyn zahraničné slavistické orgány, v ktorých vyšli niektoré kapitoly tejto knižky: Australian Slavonic and East European Studies, 2002; New Zealand Slavonic Journal, 2000; Slavonic and East European Review, 2008; Canadian Slavonic Papers, 2001. Dopĺňuje ich kyjevská *Sučasnosť*, 2003, č. 2, kde M. Pavlyšyn publikoval neuverejnené listy O. Kobyľanskej O. Makovejovi (s. 127-143).

Vychádzajúc z diela O. Kobyľanskej a z doterajšej kritiky (I. Franko, M. Hruševskij, O. Makovej, S. Jefremov a spomenutých kritikov z doby boľševizmu a po ňom, súčasných T. Hundorovú a S. Pavlyčkovú), Pavlyšyn jednoznačne zaraďuje túto spisovateľku do ukrajinskej literatúry a jej nemecké prózy chápe ako prípravné a ranné v jej diele. Sama O. Kobyľanská, odhliadnuc od svojho viacnárrodného pôvodu (nemecko-poľská krv jej matky) a prostredia (ukrajinské, poľské, rumunské a nemecké), považovala sa za Ukrajinu. Jej otec bol Ukrajinec, doma sa rozprávalo prevažne po ukrajinsky, hoci sa hovorievalo aj po nemecky a po poľsky. Jej obľúbenými autormi v mladosti boli Heine a Goethe, z prozaikov E. Marlitt, ktorej napokon písala aj list a prekladala román *Tajomstvo starej mamzel* (*Das Geheimnis der Alten Mamsell*, s. 27). Od nej čiastočne zapožičala vtedy módnym feminizmus, hlásajúci právo žien na prácu a vzdelanie a nezávislé manželstvo. Feministickou tematikou sa zaoberajú takmer všetky jej diela a publicistická práca *Niečo o myšlienke ženského hnutia* (Деяко про ідею жіночого руху, 1894), v ktorej identita žien by nemala vychádzať z patriarchálnych predsudkov, ale z prirodzených sklonov a schopností každej ženy. Istý vplyv na Kobyľanskú mal aj darvinizmus (s. 61-63). Biologický komponent ľudskej povahy vystupuje v jej novele *Príroda* (Природа, 1887), publikovanej

* Марко Павлишин: **Ольга Кобилянська: прочитання**. Акта, Харків 2008, 358 с.

v nemčine a ukrajinčine (1895-97); V nej je majstrovsky opísané sexuálne stretnutie v karpatkých horách mladej Ukrajinky, dcery advokáta, so švarným huculským mládencom (s. 70).

Dôležitým otázkam vplyvu F. Nietzscheho venuje M. Pavlyšyn osobitnú kapitolu (s. 79-142). Prvým kritikem, ktorý upozornil na tento vplyv, bol spisovateľ Osyp Makovej. Neskoršie odohral v jej živote dôležitú úlohu. V svojom predhovore k románu O. Kobylanskej *Kráľovná* r. 1896 zdôraznil, že Nietzsche „mal dobrý vplyv na Kobylanskú, naučil ju pozerať sa na ľudí z vyššieho, viac ideálneho stanoviska“ (s. 79). Ivan Franko tiež písal, že táto spisovateľka bola „pod vplyvom Nietzscheho a dánskeho spisovateľa Jensa Petera Jakobsena, ale zapožičala od nich inakší tón a iné myšlienky a vystúpila ako hlásateľka individualizmu a slobodného života“ (s. 80).

Tamara Hundorová upozornila na sadomasochistický prvok v zobrazení viacerých žien u Kobylanskej: „uvedomujúc si pokorenie ako dôsledok nadvlády mužov nad nimi, ženy predať len v tejto pokore nachádzajú uspokojenie, ba aj vzrušenie“ (s. 104). Kapitolu o Nietzsche končí Pavlyšyn otázkou: Nietzsche či nie? Samozrejme Nietzsche – tvrdí kritik. „Nietzsche ako symbol patričnosti do európskeho priestoru. Nietzsche ako prameň symbolov pre zvýraznenie želaní a neuspokojenia človeka. Nietzsche, koniec-koncov, ako antológia názorov o ľuďoch víťazných a silnej vôle, v polemike s ktorými Kobylanská detailizuje pesimistický obraz skutočnosti, podliehajúcej prípadu a hluchej k ľudskej pocitovosti, úsilí a zásluh“.

V kapitole „Zem“ bez bratovraždy (s. 141-169) vyjadruje Pavlyšyn pochybnosti – či ozaj ide o bratovraždu, hoci tento názor sa opakuje v ukrajinskej kritike už sto rokov (s. 143). Sama spisovateľka tvrdí, že prípad a jej hrdinov vzala zo života. Zámožní gazdovia majú dvoch synov: pracovitého a poslušného Mychajla a mladšieho – lenivého a tvrdohlavého Savu. Mychajlo sa tajne stretáva s ich slúžkou Annou, Sava s cigánkou a zlodejkou Rachirou. Pred tým ako Mychajlo chce oznámiť rodičom, že sa mieni zosobášiť s Annou, ktorá čaká jeho dieťa, ktosi ho v lese zastrelí. Rodiča, susedia aj celá dedina sú presvedčení, že vrahom je závistlivý a mstivý Sava. Savu zatknú, a súdia, ale pre nedostatok dôkazov prepustia. Motiv jeho činu je chápaný ako dedictvo pôdy, hoci až tak jednoznačné to nebolo. Modernistické tendencie diela O. Kobylanskej marxistická kritika ignorovala. Okrem vlády zeme, ktorá zaiste vo veľdiele bola, sú ešte aj patologické anomálie v psychike Savy. Toto zistenie M. Pavlyšyna je podobné nášmu v štúdiu *Marxistická vulgarizácia ukrajinskej klasiky* (Dukla 5/2002), kde povaha Savy sa chápe ako komplex menejcennosti, známy v učení rakúskeho psychopatológa Alfreda Adlera (1873-1937) ako Minderwertigkeit. Postižený ním Sava bol chorobne závistlivý a mstivý. A závisť je nebezpečná choroba. O. Kobylanská, ktorá žila v orbite západnej kultúry, zaiste poznala moderné smery v umení a literatúre, ale aj novšie učenie a teórie Freuda, Adlera, Einsteina a iných európskych vedcov. Rešpektujúc ich, myslíme, že zauzlením *Zeme* O. Kobylanskej je nie tak bratovražda, ako patologické danosti závistlivého a zákeřného Savy.

Dôležité vzťahy O. Kobylanskej a O. Makovej, ktorého spisovateľka nazývala medveďom, rozoberá M. Pavlyšyn v piatej kapitole (s. 171-227). Tieto vzťahy sa ukázali asymetrické: z jej strany bola láska, ktorá vyústila do ponuky spoločného bývania pod jednou strechou, a z jeho strany bola opatrnosť a patričná dištancia. V snahe zaplniť „biele miesta“ Pavlyšyn na základe nepublikovaných listov O. Kobylanskej a Lesie Ukrajinky spomína aj často škandalizované „citové zblíženie“ obidvoch významných spisovateľok r. 1901 (s. 173-174) a rozhodne odmieta legendu o ich lesbickom priateľstve.

Otázkam národa a národného sebauvedomenia venuje M. Pavlyšyn šiestu kapitolu. Zreteľne vystupujú tieto otázky v feministickom romániku *Za situáciami* a v románe *Apoštol spodiny*. Národné cítenie chápe O. Kobylanská ako summa summarum istých

osobných presvedčení, pocitov a udalostí. Pocit sebauvedomenia a rovnoprávnosti s inými civilizovanými národmi – je to, čo žiada alter ego Kobylanskej v poviedke *Idey* (*Ideji*, 1887).

Monografia Marka Pavlyšyna o O. Kobylanskej, spracovaná podľa na Západe najnovších literárnovedných prác a kritérií, značne obohacuje ukrajinskú literárnu vedu, ktorá po druhej svetovej vojne najmä prácami I. Dziubu, O. Zabužko, M. Žulynského, M. Ilnyckého, V. Stadnyčenko, L. Vynar a iných, pozvolne a isto sa oslobodzuje od pseudovedeckých a tendenčných marxistických prác, ktoré vulgarizovali a ochudobňovali ukrajinskú literatúru, zabraňujúc jej dialóg s kultúrou Európy a celého civilizovaného sveta. Vinou vydavateľstva chýba v monografii o O. Kobylanskej inojazyčné resumé a informácia o autorovi.

Mikuláš Nevrly